

2012 / 12

STUDII TEOLOGICE

5-6

REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE
DIN PATRIARHIA ROMINĂ

SERIA II-a - ANUL XV Nr. 5-6
MAI-IUNIE 1963

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE UNIVERSITARE
DIN PATRIARHIA ROMÎNA

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXA
INTR. PATRIARHIEI Nr. 9, RAIONUL N. BĂLCESCU, BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE

PREȘEDINTE:

P. F. JUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Romîne

MEMBRI:

P. C. Diac. N. I. NICOLAESCU, Rectorul Institutului
Teologic de grad Universitar din București

P. C. Pr. SOFRON VLAD, Rectorul Institutului Teologic
de grad Universitar din Sibiu

P. C. Pr. IOAN G. COMAN, Profesor la Institutul Teo-
logic de grad Universitar din București

P. C. Pr. GRIGORIE T. MARCU, Profesor la Institutul
Teologic de grad Universitar din Sibiu

REDACTOR RESPONSABIL:

P. C. Pr. IOAN GAGIU, Directorul Administrației Patriarhale.

COLABORATORI

Înalt Prea Sfințitii Mitropoliți și Prea Sfințitii Episcopi ; Prea
Cucernicii Preoți Profesori de la Institutele Teologice Univer-
sitare, candidații la titlul de magistru și doctor în teologie,
studenții Institutelor Teologice și Prea Cucernicii Preoți

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR
TEOLOGICE DIN
PATRIARHIA ROMÂNĂ

C U P R I N S U L

REDACȚIA, Ctitor de viață nouă. La 15 ani de patriarhicească ar- hipăstorire	259
Pr. Prof. I. RĂMUREANU, Sinoa- dele de la Sirmium dintre anii 348 și 358. Condamnarea lui Fotin de Sirmium	266
Magistrand GABRIEL POPESCU, Studiu omiletic asupra cărții: «Tilcuirea Evangheliilor și Caza- nille duminicilor de peste an» .	317
Magistrand MANEA M. CRISTIȘOR, Ierarhia principalelor scaune episcopale în Biserica veche . .	328
Magistrand DUMITRU I. GĂINĂ, Din activitatea canonică a patri- arhului Fotie	347
Pr. D. FECIORU, Catalogul manus- criselor din Biblioteca Patriarhiei Romine (XXI)	365
NOTE BIBLIOGRAFICE, de : Em. V. ; Aug. B. ; C. B. ;	384

SERIA II, ANUL XV

Nr. 5—6 MAI—IUNIE 1963

EDITURA INSTITUTULUI
BIBLIC ȘI DE MISIUNE
ORTODOXĂ

COMITETUL DE REDACȚIE

Președinte : *P. F. JUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Romine.*

Membri : *P. C. Diac. N. I. NICOLAESCU, rectorul Institutului Teologic de grad uniuersitar din București ; P. C. Pr. SOFRON VLAD, rectorul Institutului Teologic de grad uniuersitar din Sibiu ; P. C. Pr. IOAN G. COMAN, profesor la Institutul Teologic de grad uniuersitar din București ; P. C. Pr. GRIGORIE T. MARCU, profesor la Institutul Teologic de grad uniuersitar din Sibiu.*

Redactor responsabil : *P. C. Pr. I. GAGIU, Directorul Administrației Patriarhale.*

CTITOR DE VIAȚĂ NOUĂ

LA 15 ANI DE PATRIARHICEASCA ARHIPĂSTORIRE

S-au împlinit cu ajutorul lui Dumnezeu 15 ani de când al treilea Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române — întâiul ocîrmuitor al ei de după eliberarea Patriei — a fost ales (24 mai 1948) și înscăunat sărbătorește (6 iunie 1948) la cirna sfintei instituții.

Înfăptuirile vrednice de laudă care s-au înscris în cronica vieții noastre bisericesti în acești 15 ani, adevăresc cu tăria cu care se impune adevărul, că Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, din mila Părintelui ceresc — căci «nimeni nu-și ia singur cîntea pentru sine, ci chemat fiind de Dumnezeu» (Evrei V, 4) — este cu adevărat arhizereul care îi trebuia Bisericii noastre (Evrei VII, 26) pentru înțelegerea și sprijinirea creștinească a vremurilor mărețe ce le trăim de aproape două decenii.

«Avînd un mare preot peste casa lui Dumnezeu» (Evrei X, 21) de talia deosebită a Prea Fericitului Sale, Biserica noastră s-a încadrat firesc și fără zdruncin în șuvoiul de viață nouă și înnoită care ridică metodic și sigur poporul nostru pe culmi de propășire fără precedent.

Activitatea desfășurată în acești 15 ani de arhipăstorie de către Prea Fericitul Patriarh Justinian se împletește atît de strîns cu întreaga noastră viață bisericască din acest rîstîm, încît nu o poți evoca pe cea dintîi fără a o recapitula pe cealaltă.

Din mănunchiul stufos al înfăptuirilor care împodobesc arhipăstoria Prea Fericitului Patriarh Justinian, în rîndurile de față reținem doar pe acelea care au tangențe directe cu pregătirea și îndrumarea clerului Bisericii noastre, ele încadrîndu-se direct în preocupările de bază ale acestei reviste.

Încă în ceasul solemn în care i s-a adus la cunoștință, după pravilă, că a fost ales patriarh, Prea Fericitul Sa a schițat astfel programul misiunii pe care era chemat s-o îndeplinească :

«Mă voi strădui ca Sfînta noastră Biserică Ortodoxă Romîină să facă față așteptărilor și nădejărilor ce și le pune norodul dreptcredincios în contribuția ei la noua așezare... Numai în felul acesta, slujind omenirea, ajutînd noroadele în lupta lor pentru pace și libertate, Biserica va putea să contribuie la zidirea unei lumi mai bune, care să fie demnă de Creatorul ei. Pe drumul acesta vom îndrepta și vom îndruma pașii Bisericii Ortodoxe Romîne și ai slujitorilor săi...» (V. rev. «Biserica Ortodoxă Romîină», 1953, nr. 5—6, p. 446).

Se constată din această mărturisire programatică o clară conștiință a țelurilor pe care Prea Fericitul Sa era hotărît să le atingă în împlinirea

misiunii sale duhovnicești. Avea însușirile personale trebuincioase în acest scop și dispunea de o capacitate excepțională în alegerea mijloacelor menite să ducă la izbîndă viguroasele sale năzuințe, iar dacă acestea lipseau — din cauza vitregiei vremurilor trecute și a carențelor vieții noastre bisericești de odinioară — Prea Fericirea Sa a știut să le conceapă și să le creeze.

L-a înzestrat bunul Părinte ceresc cu un suflet larg, puternic și optimist. Cele peste două decenii de osteneți duhovnicești desfășurate înainte de intrarea în episcopat, fie în tărîmul slujirii preoțești, fie la direcție de seminar teologic, fie în contact zilnic cu meșteri de tiparniță bisericească, i-au dezvoltat spiritul practic înăscut pînă la altitudini de înfăptuitor și creator de vocație.

Încă din primii ani ai slujirii sale preoțești trebuie să se fi pătruns Prea Fericirea Sa de convingerea că Biserica trăiește prin puterea apostolatului, prin tăria spiritului de jertfelnicie al slujitorilor și credincioșilor ei. Această convingere nu avea să-l părăsească niciodată.

Dar pentru desfășurarea apostolatului cerut de vremurile noi de după eliberarea Patriei — și de sarcinile obștești pe care ni le-au hărăzit ele — Bisericii noastre îi trebuiau slujitori pătruși de zel apostolesc, preoți de vocație certă și evidentă, dovedită prin fapte corespunzătoare stării clericale, fețe bisericești pregătite temeinic spre a afirma în fața credincioșilor, cu cuceritoare convingere personală, valabilitatea permanentă a idealurilor religioase-morale înveșnicite în slova Evangheliei Domnului.

Prea Fericitul Patriarh Justinian a pășit de îndată la pregătirea unor astfel de preoți cu suflete de apostoli. În acest scop — cu clarviziune de spirit înnoitor și drept-îndreptător — a pus capăt, prompt și definitiv, unei stări de lucruri nefirești și, de aceea, întru nimic justificată : pînă atunci, așezămintele bisericești de pregătire a clerului — cu excepția celor din eparhiile ardelenе — nu se aflau sub nemijlocita conducere a Bisericii noastre.

Era necesară o reorganizare de adîncime a acestor așezăminte — și ea a fost săvîrșită potrivit intereselor superioare actuale ale Bisericii noastre, datorită rîvnei neobosite a Prea Fericitului Patriarh Justinian, sprijinit frățeste, cu deplină înțelegere, de către I. P. S. și P. S. Ierarhi membri ai Sfîntului Sinod.

Prin reorganizarea învățămîntului religios, școlile teologice de toate gradele din cuprinsul Patriarhiei noastre au fost trecute cu totul și definitiv în grija Bisericii. Dascăli destoinici și duhovnici încercați — selecționați atent din rîndurile slujitorilor bisericești cu înaltă calificare teologică și cu experiență didactică și de îndrumare spirituală — au fost chemați să pregătească preoți pe măsura necesităților actuale ale vieții noastre bisericești.

Sub ochiul neadormit al Prea Fericirii Sale și îndrumate îndeaproape de Chiriarhul locului, aceste așezăminte — redevenite «cu adevărat ale Bisericii, care fîințează în Biserică și pentru Biserică» (op. cit., p. 134) — formează, ceresc, pregătesc slujitori bisericești «conștienți de misiunea

lor, iar în societate, cetățeni devotați Statului și poporului», cum cu bucurie putea să constate Prea Fericirea Sa încă înaintea cu mai bine de un deceniu (cf. op. cit., p. 134).

De atunci încoace, elementele care întăresc această constatare s-au înmulțit ca număr și au sporit ca valoare. Instituțiile de pregătire a clerului — sănătos orientate în toate problemele și din ce în ce mai atent dirijate de forurile bisericești conducătoare — împărtășesc elevilor și studenților lor hrana de calitate superioară al Evangheliei, aprind în sufletele lor duhul dragostei și devotamentului față de popor, îi fac să se pătrundă de respectul cuvenit pentru valoarea și demnitatea omului, de orice neam ar fi el, și orice credință ar mărturisii.

Dar reorganizarea activității școlilor bisericești nu a afectat esența pregătirii clerului în spiritul tradițiilor ortodoxe răsăritene. Ceea ce era nou în această reformă — după cum preciza însuși Prea Fericitul Patriarh Justinian — «reprezenta, în realitate, întoarcerea de pe calea greșită, pe drumul cel drept, poruncit nouă de Sfânta noastră Biserică» (idem, ibidem). Temeliile noi pe care s-au înălțat școlile teologice «au părut noi, numai pentru că rățăcirile trecutului le îngropaseră în uitare, le năpădiseră de buruieni» (idem, p. 135). Este cunoscută această floră nocivă, și nu o dată Prea Fericitul Patriarh Justinian a îndreptat împotriva cucutelor ei săgețile ascuțite ale unei critici pătrunzătoare. Politicianismul, carierismul, șovinismul, duhul negativ al «stăpînirii de multe», al poftelor nemăsurate după măriri vremelnice, străine de starea preoțească, pusese rădăcini în trecut pe destule fețe bisericești, desfigurându-le chipul preoțesc și pricinuinând nedumeriri și învrăjbiți între ele și credincioșii pe care-i păstoreau, sau între aceștia și credincioșii altor culte religioase.

Noua organizare dată învățămîntului teologic a stîrpit aceste neajunsuri condamnate de spiritul Evangheliei lui Hristos și nedemne de valoarea și vrednicia omului înaintatului nostru veac.

Merită să fie subliniat în chip cu totul deosebit faptul că spiritul irenic de colaborare interprofesională și de solidarizare patriotică în săvîrșirea a tot lucrul bun și de folos vieții noastre deobște este cultivat cu luare-amînte și adîncit pe cale de studiu teologic și practică pastorală în așezămintele de pregătire și îndrumare a clerului Bisericii noastre. Datorită desigur acestui fapt, preotul este astăzi din ce în ce mai vădit un preot de azi, cunoscător al exigențelor vremii noastre și capabil să corespundă acestor exigențe în tărîmul său de activitate duhovnicească.

Pentru asigurarea unei desfășurări normale a procesului de învățămînt teologic erau necesare manuale adecvate. În trecut, acestea apăreau sporadic și la întîmplare, la obîrșia alcătuirii și editării lor stînd exclusiv inițiativa privată.

Prea Fericitul Patriarh Justinian a elaborat un plan complet și minuțios în vederea înzestrării elevilor de seminar teologic și a studenților teologi cu manualele de care aveau neapărată trebuință spre a se pregăti temeinic și corect. Profesorii Institutelor Teologice de grad Universitar au fost chemați să le elaboreze. Constituiți în grupe sau colective

de lucru pe ramuri sau specialități teologice și filologice (limbi biblice, clasice și moderne), fiecare din ei și-a asumat — prin repartizare săvârșită în frățească bună-înțelegere — loturi anumite de prelegeri, le-au redactat și apoi le-au armonizat spre a asigura unitatea de perspectivă și de metodă în rodnice sesiuni de împreună-lucrare. În prima etapă — care s-a desfășurat spre sfârșitul verii anului 1951 — Prea Fericitul Patriarh Justinian a prezidat personal, vreme de două săptămîni, lucrările celor mai multe din colectivele constituite pe catedre pentru elaborarea manualelor unice. Concomitent lucra la Cluj — sub președinția actualului Mitropolit al Ardealului, I. P. S. Sa Nicolae Colan — colectivul catedrei de Studiul Noului Testament, în vreme ce la Arad — sub președinția răposatului Episcop Andrei Magieru († 1960) — activa colectivul de îndrumări misionare. Un an mai târziu, la Dragoslavele, sub președinția Prea Fericitului Patriarh Justinian — prin muncă asiduă de zi cu zi, desfășurată vreme de mai bine de două săptămîni — a fost pusă la punct în toate colectivele de lucru redactarea finală a textului manualelor unice de studii teologice.

Cei ce au participat activ la aceste lucrări au făcut o experiență fructuoasă de neuitat: ocîrmuirea bisericească, prin întîistătătorul ei — pentru prima dată în istoria Bisericii noastre — trăgea brazdă proaspătă, în fruntea profesorilor de teologie, în ogorul pînă atunci sistematic neglijat al elaborării de manuale unice cu profil de lucrări de colaborare, pentru tinerii care se pregăteau să slujească la altarul Domnului spre binele vremelnic și veșnic al obștei dreptcredincioase.

Lucrarea de primenire a vieții noastre bisericești — în aspectul ei de înnoire a cinului preoțesc — a fost extinsă de la institutele și seminariile teologice la preoții aflați în funcțiune. Îndepărtarea lor definitivă și liber-consimțită de preocupări incompatibile cu starea preoțească, trezirea și ascuțirea conștiinței despre sublimitatea slujirii preoțești și despre rostul preoțimii în viața obștei credincioase a Bisericii noastre, au fost cultivate prin mijloace adecvate scopului urmărit. Cele mai de seamă dintre acestea sînt cursurile de îndrumare misionară, socială și pastorală a clerului și conferințele preoțești de orientare.

Cele dintîi, începînd din anul 1948, sînt frecventate cu interes și cu însuflețire de toți preoții Bisericii noastre. Cîștigul cu care ei înșiși mărturisesc că se aleg de fiecare dată de pe urma lor e apreciabil: vocația preoțească se fortifică, pregătirea teologică se înviorează, se primenește și se adîncește, rîvna pastorală crește, se unifică practica cultică, se înfrățesc întreolaltă preoți din toate regiunile țării, care pînă acum n-aveau nici un prilej de-a se cunoaște mai îndeaproape — și îndeosebi se cunosc și se înfrățesc preoții reveniți la Ortodoxie cu vechii ortodocși —, se face un rodnic schimb de experiențe pastorale și se încălzește osîrdia cu care slujitorii sfintelor altare participă la strădaniile obștești de apărare a păcii și de promovare a progresului social care stă la temelă vieții celei noi a poporului nostru harnic și vrednic.

La rîndul lor, conferințele preoțești de orientare continuă, dezvoltă și mențin la curent cu mersul vieții temelile înnoitoare așezate la baza

ducării pastorale de cursurile de îndrumare. Definind precis și periodic obiective și îndatoriri actuale ale misiunii preoțești, ele sînt călăuză sigură — oferită de ocîrmuirea bisericească — pentru activitatea permanentă a preotului în cadrele parohiei.

Primenind și activizînd așezămintele de pregătire a clerului, Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian a dinamizat în chip vădit viața noastră bisericească și i-a înlesnit astfel puțința de-a fi astfel mereu în concordanță cu spiritul constructiv al vremii noastre.

Un rol deosebit — de caracter permanent — în ajutorarea preoțimii noastre, ca să-și îndeplinească slujirea așa cum se cuvine, îl au revistele patriarhale și mitropolitane. Ele sînt publicații periodice bisericești de tip nou. Fiecare din ele are un program redacțional adecvat necesităților bisericești pe care le servește prin slova ei edificatoare. Articolele redacționale de ținută superioară și definirea poziției Bisericii noastre față de problemele de viață actuală se împletesc în paginile lor dense cu studii teologice, îndrumări omiletice și evocări de valori și vrednicii din trecutul bisericesc, cu recenzii și cronici de viață bisericească și cu mențiuni critice de actualitate. Nelipsite din nici o bibliotecă parohială, după 15 ani de la reorganizarea unora din ele și înființarea altora, colecțiile voluminoase ale acestor reviste reprezintă prin ele înșile o bibliotecă : cea mai trebuincioasă pentru orientarea sănătoasă a preotului zilelor noastre, fiindcă e cea mai fidelă oglindă a așezării Sfintei Evanghelii în slujba îndatoririlor actuale ale slujitorilor bisericești, pentru cultivarea neînteruptă și corectă a cărora se editează.

O seamă de tipărituri — unele din ele de proporții respectabile — ieșite din teascurile tipografiilor bisericești în acest răstimp, dau preotului sprijin de preț în desfășurarea misiunii sale învățătoarești, pastorale și sociale.

Prea Fericitul Patriarh Justinian a fost și este unul din promotorii de frunte ai luptei pentru pace în rîndurile creștinilor de pretutindeni. Stimulați și mobilizați în măsură decisivă prin pilda dată de însuși Întîistătătorul Bisericii noastre, slujitorii sfințelor altare străbune s-au angajat pe calea apărării păcii cu atîta convingere și însuflețire, încît se poate spune că au făcut din această luptă o preocupare de căpetenie a misiunii lor spirituale. Poporul nostru, prin ocîrmuirea de Stat, n-a trecut cu vederea această participare preoțească la strădaniile de apărare a bunului celui mai de preț al zilelor noastre : pacea. Se cade a fi subliniat faptul că Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, la împlinirea vârstei de 60 de ani (22 februarie 1961), a fost felicitat călduros de Prezidiul Marii Adunări Naționale și de Consiliul de Miniștri. În telegrama pe care i-a adresat-o conducerea Patriei noastre cu acest prilej, se spunea între altele : «Încă preot fiind, v-ați alăturat forțelor progresiste ale poporului român în lupta împotriva fascismului și a odioasei dictaturi militaro-fasciste. După eliberarea țării noastre, v-ați dedicat împreună cu ierarhii și clerul Bisericii Ortodoxe Romîne acțiunii pentru pace și înțelegere între popoare, acțiune căreia conducerea țării i-a acordat și îi acordă întreaga sa prețuire». Această înaltă apreciere a părtășiei sluji-

torilor Bisericii noastre la strădaniile obștești de făurire a unui viitor de pace și prosperitate pentru vrednicul nostru popor, a umplut de ne-grăită bucurie inimile slujitorilor Bisericii, stimulându-i la lărgirea contribuției modeste și cinstitute pe care o aduc și de-atunci încoace — pe căi și cu mijloace adecvate chemării preoțești și creștinești — la desfășurarea acțiunilor patriotice de masă.

Bisericiile Ortodoxe Răsăritene și-au dat seama la vreme că lupta pentru apărarea și întărirea păcii se încadrează firesc și organic în preocupările lor de bază, deoarece este încuviințată și cerută de Evanghelia Domnului și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, iar pe de altă parte ea este lupta popoarelor din sinul cărora fac parte credincioșii pe care-i păstoresc. Încă acum 15 ani (1948), Conferința pan-ortodoxă de la Moscova a dat semnalul mobilizării întregii creștinătăți dreptcredincioase răsăritene la lupta pentru apărarea păcii și a arătat deslușit tuturor cultelor creștine care era datoria lor în ceasul de cumpănă pe care-l străbătea omenirea atunci. În lumina hotărîrilor acelei conferințe lupta pentru apărarea păcii a fost ridicată la rangul de îndatorire permanentă, de caracter central, a clerului și credincioșilor ortodocși.

Același lucru se poate spune despre reangrenarea noastră în dialogul ecumenic. Înainte de-a o fi pregătit și perfectat prin intrarea Bisericii Ortodoxe Romîne în Consiliul Ecumenic al Bisericilor — săvîrșită la New-Delhi (India), în toamna anului 1961 — Prea Fericitul Patriarh Justinian a experimentat-o ca nici un altul dintre pururea pomeniții săi precursori de scaun, deschizînd celorlalte culte religioase din Republica Populară Romînă și șefilor lor nu numai inima-i totdeauna bucuroasă de îmbrățișare fraternă, ci și porțile reședinței sale patriarhale, transformată faptic în sălaș vremelnic al acestora pentru toată vremea petrecerii lor la treburi de seamă în Capitala țării.

Neclintit aflîndu-se pe pozițiile Ortodoxiei cu cuvîntul și cu fapta și întreținînd legături frățești cu căpeteniile ei de pretutindenea — în primul rînd cu ocîrmuirea Bisericii Ortodoxe Ruse — față de cei de altă confesiune sau de altă credință religioasă, dinăuntru sau dimafara țării noastre, Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian vedește în orice împrejurare cuvenita considerație. Luminoasele pagini pe care le-a scris cu felurite prilejuri despre inefabila preeminență creștină a credinței ortodoxe sînt mărturie despre generozitatea și cugetul drept cu care actualul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Romîne apreciază aportul celorlalte ramuri ale creștinătății în afirmarea unității ecumenice, după care însetează astăzi mai vădit decît oricînd altă dată creștinii din lumea întreagă.

*

Una din cele mai frumoase însușiri ale Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian este capacitatea sa inepuizabilă de mobilizare și asociere a celor mai largi cercuri de slujitori bisericești la desfășurarea acțiunilor creștinești și patriotice care împinzesc zarea întinsă și lumi-

noasă a celor 15 ani de patriarhicească arhipăstorire. Prea Fericirea Sa n-a înțeles cu nici un prilej să lucreze în chip izolat, individualist. Dimpotrivă, cu tact și înțelepciune — și mai ales cu un deosebit simț personal de cunoaștere a oamenilor — știe să dea tuturor categoriilor de subalterni ai săi satisfacția majoră de a-și lua partea lor de participare activă la remarcabila lucrare de ctitorire a unei vieți bisericești înnoite, al cărei ctitor suprem este Prea Fericirea Sa.

În mod cu totul deosebit, Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian cheamă și solidarizează la această muncă de zidire nouă, dintru început, pe profesorii Institutelor Teologice de grad Universitar din București și Sibiu, care au răspuns de fiecare dată cu sincere și susținute străduințe, pentru a fi cât mai folositori Bisericii și Patriei noastre înfloritoare.

Laolaltă cu clerul și credincioșii Bisericii noastre — și cu toți cei ce-l prețuiesc în mod deosebit pe ocîrmuitorul sfintei instituții fără a face parte din rîndurile membrilor ei — ostenitorii revistei «Studii Teologice» prezintă respectuos Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian urările lor înflăcărâte de viață îndelungată, de pace, sănătate și întru toate bună sporire. La aniversarea a 15 ani de înțeleaptă și rodnică ocîrmuire a Bisericii noastre, ruga lor către Părintele luminilor îmbracă grai cucernic de ectenie liturgică :

«Întii pomenește, Doamne, pe Prea Fericitul Părintele nostru JUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Romîne, pe carele îl dăruiește Sfintelor Tale Biserici în pace, întreg, cinstit, sănătos, întru zile îndelungate, drept îndreptînd cuvîntul adevăratului Tău !»

REDAȚIA

SINOADELE DE LA SIRMIIUM DINTRE ANII 348 ȘI 358 CONDAMNAREA LUI FOTIN DE SIRMIIUM

I. SIRMIIUM, METROPOLA POLITICA ȘI BISERICIASCA A ILLYRICULUI

Sirmium, metropola civilă a Pannoniei Secunda sau Inferior, azi Mitrovița, în Serbia, așezată la vărsarea râului Bacuntius în Sava, era una din marile cetăți romane sud-dunărene. Cetatea Sirmium era în același timp capitala prefecturii Illyricului, iar în sec. al IV-lea deveni reședință imperială, mai ales pentru împărații jumătății răsăritene a imperiului roman¹.

Orașul Sirmium exista din timpul celților taurisci². El a fost ocupat de romani în anul 35 a. Hr. și a luat o mare dezvoltare în timpul războaielor daco-romane din anii 101 și 105—106 d. Hr., servind romanilor ca bază de operațiuni contra rezistenței eroice a geto-dacilor și a regelui lor Decebal³.

Împărații romani Aurelianus (270—275) și Probus (277—282) erau originari din Sirmium⁴.

---

1. *Herodiani ab excessu divi Marci*, ed. K. Stavenhagen, liber VIII, 2, 9, Lipsiae et Berolini, p. 182; Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, ed. C. U. Clark, vol. I, liber XIX, II, 1, Berolini, 1910, p. 175; vol. II, liber XXXI, 6, Berolini, 1915, p. 585.

Pentru provinciile Illyricului, vezi: *Notitia dignitatum accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi provinciarum*, ed. Otto Seeck, Berolini, 1876, p. 8—10, Michael Le Quien, *Oriens Christianus*, t. II, Paris, 1740, col. 2—4. Pentru Pannonia Superior (Prima), vezi: M. Pavan, *La provincia romana della Pannonia Superior*. (Atti della Accademia nazionale dei Lincei. Serie VIII, volume VI, fascicolo 5, Roma, 1955, p. 373—574.

2. T. G. E. Powel, *The Celts*, London, 1959. Traducere germană de Glyn Daniel, Köln, 1959; J. Filip, *Celții*, în *Europa Centrală*, în limba cehă, Praga, 1956; A. Rivoallan, *Présence de celtes*, Paris, sans date.

3. Franz A. W. Schell, *Sirmium*, în *The Oxford Classical Dictionary*. Edited by M. Cary — J. D. Denniston — J. Wigt Duff, etc., Oxford, 1961, p. 842; Fluss, art. *Sirmium*, în Pauly's — Wissowa, *Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, zweite Reihe, dritter Band, Stuttgart, 1929, col. 351—363; N. Bulici, art. *Sirmium*, în *Narodna enfciklopedia srpskohrovatsko-slovenacika*, t. IV, Beograd, 1929, sub voce *Sirmium*. Pentru cauzele reale care au determinat pe romani și împăratul Traian (96—117) să cucerească Dacia lui Decebal, vezi Jérôme Carcopino, *Les étapes de l'imperialisme romain*, Paris, 1961, chap. III, p. 106—117: *Un retour à l'imperialisme de conquête: l'or des daces*.

4. *Historia Augusta*, III, 1, *Aurelianus*, ed. H. Peter, *Scriptores Historiae Augustae*, t. II, Lipsiae, 1884, p. 150; *Probus*, XXI, 2, ibidem, p. 217. Pentru *Probus* vezi și în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, t. I, ed. II-a, Berolini, 1893, p. 270; A. Lippold—E. Kirsten, art. *Donauprovinzen*, în *Reallexikon für Antike und Christentum*, Band IV, Stuttgart, 1959, col. 153.

Începînd din timpul tetrarhiei împăratului Diocletianus (294—305), cetatea Sirmium deveni reședință imperială — *sedes imperii*⁵. Ginerele lui Diocletianus, C. Galerius Valerius Maximianus, era de origine daco-romană, după mama sa Romula, o transdanubiană, născută probabil în cetatea Romula din Dacia Malvensis, azi Reșca, în Oltenia, pe care carpii și dacii, ostili stăpînirii romane, o siliră să se refugieze pe teritoriul roman din Sudul Dunării⁶. Un oraș din Dacia Ripensis, primi în cinstea ei denumirea de *Romulianum*, situat la gura Timocului, lângă Bononia (Vidin). Galerius și-a stabilit de la 21 mai 292 cartierul său general la Sirmium și conducea de aci Praefectura Illyrici⁷. În 293, Diocletianus veni la Sirmium, unde, un an mai târziu, în 294, sărbători cei zece ani de domnie ai săi — *decennalia*⁸;

După împărații Diocletianus și Galerius, locuiră la Sirmium mai mulți împărați romani.

Constantin cel Mare (306—337), după ce s-a înțeles în 314 cu cumnatul său Licinius, căsătorit cu sora sa Constantia, ca acesta să conducă partea orientală a imperiului roman, păstrînd în Europa numai Thracia și Scythia Minor, a locuit timp de opt ani în Illyric, pentru a întări și apăra frontiera Dunării față de năvălirile continue ale popoarelor transdanubiene, în fruntea cărora se aflau carpii și goții. În acest timp, Constantin a avut reședința, cînd la Sirmium, cînd la Sardica, metropola provinciei Dacia Mediterranea, azi Sofia, capitala Republicii Populare Bulgaria, cînd la Naïssus, azi Niș, în Serbia, cînd la Tesalonic. În mai-iunie 320, Constantin se afla din nou la Sirmium. După întoarcerea sa de la Roma, în 326, Constantin cel Mare petrecu iarna anului 326—327 la Sirmium, ținînd sub observație mișcările sarmaților din Pannonia. La 25 iulie 326, sărbători la Sirmium cei douăzeci de ani de domnie ai săi — *vicennalia*. La începutul anului 329, Constantin se afla din nou la Sirmium⁹.

Devenind reședință imperială de la sfîrșitul secolului al III-lea, cu mult înaintea Constantinopolului, inaugurat oficial la 11 mai 330 capitală a imperiului roman, Sirmium a jucat un rol important la răspîndirea și dezvoltarea creștinismului în provinciile romane sud-dunărene,

5. William Seston, art. *Diocletianus*, în *Reallexikon für Antike und Christentum*, Band. III, Stuttgart, 1957, col. 103G—1052. Idem, *Dioclétien et la tétrarchie. I. Guerres et réformes (284—300)*, Paris, 1946, p. 93—100, 131; W. Ensslin, art. *Valerius Diocletianus*, în Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, zweite Reihe, vierzehnter Halbhand VII A, 2, Stuttgart, 1948, col. 2419—2496, îndeosebi col. 2438—2448.

6. Lactantius, *De mortibus persecutorum*, cap. IX, XI, XXIII, ed. S. Brandt et G. Laubmann, în *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, t. XXVII, Vindobonae, 1893, p. 183, 185, 199. H. Grégoire, *Notes Epigraphiques, in Byzantion*, t. VIII (1933), p. 55.

7. Jacques Zeiller, *Sur l'ancien évêché de Sirmium*, în *Orientalia Christiana Periodica*, t. XIII, (1947), nr. 3—4, p. 670. W. Ensslin, *Maximianus Galerius*, în Pauly-Wissowa, *Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. XIV, Stuttgart, 1930, col. 2516—2528, îndeosebi col. 2520; W. Seston, *Dioclétien et la tétrarchie*, Paris, 1946, p. 244.

8. W. Seston, *op. cit.*, p. 131.

9. Hermann Velters, *Dacia Ripensis*, Wien, 1950, p. 21; André Piganiol, *Histoire romaine*. Tome IV, 2-e partie, din *Histoire Générale* de G. Glotz: L'Empire chrétien (325—395), Paris, 1947, p. 21, nota 10, p. 22 și 45. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, T. I.: **De**

împreună cu Tesalonicul și Salona sau Salonae, azi Split, metropola Dalmației, port important la Marea Adriatică.

După Tesalonic, înaintea Sardicei, a Remesianeii și a arhiepiscopiei Justiniana Prima, Sirmium a fost unul din scaunele principale ale Illyricului occidental, care cuprindea provinciile : Noricum Ripense și Noricum Mediterraneum (Interior), Pannonia Superior sau Prima, Pannonia Inferior sau Secunda, Valeria, Savia și Dalmatia. Din punct de vedere bisericesc, Illyricul occidental și metropola sa Sirmium se afla sub jurisdicția episcopului Romei.

II. EPISCOPII CARE AU PĂSTORIT BISERICA DE SIRMIMUM SUB CONSTANTIN CEL MARE ȘI FIII SAI

Începuturile Bisericii de Sirmium nu se cunosc. Această importantă Biserică sud-dunăreană apare dintr-odată în istoria creștinismului prin moartea martirică a episcopului ei, *Sfântul Irineu de Sirmium*, întâmplată la 6 aprilie 304, sub împăratul Diocletianus și Cezarul său Galerius¹⁰.

Dacă la începutul sec. al IV-lea apare la Sirmium un episcop, e sigur că Biserica de Sirmium exista cu mult mai înainte. Faptul care a ridicat în ochii contemporanilor prestigiul acestei metropole creștine a fost tradiția ce lega începutul creștinismului în cetatea Sirmium de timpurile apostolice. Se știe din cartea Faptelor Apostolilor și din scrisoarea Sfântului Apostol Pavel către Romani, că Apostolul neamurilor a călătorit prin Macedonia și a ajuns pînă la hotarele Illyriei, fără să fi atins însă cetatea Sirmium. S-a crezut, după tradiție, că Biserica de Sirmium a fost întemeiată de Epaenetos și Andronic, despre care face mențiune Sfântul Pavel în Epistola către Romani, XVI, 5, 7¹¹.

l'état byzantin (284—470). Edition française par Jean-Remy Palanque, Paris, 1959, p. 128—129; M. Cary, *A history of Rome down to the reign of Constantine*, second edition, London, 1960, p. 732—734.

10. *Passio Sancti Iraenei* († 6 aprilie 304), la Rudolf Knopf-Gustav Krüger, *Ausgewählte Märtyrerakten (Sammlung ausgewählter Kirchen und dogmengeschichtlicher Quellen)*, Tübingen, 1929, p. 103—106, text latin; *Bibliotheca hagiographica graeca*. Troisième édition mise à jour et considérablement augmentée par François Halkin, t. II, Bruxelles, 1957, p. 41; *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, opera et studio Hippolyti Delehaye*, August 23, Bruxellis, 1902, 917, text grec prescurtat. Vezi și p. 640, 914—915, rînd 59, aug. 22; *Acta Sanctorum*, t. IX, Martii tomus III, Parisiis et Romae, 1865, p. 554—555; Hieronymus, *Martyrologium Hieronymianum*, ed. J. B. de Rossi — L. Duchesne, în *Acta Sanctorum Novembris*, t. II, pars prior, Bruxellis, 1894, p. 40, pune Martiriul Sf. Irineu de Sirmium la 6 aprilie; *Breviarium Syriacum*, ibidem, p. LV; Sf. Irineu e amintit și în actele Sf. Polion, ibidem, t. II, pars posterior, Bruxellis, 1931, p. 177. Jacques Zeiller, *Sur l'ancien évêché de Sirmium*, în *Orientalia Christiana Periodica* (Miscellanea Guillaume de Jerphanion), t. XIII (Roma 1947), nr. 3—4, p. 669—674.

11. St. Salagius, *De statu ecclesiae Pannonicae*, Quinque-Ecclesiis, 1777, p. 8—32; D. Fariati—J. Coleti, *Illyricum sacrum*, t. I, Venetiis, 1741, p. 240 și 261; t. VII, Venetiis, 1819, p. 454 et sq.; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, p. 31—32; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Creștinarea sîrbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul*, în *Studii Teologice*, An. XII, București, 1960, nr. 1—2, ian.—febr., p. 20—21.

Tradiția despre începuturile apostolice ale Bisericii din Sirmium este legendară. Nu cunoaștem dacă Sf. Irineu a fost primul episcop de Sirmium, sau dacă înaintea lui au mai fost și alții. Cunoaștem însă, pe unii dintre colaboratorii și succesorii săi.

Astfel, *Sfântul Dimitrie*, unul dintre diaconii Sfântului Irineu de Sirmium, a suferit martiriul la trei zile după pătimirea episcopului său, în ziua de 9 aprilie 304, tot la Sirmium, cetate care a primit în urmă denumirea de Mitrovița, după numele său.

Viața Sfântului Dimitrie a suferit o completă transformare, devenind unul dintre sfinții cei mai străluciți ai hagiografiei orientale. Grecii socotesc că Sf. Dimitrie a fost martirizat la Tesalonic, sărbătorind amintirea lui la 26 octombrie¹². Sărbătorirea lui s-a păstrat apoi în această zi la toate popoarele ortodoxe.

De asemenea, a suferit martiriul la Sirmium, în aceeași zi cu Sfântul Dimitrie, 9 aprilie 304, în timpul lui Dioclețian și Galeriu, *cinci sau șapte fecioare* consacrate lui Dumnezeu, — «*quarum nomina Deus scit*» = «al căror nume îl știe Dumnezeu»¹³.

Secundus, un creștin de condiție necunoscută, a suferit martiriul la Sirmium, în 15 iulie sau la 20 iulie 304, după Martirologiul Ieronimian¹⁴.

La 20 august același an, a suferit martiriul fecioara *Basilla*¹⁵, iar la 23 februarie 305, după toată probabilitatea, a pățimit grădinarul *Sineros* sau *Sinerotas*¹⁶.

12. *Bibliotheca hagiographica graeca*, ed. Fr. Halkin, t. I, Bruxelles, 1957, p. 152—164, izvoare, ediții și studii despre Sf. Dimitrie; *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου* ed. H. Delehay, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris, 1909, p. 259—263. La p. 103—109: Saint Démétrius; *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. H. Delehay, Bruxelles, 1902, p. 163—166; *Martyrologium Hieronymianum*, în *Acta Sanctorum Novembris*, t. II, pars prior, Bruxellis, 1894, p. 41 și *Breviarium Syriacum*, ibidem, p. LV; *De Sancto Demetrio martyre*, în *Acta Sanctorum*, t. 52, Octombrie, t. IV, Parisiis et Romae, 1866, col. 50—209, comentariu introductiv, viața și faptele sale, text grec și latin; *Sancti Demetrii martyris acta*, în Migne, P. G., t. CXVI, col. 1167—1426, text grec și latin; col. 1081—1168;

Pățimirea Sfântului slăvitului marelui mucenic al lui Hristos Dimitrie, în *Viețile Sfinților*, ed. II-a, București, 1835, p. 208—216. A. Xynogopoulos, 'Ο ἅγιος Δημήτριος εἰς τὴν βυζαντινὴν ἀγιογραφίαν, Tesalonic, 1950; G. și M. Soliriu, 'Η βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Atena, 1952; D. S. Iliadis, *Sfântul Dimitrie și slavii* în Πεπραγμένα τοῦ θ' διεθνoῦς βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, t. III, Atena, 1958, p. 128—140; A. Lippold—E. Kirsten, art. *Donauprovinzen*, în *Reallexikon für Antike und Christentum*, Bd. IV, Stuttgart, 1959, col. 167, crede că diaconul Demetrius, martir la Sirmium, pare identic cu Sf. Dumitru cinstit de greci la Tesalonic. Moaștele sale au fost luate de romani, când s-au retras din cauza năvălirii popoarelor migratoare, și duse la Tesalonic. Vezi și J. Zeiller, *op. cit.*, p. 81—83.

13. *Martyrologium Hieronymianum*, ed. H. Delehay, în *Acta Sanctorum Novembris*, t. II, pars prior, Bruxellis, 1894, p. 41.

14. *Ibidem*, t. II, pars posterior, Bruxellis, 1931, p. 376; *Breviarium Syriacum*, ibidem, t. II, pars prior, Bruxellis, 1894, p. LVIII; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 84.

15. *Martyrologium Hieronymianum*, t. II, pars. prior, p. 112; t. II, pars. posterior, p. 475; *Breviarium Syriacum*, ibidem, t. II, pars. prior, p. LX.

16. *Corpus Inscriptionum Latinarum. Pannonia Inferior Supplementum*, t. III, Berolini, 1902, p. 1673, nr. 10232—10233; *Martyrologium Hieronymianum*, t. II, pars posterior, p. 111—112; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 87—88; V. Pîrvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 30 și 34.

La Sirmium, a suferit de asemenea martiriul, în ziua de 25 decembrie 304, *Sfânta Anastasia*, din persoana căreia legenda hagiografică a făcut o sfință din Roma, iar importanța și strălucirea sărbătorii Nașterii Domnului n-a împiedicat ca amintirea ei să fie cinstită în această zi pînă azi ¹⁷.

În apropiere de Sirmium, la locul numit Fruska Gora, au suferit martiriul în 305 sau 306 sfinții numiți «*Cei patru încoronăți*» — «*Quattuor coronati*», în realitate cinci la număr, sculptori de meserie. Ei au fost condamnați la moarte de împăratul Dioclețian pentru faptul că, fiind creștini, au refuzat să sculpeze pe zeul Esculap, ca să decoreze palatul său din Solona, cetate situată în sudul Dalmației, pe țărmul Adriaticei. Deși au suferit în apropiere de Sirmium, tradiția hagiografică romană a făcut mai târziu să se creadă că ei au fost martirizați la Roma pe muntele Coelius. Amintirea lor se face în calendarul roman la 8 noiembrie ¹⁸.

Episcopul care a urmat după Sfântul Irineu pe scaunul Bisericii de Sirmium s-a numit *Dominus* sau *Domnus* (325—335 ?), cunoscut din actele Sinodului I Ecumenic de la Niceea din 325, la care a participat și el. În actele Sinodului, el semnează cu numele diocezei Δόμνος Παννονίας — *Domnus Pannoniae* sau *Pannoniensis* ¹⁹. El se poate identifica și din-

17. *Bibliotheca hagiografica graeca*, ed. Fr. Halkin, t. I, Bruxelles, 1957, p. 24; *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. H. Delehaye, Bruxellis, 1902, p. 333—336, pune sărbătoarea Sf. Anastasia la 22 decembrie; *Vita et martyrum sanctae martyris Anastasiae Romae*, în *Acta Sanctorum*, t. 60, Octombris, t. XII, Parisiis et Romae, 1867, col. 520—528, text grec și latin. Simeon Metafrastul, *Martiriul Sfintei Slăvite mucenice Anastasia și al sfințelor Agapi, Irina și Hiona*, în Migne P. G. t. CXVI, col. 573—610 și t. CXV, col. 1293—1308, numai martiriul Sf. Anastasia; Niceta de Paphlagonia, *Lauda Sfintei mare mucenițe fecioare Anastasia*, în Migne, P. G., CV, col. 336—372.

Teodor Lectorul, *Istoria bisericească*, II, 65, în Migne, P. G., t. LXXVI, col. 216 ne relatează că moaștele sfintei Anastasia au fost aduse de la Sirmium la Constantinopol de Patriarhul Ghenadie I (458—471) în timpul împăratului Leon (457—474); Studii: F. W. Deichmann, *Zu S. Anastasia in Rom*, în *Mitteilungen deutsch. archeol. Institut. Romische Mitteilungen*, Band LVIII, 1943, 151; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 84—86; H. Delehaye, *Etude sur le légendier romain*, în *Subsidia Hagiographica*, t. 23, Bruxelles, 1936, p. 250—258; L. Duchesne, *Sainte Anastasie*, în *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, t. VII (1887), p. 387—413.

18. *De sanctis quattuor coronatis Romae in monte Coelio*, Dies octavus Novembris, în *Acta Sanctorum Novembris*, t. III, Bruxellis, 1910, p. 759—784, unde se află textul latin al vieții lor după mai mulți autori. Vezi aci, *Introducerea*, p. 748—758.

Studii: J. Delehaye, *Etude sur le légendier romain. Les saints de novembre et de décembre*, Bruxelles, 1936, p. 64—73; N. Vulci, *Quelques observations sur la Passion Sanctorum Quattuor Coronatorum*, în *Rivista di Archeologia cristiana*, t. XI (1934), p. 156—159; J. P. Kirsch, *Die Passio der Heiligen «Vier Gekrönten» in Rom*, în *Historisches Jahrbuch*, Bd. XXXVIII (1917), p. 72—97 și în *Rivista di Archeologia cristiana*, t. X (1933), p. 278—285.

Vezi și studiile mai vechi ale altor istorici la J. Zeiller, *op. cit.*, p. 87—104 și 603—629. 19. Hen. Gelzer.—H. Hilgenfeld—Otto Cantz, *Patrum Nicaenorum nomina*, latine, graece, coptice, syriace, arabice, armenice. *Index patrum Nicaenorum restitutus*, Lipsiae, 1898, p. LXIV și 56; Ernest Honigmann, *Une liste inédite des pères de Nicée*, în *Byzantion*, t. XX (1950). *Actes du VII-e congrès des études byzantines*, Bruxelles, 1948, t. II, p. 63—71; Idem, *The original Lists of the members of the council of Nicaea, the robber-synod and the council of Chalcedon*, în *Byzantion*, t. VI (1942—1943), 1, p. 20—80; Idem, *La liste originale des pères de Nicée. A propos de l'évêché de «Sodoma» en Arabie*, în *Byzan-*

tr-un pasaj din «*Istoria arienilor către monahi*» a Sfintului Atanasie, cap. 5, în care se amintește de episcopul *Domnus Sirmi* = *Domnus de Sirmium*²⁰. O listă latină îl numește *Domnus Metropolitanus*²¹.

Succesorul lui Domnus pe scaunul de Sirmium a fost *Eutherius*, despre care știm că a luat parte, în toamna anului 343, la Sinodul de la Sardica sau Serdica, azi Sofia, capitala Republicii Populare Bulgaria. Între semnăturile episcopilor participanți la sinod e cunoscut sub titlul: *Eutherius a Pannoniis*²². Sinodul din Sardica a decretat nevinovăția Sfintului Atanasie († 373) și a excomunicat pe semiarieni sau eusebieni, care și-au ținut în același timp sinodul lor la Philippopolis, în Thracia, pe teritoriul imperiului roman de Răsărit²³.

După episcopul Eutherius, a urmat pe scaunul de Sirmium, probabil din anul 344 ereziarhul *Fotin* (Photinos), în persoana căruia contemporanii au văzut un continuator al antitrinitarismului dinamic, erezie susținută în timpul împăratului Aurelian (270—275) de Pavel de Samosata, episcopul Antiohiei, și al antitrinitarismului modalist, reprezentat la începutul sec. al III-lea de Sabeliu.

Orașul Sirmium a jucat un rol important sub fiii lui Constantin cel Mare, în timpul luptelor ariene. După moartea lui Constantin († 22 mai 337), moștenirea imperiului roman reveni celor trei fii ai săi, Constan-

tion, t. XIV, 1939, 1, p. 17—76; Idem, *Recherches sur les listes des pères de Nicée et de Constantinople*, în *Byzantion*, t. XI, 1936, 2, p. 529—449; Eduard Schwartz, *Über die Bischofslisten der Synoden von Chalcedon, Nicæa und Konstantinopol*, în *Abhandlungen der bayerischen Akademie der Wissenschaften zu München*. Philos. hist., Abteilung, Neue Folge, Heft XIII, München, 1937, p. 1—90; Hans Lietzmann, *Kleine Schriften* Band. III, *Studien zur Liturgie — und Symbolgeschichte zur Wissenschaftsgeschichte*, Berlin, 1962, cap. *Symbolstudien*, p. 189—281.

20. Vezi în Migne, P. G., t. XXV, col. 700 B.

21. H. Gelzer, — H. Hilgenfeld — Otto Cunz, *Patrum Nicaenorum nomina*, Lipsiae, 1898, p. 56; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 143; Idem, *Sur l'ancien évêché de Sirmium, in Orientalia Christiana Periodica*, t. XIII, 1947, nr. 3—4, pp. 671—673.

22. Vezi: *Concilium Sardicense. Nomina episcoporum*, ed. Cuthbertus Hamilton Turner, în *Ecclesiae Occidentalis Monumenta iuris antiquissima*, t. I, fasc. II, pars. III, Oxonii, 1930, pp. 555—560; J.-D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, t. III, Florentiae, 1759, reproduction Paris-Leipzig, 1901, col. 43—51; 57—75; t. VI, col. 1210—1217; Migne, P. L., t. LVI, col. 840—840; *Ad opera S. Leonis Magni appendix*; Sf. Atanasie, *Apologia contra Arienilor*, 44—50, în Migne, P. G., t. XXV, col. 324—341; Ilarie de Pictaviu, *Ex opere historico. Fragmentum II*, 1—8, în Migne, P. L., t. X, col. 632—639 A. Alte izvoare să se vadă în studii: Pr. Prof. I. Rămureanu, *Sinodul de la Sardica din 343. Importanța lui pentru istoria pătrunderii creștinismului la geto-daco-romani*, în rev. *Studii Teologice*, an. XIV, București, 1962, nr. 3—4, mart.-april., pp. 146—182, îndeosebi p. 161, nota 46. Vezi și A. L. Feder, *Studien zu Hilarius von Poitiers*, II, în *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Philos.-hist. Klasse, B. CLXVI, 5, Wien, 1911, p. 1—100; Idem, *Studien zu Hilarius von Poitiers*, I, *Die sogenannten «Fragmenta historica» und die sogenannte «Liber ad Constantium imperatorem...»*, ibidem, Bd. CLXII, 4, Wien, 1910, pp. 1—188.

23. Pentru episcopii orientali disidenți, vezi: *Decretum synodi orientalium apud Serdicam episcoporum a parte Arianorum*, în Mansi, t. III, col. 125—140, text latin și la Sf. Ilarie de Pictaviu, ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series A, IV, 1, 2, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. LV, Vindobonae-Lipsiae, 1916, pp. 48—78; Idem, *Fragmentum historicum*, III, 1—29, în Migne, P. L., t. X, col. 658—678; M. Le Quien, *Oriens Christianus*, t. II, Paris, 1740, col. 301—318.

tius II (337—361), fiul mijlociu, susținătorul arianismului, Constantin al II-lea (337—340), fiul mai mare și Flavius Iulius Constans sau Constant (337—350), fiul cel mai mic, aceștia doi din urmă apărători ai Ortodoxiei.

Dorind să-și mărească stăpînirea în dauna fratelui său cel mic, Constantin al II-lea, Augustul Galliei, invadează Italia, dar, în lupta care s-a dat la 9 aprilie 340, aproape de Aquileea, a fost ucis²⁴. Fratele său mai mic, Constans, pe lângă prefectura Illyricului, Italiei și Africei, intră în posesiunea Spaniei, Galliei și Bretaniei. Acum puterea sa politică și militară întrecea cu mult pe aceea a fratelui său Constantius, Augustul Orientului, apărătorul arienilor.

Din nefericire, Constans, susținătorul Ortodocșilor nu se putu menține mult timp pe tron. La Autun — Augustodunum — în nord-estul Galliei, o conspirație militară proclamă împărat la 18 ianuarie 350 în locul lui Constans, pe comitele Magnus Magnentius, născut la Ambianum, azi Amiens, în nord-estul Franței, dintr-un tată breton și o mamă francă. Constans, fiind silit să fugă, a fost urmărit de o trupă de cavaleri franci pînă la Elna, la poalele Pirineilor, unde a fost prins și ucis de Gaisio.

Acest atentat, care uzurpa drepturile legitime ale fiilor lui Constantin cel Mare, stîrni împotrivirea tuturor rudelor rămase în viață ale primului împărat creștin. În Occident, trăiau încă două rude din familia lui Constantin: *Constantina*, fiica lui Constantin, soția fostului rege al Armeniei și Caucazului, Hannibalianus, asasinat la Constantinopol, în 337, după moartea lui Constantin cel Mare, și *Eutropia*, soția consularului Nepotianus, sora lui Constantin, fiica lui Constantius Chlorus și a Teodorei, prințesă de neam sirian.

Constantina, care locuia la Sirmium, se grăbi să opună uzurpatorului Magnentius un concurent și proclamă «August» la 1 martie 350 pe bătrînul general Betranion.

Uzurpatorul Magnentius lucră repede și fu recunoscut la Roma. Dar sora lui Constantin, Eutropia, care locuia la Roma, proclamă August la 3 iunie 350 pe fiul ei Flavius Popilius Nepotianus. Acesta nu apucă să domnească nici măcar o lună, deoarece Marcellinus, generalul lui Magnentius, reocupă Roma și omorî pe Nepotianus, pe mama sa Eutropia și multe alte persoane din aristocrația romană²⁵.

24. *Eutropi Breviarium ab urbe condita cum versionibus graecis*, lib. X, 9, 2 și 3, ed. H. Droysen, în *Monumenta Germaniae Historica, Auctores antiquissimi*, t. II, Berolini, 1878, pp. 176—177; Zosimos, *Ἱστορία νέα*, lib. II, 41, ed. Immanuel Bekker, în *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonnæ, 1837, pp. 106—107 și ed. L. Mendelssohn, 1887; Sextus Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus*, 41, 22, ed. Pichlmayr, Leipzig, 1911, Socrate, *Istoria bisericăscă*, II, 5, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 192, B; Zonaras, *Epitomae Historiarum*, XIII, 5, ed. M. Pinder, t. III, Bonnæ, 1897, pp. 27—28.

25. *Eutropi Breviarium ab urbe condita cum versionibus graecis*, lib. X, 9, 3 și 4; X, 10—11, ed. H. Droysen, în *Mon. Germ. Hist. Auctores Antiquissimi*, t. II, Berolini, 1878, pp. 176—179; Zosimos, *Ἱστορία νέα* lib. II, 42—43, ed. cit., pp. 107—109; Sextus Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus*, 41 și 42; Socrate, *Ist. bis.*, II, 25, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 264—265 AB; Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 1, ed. J. Bidez, *Sozomenus Kirchen-*

Situația lui Constantius, împăratul Orientului, era dintre cele mai dificile. În afară de uzurpările și de asasinatele din Occident, din cauza cărora căzuseră victime rudele sale apropiate, mai avea asupra sa și războiul cu perșii, care nu se mai termina. El trebui să întrerupă războiul cu perșii, strînse în grabă o armată și se îndreptă în toamna anului 350 spre Occident, prin Illyricum. La Sardica, veni să-l salute Betranion. Cei doi împărați plecară împreună la Najssus (azi Niș în Serbia), unde trupele lui Betranion îl părăsiră. Acesta renunță la purpura imperială, iar Constantius trimise pe bătrînul general Betranion să-și sfîrșească zilele în liniște la Prussa, în Bithynia. Provinciile Illyricului recunoscură împărat pe Constantius.

Iarna anului 350—351 o petrecu Constantius la Sirmium. După toată probabilitatea, din anul 344 păstorea la Sirmium episcopul Fotin, care căuta să cîștige favoarea împăratului.

În vara anului 351, Constantius înaintă spre Emona, azi Ljubljana în Iugoslavia, apoi către Alpii Julieni, sosind la Atras (St. Oswald), dar, riscînd să fie înconjurat de tiranul uzurpator Magnentius, se retrase spre Siscia, azi Sisak, pe rîul Sava, iar mai pe urmă spre Ciballae, azi Vin-kovți, în Iugoslavia. Siscia fu ocupată de Magnentius, dar Sirmium rezistă. Atunci uzurpatorul se îndreptă spre confluența rîului Drava cu Dunărea și se opri cu armata sa în apropiere de Mursa (Osiec).

Lupta dintre cele două armate romane, armata Orientului, formată în majoritate din soldați illyrieni, și armata Occidentului, formată în cea mai mare parte din gallo-romani, se angajă la 28 septembrie 351, în vecinătatea orașului Mursa. Defecțiunea generalului franc Silvanus decise soarta luptei. Armata lui Magnentius a fost învinsă. S-au distrus în această înclăștare teribilă cele mai bune armate ale Romei, căzînd dintr-o parte și alta pe cîmpul de luptă, aproape 50.000 de soldați. Au pierit, scrie cu regret Eutropius, forțe considerabile care ar fi putut învinge nu importă ce inamic, asigurînd apărarea imperiului²⁶.

În timpul șederii sale la Sirmium, episcopul *Valens de Mursa*, arian moderat, reuși să intre în grațiile lui Constantius. În momentele dramatice ale luptei din 28 septembrie 351, care s-a dat în apropierea Mursei, episcopul Valens de Mursa făcea parte din suita lui Constantius. El, cel dintîi, aduse împăratului vestea cea bună a victoriei, despre care i-a spus, ca să atragă simpatia acestuia, că a fost anunțat de un înger — «ange-

geschichte, în *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte*, Band 50, Berlin 1960, p. 141; Joannis Antiocheni Fragmenta, 173 și 174, ed. C. Müller, în *Fragmenta Historicorum Graecorum*, t. IV, Parisii, 1851, p. 604. Zonaras, *Epitomae historia-rum*, XIII, 6, 7 și 8, ed. M. Pinder, t. III, Bonnae, 1897, pp. 31—44. Nichifor Callist Xantopulos, *Istoria Bisericească*, IX, 37, in Migne, P. G., t. CXLVI, col. 353. Părerea lui W. Ensslin, *Der Usurpator Magnus Magnentius ein Germane*, în rev. *Klio*, Bd. XIX, 1924, p. 478 sq. că acesta a fost de origină germană a fost combătută de J. Bidez. *Amiens, ville natale de l'empereur Magnence*, *Revue des Etudes Anciennes*, t. XXVII, 1925, p. 312 sq. Vezi și André Piganiol, *L'empire chrétien* (325—395). Histoire romaine, t. IV, 2-e partie, Paris, 1947, p. 85, n. 82.

²⁶ Eutropi *Breviarium ab urbe condita cum versionibus graecis*, lib. X, 12, ed. cit., p. 178.

*lum sibi fuisse nuntium»*²⁷. De atunci episcopul Valens de Mursa se bucură de marea favoare a lui Constantius.

În urma înfringerii armatei sale, uzurpatorul Magnentius se retrase din Illyric, fortifică trecătorile Alpilor și și stabili cartierul general la Aquileea, în Italia.

Constantius petrecu la Sirmium și iarna anului 352. În toamna aceleiași an, la 5 septembrie, el forță Alpii ca să pătrundă în Italia. În octombrie, același an, flota Orientului pătrunse la gura Padului, în Italia. Provinciile Occidentului, Italia și Spania se revoltară, iar Gallia se pregătea să urmeze exemplul acestora.

Constantius intră victorios în Italia și se stabili la Mediolanum (Milan), iar Magnentius se retrase în Gallia. În iulie 353, Constantius trecu cu armata Alpii și bătu pe Magnentius la Mons Seleuci în Gallia, azi Saléon. Tiranul uzurpator se retrase spre Lugdunum (Lyon) dar, la 10 august 353, pe punctul de a fi trădat de soldații săi, se sinucise lângă Lyon. La 6 septembrie 353, Constantius intră victorios în Lyon și reconstitui astfel unitatea imperiului roman în favoarea sa²⁸. Către sfârșitul anului 353, Constantius rezidă la Arelate (Arles), în sudul Galliei, unde, în iarna anului 354 sărbători *tricennabia*, adică cei treizeci de ani de domnie, de când, în 324, fusese numit de tatăl său, Constantin cel Mare, cezar.

Din 353, Constantius rămase singur împărat la conducerea imperiului roman reunificat, pînă la moartea sa, întîmplată la 3 noiembrie 361, la Mopsucrene, în Cilicia, unde primi botezul «in extremis» pe patul de moarte, ca și tatăl său²⁹. El a condus treburile publice ale Imperiului

27. Sulpicii Severi *Chronicorum*, sive *Historia Sacra*, liber II, 38, ediția Carolus Halm, în *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, t. I, Vindobonae, 1866, pp. 91—92; Migne, P. L., t. XX, Paris, 1845, col. 150 D.

28. Eutropi *Breviarium ab urbe condita cum versionibus graecis*, liber X, 12, 2; 13, ed. cit., p. 178; Zosimos, *Ἰστορία νέα*, liber II, cap. 44—54, ed. cit., pp. 109—120; Sextus Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus*, 41—42, ed. Pichlmayer, Leipzig, 1911; Sf. Atanasie, *Apologia către împăratul Constantius*, 23, în Migne, P. G., t. XXV, col. 624; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 32, în Migne, P. G., t. LXXVII, col. 293; Sozonien, *Ist. Bis.*, IV, 7, ed. J. Bidez, p. 146; Zonaras, *Epitome historiarum*, XIII, 8 și 9, ed. M. Pinder, t. III, Bonnae, 1897, pp. 39—45.

29. Pentru domnia lui Constantius să se vadă studiile: Otto Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für Jahre 311 bis 476 n. Chr.* Stuttgart, 1919, pp. 191—208.

J. Moreau, *Constantinus I. — Constantinus II. — Constantinus II. — Constans*, în *Jahrb. für Antike und Christentum*, 2, 1960, pp. 158—184. A. Lippold — E. Kirsten, *Donau-provinzen*, art. în *Reallexikon für Antike und Christentum*, Band IV, Stuttgart, 1959, col. 147—189; E. Stein, *Histoire du Bas Empire*. Tome I: *De l'état romain à l'état byzantin* (284—476). Edition française par J.-R. Palanque, Bruges (Belgique) et Paris, 1959, pp. 138—141; J. J. Hatt, *Histoire de la Gaule Romaine*, (120 avant J. C. — 451 après J. C.), Paris, 1959, pp. 291—296; E. A. Thompson, *Constantine, Constantinus II and the lower Danube frontier*, în *Hermes*, t. LXXXIV (1956), pp. 372—381; André Piganiol, *L'Empire chrétien* (325—395). *Histoire romaine*, t. IV, 2-e partie, Paris, 1947, pp. 85—89; Idem, *Histoire de Rome*, 3-e ed., Paris, 1949, pp. 467—469; Eugène Albertini, *L'Empire romain*, 2-e ed., Paris, 1936, pp. 368—373; Norman H. Baynes, *Constantine's successors to Jovian*, în *Cambridge Medieval History*, t. I, Cambridge, 1936, pp. 55—76; Léon Homo, *L'Empire romain*, Paris, 1930, pp. 118—122.

roman «cu o incompetență notorie, prea bănuitor pentru a fi fericit, prea crud pentru a fi iubit, prea înfumurat pentru a fi mare»³⁰.

III. CONDAMNAREA LUI FOTIN DE SIRMIIUM ÎN SINODUL DE LA ANTIOHIA DIN 344

Sinodul de la Sardica, din toamna anului 343 și iarna anului 344, după ce a declarat nevinovăția Sfântului Atanasie cel Mare al Alexandriei, a lui Marcel al Ancyrei și a lui Asclepius de Gaza, excomunicați și depuși pe nedrept din scaunele lor de semiarieni, a excomunicat pe conducătorii semiarienilor sau eusebienilor, în frunte cu Vasile de Ancyra, care ocupase scaunul lui Marcel de Ancyra, pe Grigorie de Alexandria, care ocupase scaunul Sfântului Atanasie, pe Quintianus de Gaza, care ocupase scaunul lui Asclepius de Geza, pe Ștefan de Antiohia, Acaciu de Cezareea Palestinei, Menofant al Efesului, Narcis de Neroniada (Cilicia), Teodor de Heracleea, și doi tineri illyrieni *Valens de Mursa* (Osiec), din Pannonia Inferior, și *Ursacius de Singidunum* (Belgrad), din Moesia Superior, despre care *Scrisoarea sinodului către toți episcopii*, se exprimă astfel, după redacția greacă a textului păstrată de Teodoret: «*Încă și două vipere s-au născut pe pământ din aspida ariană, Valens și Ursacius, care se fălesc și nu se îndoiesc a se numi pe sine creștini, în timp ce susțin că Logosul și Duhul s-a răstignit și junghiat, a murit și a înviat, și erezia pentru care luptă adunarea ereticilor (arieni) că ipostaza (adică ființa) Tatălui, a Fiului și Sfântului Duh, este deosebită și despărțită*»³¹. Părinții adunați la Sardica înțelegeau prin termenul ὑπόστασις = «*ipostas*» ființa lui Dumnezeu — οὐσία. Pe lista celor osândiți, Sinodul din Sardica adaugă și numele lui Gheorghe de Laodiceea, din Syria, care fusese depus din preoție de episcopul Alexandru al Alexandriei, și ca atare nu era vrednic să fie ridicat la treapta de episcop³².

30. Will Durant, *Histoire de la civilisation. L'âge de la foi. Histoire de la civilisation médiévale. I. L'Apogée de Byzance* (325—365 ap. J. C.), t. IV, I-ere partie. Traduction française de François Vaudou, Paris, 1953, p. 9.

31. Teodoret, *Istoria bisericească*, II, 8, ed. Leon Parmentier — F. Scheidweiler, *Theodoret, Kirchengeschichte, zweite Auflage in Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderten*, Band 44, Berlin, 1954, p. 113. Vezi și *Scrisoarea Sinodului din Sardica adresată tuturor episcopilor...* la J. D. Mansi, t. III, Florentiae, 1759. Reproduction Paris-Leipzig, 1902, col. 57—69, îndeosebi col. 66; Sf. Atanasie, *Apologia contra Arieniilor*, 44—50, în Migne, P. G., t. XXV, col. 324—341; *Epistula synodi Sardicensis ad universas Ecclesias*, în *Collectanea antiariana Parisina (Fragmenta Historica, la Ilarie de Pictavium)*, Series B, nr. 1, ed. A. Feder, în Corp. Script. Eccl. Lat., t. LXV, Vindobonae-Lipsiae, 1916, pp. 103—126, îndeosebi pp. 119—120 și Migne, P. L., t. X, col. 632—639. *Epistula Synodi Sardicensis ad Iulium urbis Romae episcopum, ibidem*, pp. 126—130 și Migne, P. L., t. X, col. 639—643; J. D. Mansi, t. III, col. 40—42.

Vezi și alte izvoare și studii la Pr. Prof. I. Rămureanu, *Sinodul de la Sardica din anul 343*, în rev. cit., p. 174, nota 78. Vezi pentru izvoare, p. 161, nota 46.

32. *Scrisoarea Sinodului din Sardica adresată tuturor episcopilor...*, la Mansi, t. III, col. 64 CD; Teodoret, *Ist. Bis.*, II, 8, ed. Parmentier — Scheidweiler, pp. 109—110; Sf. Atanasie, *Apologia contra arieniilor*, 48, în Migne, P. G., t. XXV, col. 333 AB.

Chiar de la începutul ședințelor Sinodului din Sardica, episcopii orientali, cu excepția câtorva, merseră la Philippopolis, în Thracia, pe teritoriul împăratului Constantius (337—361), unde episcopii semiarieni ținură sinodul lor separat.

În Thracia ei fură rău primiți de episcopul Lucius de Adrianopole, un susținător al Sf. Atanasie și se plinseră împăratului Constantius. Lucius de Adrianopole fu trimis îndată în exil, din porunca lui Constantius, cu lanțul la gât și cătușe la mâini, de unde nu se mai întoarse de cît după 361, adică după moartea lui Constantius. Zece laici din Adrianopole au fost condamnați la moarte. A fost trimis de asemenea în exil episcopul Diodor de Tenedos³³.

Episcopii Arius de Palestina, numit și Ștefan și Asterius de Petra, în Arabia, numit și Macarie, care la Sardica s-au raliat episcopilor illyrieni și occidentali, fură exilați în Lybia Superior. Doi preoți și trei diaconi din Alexandria fură exilați în Armenia³⁴.

Totuși, cu toate anatematismele și invectivele pe care episcopii orientali și occidentali și le aruncau reciproc, raporturile bisericești nu fură complet întrerupte între cele două jumătăți ale imperiului roman.

Cu ocazia sărbătorii Paștelui din anul 344, episcopii occidentali trimiseră, după închiderea ședințelor Sinodului din Sardica, pe episcopii Vincentius de Capua (Italia) și Euphrates de Agrippina (Colonia, pe valea Rinului, în Germania Apuseană), însoțiți de generalul Salianus, *magister militum*, cu scrisori din partea împăratului Constans pentru a obține de la împăratul Orientului, Constantius, permisiunea pentru Sf. Atanasie de a-și recupa scaunul Alexandriei³⁵.

La Antiohia, izbucni, cu ocazia șederii acestora, un scandal public, inițiat de episcopul semiarian Ștefan al Antiohiei, care introduse în casa în care erau găzduiți delegații o femeie de stradă, cu intenția de a compromite pe episcopul Euphrates de Agrippina³⁶. Această necuviincioasă purtare din partea unui episcop, avu ca urmare convocarea unui sinod la Antiohia în vara anului 344. Episcopul semiarian Ștefan fu depus din scaun și înlocuit cu Leontius, care, ca și înaintașul său, nu se distingea nici prin purtarea sa morală, nici prin ortodoxia doctrinei³⁷.

33. Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahi*, 18 și 19, în Migne, P. G., t. XXV, col. 714 B.C.; J.-R. Palanque, — G. Bardy — P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 133.

34. *Ibidem*.

35. Sf. Atanasie, *ibidem*., 20 și 21, în Migne, P. G., t. XXV, col. 716—717 C; J.-R. Palanque, — G. Bardy — P. de Labriolle, *op. cit.*, pp. 133—134; X. Le Bachelet, *Arianisme, réaction anti-nicéenne*, 330—361, în «Dict. Théol.-Cath.», t. I, 2, Paris, 1923, col. 1815; L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Église*, t. II, 5-e, éd. Paris, 1911, pp. 227—228; A. L. Feder, *Studien zu Hilarius von Poitiers*, I Die sogenannten «Fragmenta historica» und der sogenannte «Liber I ad Constantium imperatorem», nach ihrer Übertieferung, inhaltlichen Bedeutung und Entstehung, in *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Philos.-Hist. Classe, t. CLXII, 4, Wien, 1910, p. 188.

36. Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahi*, 20, în Migne, P. L., t. XXV, col. 717 A. Teodoret, *Ist. Bis.*, II, 9—10, ed. L. Parmentier — Felix Scheidweiler, pp. 119—121.

37. Sf. Atanasie, *ibidem* și *Despre fuga sa*, în Migne, P. G., t. XXV, col. 677 B; Teodoret, *Ist. bis.*, II, 10, ed. L. Parmentier — F. Scheidweiler, p. 121. Sinodul de la Antiohia s-a întrunit în 344 și nu în 345, cum crede A. Piganiol, *L'Empire chrétien*, p. 84.

S-a alcătuit în acest sinod o mărturisire de credință, numită din cauza lungimii sale, «*macrostihă*» — μακρόστιχος = «lungă». Această nouă formulă de credință nu cuprindea nici o expresie care să contrazică Simbolul de la Niceea din 325 și condamna arianismul. De n-ar fi fost tăcerea ei asupra termenului ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ = «*deoființă cu Tatăl*», și un pasaj îndreptat contra Sf. Atanasie, pus alături, în ceea ce privește doctrina, de Marcel al Ancyrei, apărătorii Ortodoxiei niceene ar fi putut-o semna.

Interesul istoric al mărturisirii «*macrostihie*» constă în faptul că, urmărind să combată erezia monarhismului modalist reprezentată de Sabelie și a monarhismului dinamic, reprezentată de episcopul ereziarh Pavel de Samosata, ea combătea nu numai doctrina lui Marcel al Ancyrei ci și doctrina ucenicului său Fotin, ajuns, nu se știe în ce împrejurări, episcop de Sirmium³⁸. În istoria luptelor doctrinare din sec. al IV-lea, Fotin de Sirmium își face pentru întâia oară apariția la Sinodul din Antiohia din 344.

Fotin era originar din Ancyra, în Galatia, și servise, ca diacon, cu episcopul Marcel al Ancyrei, care-l instrui bine în doctrina sa³⁹. Plecând din Capadocia, ajunsă, după toată probabilitatea în 344, episcop de Sirmium, metropola provinciei Pannonia Inferior, unde diocezanii săi l-au prețuit mult, datorită culturii sale.

Vincentius de Lerin, scriind despre Fotin de Sirmium, îl caracterizează astfel: «*Era puternic prin vigoarea talentului, excelent în bogăția doctrinei, foarte puternic în elocință. Intr-adevăr discuta și scria mult și cu seriozitate în amândouă limbile. Acest lucru se vedește din exemplele cărților pe care le-a scris, parte în limba greacă, parte în limba latină*»⁴⁰.

Această referință elogioasă cu privire la Fotin de Sirmium ne este confirmată și de istoricii Socrate și Sozomen, care ne spun despre el că a scris cărți în grecește și latinește⁴¹.

38. Ἐθεοῖς μακρόστιχος, ed. August Hahn, *Bibliotek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, Dritte Auflage von L. Hahn, Breslau, 1897, pp. 192—196. Sf. Atanasie, *Despre sinoadele de la Arimini, în Italia, și Seleucia în Isauria*, 26, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 725 B—736 A; Mansi, *op. cit.*, II, col. 1361—1368. Socrate, *Ist. Bis.*, II, 19, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 224—233; Sozomen, *Ist. bis.*, III, 11, ed. J. Bidez, p. 114, în rezumat. Nichifor Callist Xantoprios, *Istoria bisericească*, IX, 11, în Migne, P. G., t. CXLVI, col. 249—257. Vezi și J. N. Kelly, *Early Christian Creeds*, London, 1950.

39. *Despre sinoadele de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 26, în Migne, P. G. t. XXVI, col. 732; Socrate, *Ist. bis.*, II, 18, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 224; Fericitul Ieronim, *De viris illustribus*, 107, în Migne, P. L., t. XXIII, col. 703. *Epistula Synodi Sardicensis ad Julium urbis Romae episcopum*, 4 (19), în *Collectanea antiariana Parisina*, ed. cit., p. 142 și la Sf. Ilarie de Pletavium, *Ex opere historico. Fragmentum II*, în Migne, P. L., t. X, col. 645—646. Cassiodorus, *Historia tripartita*, IV, 23, în Migne, P. L., t. LXIX, col. 968.

40. Vincentius de Lerin, *Commonitorium*, I, 11, în Migne, P. L., t. L, col. 652—653. Vezi și lucrarea: *Saint Vincent de Lérins, Le Commonitorium*. Introduction, traduction et notes par Michel Meslin, Namur, 1959. Pentru pătrunderea culturii latine în Orient, vezi G. Bardy, *La culture latine dans l'Orient chrétien au IV-e siècle*, în *Irenikon*, t. XIV (1937), nr. 4—5, juillet-octobre, pp. 313—338, îndeosebi 320—321.

41. Socrate, *Ist. bis.*, II, 30, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 292. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 6, ed. J. Bidez, p. 146.

Fotin de Sirmium alcătui, ca și Sf. Epifaniu († 403), un catalog al ereziilor, în care, după mărturia istoricului Socrate, *n-a uitat să treacă decît pe a sa*⁴².

Sf. Epifaniu nu vorbește însă, despre Fotin, în termeni tot atât de elogioși ca Vincentius de Lerin. După relatarea Sf. Epifaniu, Fotin, «lovit de cea mai mare nebunie, a depășit pe toți dinaintea sa, căci a conceput idei asemănătoare cu ale lui Pavel de Samosata, ba încă mai rele, și a rostit cuvîntări contradictorii, pline de blasfemie față de Fiul lui Dumnezeu... A fost acest Fotin vorbăreț din fire și ascuțit la limbă, ca să poată înșela pe mulți prin discuție și înțelea cuvîntului»⁴³.

Formula Simbolului de credință, alcătuită de Sinodul din Antiohia în 344, numește pe *Photinos* — Φωτινός, care înseamnă «luminos», printr-un joc de cuvinte, apreciat de greci, *Scotinos* — Σκοτινός = «întunecos», pentru a marca, desigur lipsa lui de înțelegere și pătrundere în problemele și subtilitățile teologiei⁴⁴.

Cu toate acestea, Lucifer de Cagliari și alții înclină să creadă că Skotinos era adevăratul său nume, dar el, și l-a schimbat singur în «Photinos»⁴⁵.

După Fericitul Ieronim, Fotin de Sirmium, a scris mai multe volume, dintre care cele mai importante erau un tratat «*Contra gentes*» și un altul «*Contra Valentinianum*»⁴⁶.

Din condamnările succesive pe care le-a suferit la sinoadele din Antiohia 344, Mediolanum în 345, 347 și 355, la Sirmium, în 348 și 351, precum și din lucrările de ereziologie ca *Panarion* sau *Contra tuturor ereziilor* a Sfintului Epifaniu de Salamina⁴⁷ și *Dialogus contra arianos, sabellianos* etc. a lui Vigilius de Thapse⁴⁸, vedem că teologia sa trinitară și mai ales hristologia sa, se înrudea de aproape cu monarhismul dinamic al lui Pavel de Samosata.

În genere, doctrina lui Fotin reproducea, exagerînd-o încă mai mult, doctrina profesorului său Marcel al Ancyrei, doctrină care se înrudea cu aceea a lui Pavel de Samosata, condamnat în 268 la Antiohia. Pavel de Samosata susținea că Hristos n-a fost decît un simplu om și a meritat să devină Dumnezeu datorită desăvîrșirii Sale în virtute. Prin această

42. *Ibidem*.

43. Sf. Epifaniu, *Contra tuturor ereziilor (Panarion)*, cap. LXX, 1, *Contra Fotinienilor*, în Migne, P. G., t. XLII, col. 373 C și 375 A. Vezi doctrina mai pe larg, tot aci, cap. LXXI, 2—6, col. 376—382.

44. Ἐκθεσις μακροβύτου, ed. Aug. Hahn, p. 194, nota 161; Sf. Atanasie, *Despre sinoadele de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 26, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 732 A; Socrate, *Ist. bis.*, II, 19, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 228 C—229 A.

45. Lucifer de Cagliari, *De non parcendo in Deum deliquentibus*, 18, în Migne, P. L., t. XIII, col. 996, și ed. G. Hartel, în *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, t. XIV, Vindobonae, 1886, pp. 246—247. G. Bardy, *Photin de Sirmium*, în *Dictionnaire de Théologie Catholique*, t. XII, 2, Paris, 1935, col. 1532; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 260.

46. *De viris illustribus*, 107, în Migne, P. L., t. XXIII, col. 703. Vezi și ediția Herding, Leipzig, 1924.

47. Cap. LXXI: *Contra Fotinienilor*, în Migne, P. G., t. XLII, col. 373 C—381 C.

48. *Contra arianos, sabellianos* etc. Liber I, 2, 13, în Migne, P. L., t. LXII, col. 182 și 189.

teorie eretică, se nega divinitatea și preexistența eternă a lui Hristos, deoființimea Lui cu Tatăl și eternitatea împărăției Sale ⁴⁹.

Urmînd doctrinei lui Marcel al Ancyrei, elevul său Fotin împingea mai departe ideile acestuia și reducea cît mai mult elementul divin din persoana Mintuitorului.

Marius Mercator afirma că Fotin învăța nașterea naturală a lui Iisus, fiul lui Iosif și al Mariei ⁵⁰, dar se pare că exagera întrucîtva doctrina ereziarhului, deoarece acesta admitea nașterea minunată a lui Hristos din Fecioara Maria.

Spre deosebire de Pavel de Samosata, care recunoștea într-o anumită măsură divinitatea lui Hristos, Fotin îl depășea pe acesta, întrucît nega existența elementului divin în Hristos.

Cei ce s-au ocupat în Biserica veche de istoria ereziilor apropiie doctrina lui Fotin de Sirmium de aceea a lui Pavel de Samosata, arătînd totodată și deosebirea concepțiilor lor.

Astfel Nestorie scrie : «*Între Pavel de Samosata și Fotin există această deosebire : Unul dintre ei (Fotin) numește pe Hristos numai om ; celălalt, însă, (Pavel de Samosata) îl numește într-adevăr Logos, dar prin aceasta nu e mărturisit și Dumnezeu, ci el afirmă că acest Logos este numit uneori cu numele Tatălui, iar alteori cu numele Fiului. De aceea îl numește și Λογopάτωρ adică Logos și Tată, sau, dacă se poate zice, «Verbipater». Pentru aceasta el a acceptat, după neputința priceperii sale că, bine s-a zis în Evanghelie : «La început era Cuvîntul și Cuvîntul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvîntul.» (Ioan I, 1) ⁵¹.*

După formula de condamnare a Sinodului de la Antiohia din 344, numită «*Expunerea macrostihă*», Fotin nu admitea că Logosul divin a avut o existență personală înainte de a se întrupa în Hristos. «*Numai după ce a luat trupul nostru din Fecioară, nu sînt încă patru sute de ani...*» Logosul a devenit Hristos și Fiu al lui Dumnezeu» ⁵².

Lucifer de Cagliari ne informează că Fotin mărturisea despre Fiul lui Dumnezeu că a fost numai om și n-a existat înainte de fericita Maria

49. H. de Riedmatten, *Les actes du procès de Paul de Samosate. Étude sur la christologie du III-e au IV-e siècle*. Fribourg en Suisse, 1952 ; G. Bardy, *Paul de Samosate*, în *Dict. de Théol. Cath.*, t. XII, 1, Paris, 1933, col. 46—51 ; Idem, *Paul de Samosate*, 2-e ed. Louvain, 1929, pp. 407—414 ; F. Loofs, *Paulus von Samosata. Eine Untersuchung zur altkirchlichen Literatur und Dogmengeschichte*, în *Texte und Untersuchungen*, t. XLIV, fasc. 5, Leipzig, 1924 ; A. Harnack, *Die Reden Pauls von Samosata an Sabinus (Zenobia?) und seine Christologie*, în *Sitzungsberichte der preuss. Akademie der Wissenschaften*, Berlin, 1924, pp. 130—151. P. Galtier, *L' εὐοσότης de Paul de Samosate*, în *Recherches de Science religieuse*, t. XIII, 1922, pp. 30—45.

Apropierea doctrinară dintre Paul de Samosata și Marcel al Ancyrei este semnalată în special de istoricul Socrate, *Ist. Bis.*, I, 36, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 173 A.

50. *Nestorii blasphemiarum capitola XII. Dissertatio Marii Mercatoris seu appendix ad contradictionem XII anathematismi Nestoriani* 13—15. (*Marit Mercatoris operum pars posterior*), în Migne, P. L., t. XLVIII, col. 927—929. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 261.

51. Nestorie, *Sermo XII*, 15, ed. Friedrich Loofs, *Nestoriana. Die Fragmente des Nestorius*. Halle a.S., 1905, pp. 304—305 și în Migne, P. L., t. XLVIII, col. 856.

52. *Εὐθεσις μακροστιχος, 5, ed. A. Hahn, p. 194 ; Sf. Atanasie, *Despre sinoadele de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 26, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 732 A ; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 19, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 228 C ; Mansi, *op. cit.*, t. II, col. 1365 B.

— «*hominem tantum profitetur Dei Filium, dicit illum non fuisse ante beatam Mariam*»⁵³.

Sfântul Epifaniu († 403) ne relatează că, după doctrina lui Fotin de Sirmium, Logosul imanent sau interior lui Dumnezeu Λόγος ἐνδιάτετος — nu constituie o persoană distinctă. Logosul proiectat în afară — Λόγος προφορετός — Cuvîntul exterior Dumnezeirii, nu e decît rațiunea divină în acțiune, concepută ca o extensiune sau dilatare a lui Dumnezeu. Logosul unit cu Iisus Hristos a devenit Fiul lui Dumnezeu, datorită minunilor și virtuților Sale. Nu s-ar putea atribui lui Dumnezeu, numele de Tată, după Fotin, decît în virtutea acestei extensiuni sau dilatări, cînd El a început să aibă în persoana lui Iisus un Fiu⁵⁴.

La rîndul său, Fericitul Augustin († 430) ne relatează că «*Fotinieni atribuie începutul Fiului lui Dumnezeu din pîntecele Fecioarei și nu vor să creadă că El exista și mai înainte*»⁵⁵.

Renumele lui Fotin de Sirmium ajunse în timpul vieții sale pînă la urechile împăratului Iulian Apostatul (361—363), căruia îi era pe plac ideea acestuia că Iisus Hristos n-a fost Dumnezeu prin fire, ci un simplu om. La 5 martie 363, împăratul Iulian Apostatul adresa lui Fotin de Sirmium din Antiohia, unde se pregătea cu armata pentru războiul cu persii⁵⁶, o scrisoare, prin care îl elogia pentru concepția sa. «*Tu, cel puțin, Fotine, îi scria împăratul Iulian, salvezi aparențele și rămii foarte aproape de mîntuire, făcînd bine că nu introduci nicidecum pe Cel ce l-ai crezut Dumnezeu, în pîntecele (unei mame) — beneficiens nequaquam in utero inducere quem credidisti deum*»⁵⁷.

Esența doctrinei lui Fotin de Sirmium se poate formula astfel : *Logosul divin nu e decît rațiunea impersonală a lui Dumnezeu, sau nu e decît dilatarea sau extinderea Dumnezeirii* — πλατισμός, care e urmată de contractare sau restrîngere — συστολή. De aceea Fotin îl numește și Λογοπάτωρ latinește Logopater sau Verbipater, adică Tată și Cuvînt în același timp. A doua extensiune sau dilatare a Dumnezeirii este Sfîntul Duh.

La intrupare, Logosul divin pătrunde cu puterea Sa umanitatea lui Hristos, încît acesta devine Fiul lui Dumnezeu printr-o filiație adoptivă. Ca și Pavel de Samosata și gnosticii ebioniți, Fotin afirmă că Iisus Hristos n-a fost decît om, dar, datorită virtuții Lui superioare, a meritat pe

53. Lucifer de Cagliari, *De non parcendo in Deum delinquentibus*, 18, ed. G. Hartel, p. 247, în Migne, P. L., t. XIII, col. 996.

54. Sf. Epifaniu, *Contra tuturor ereziilor*, 71, 2—3, în Migne, P. G., t. XLII, col. 376—381.

55. Fer. Augustin, Epistola CXLVII, 19, ed. Al. Goldbacher, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. XLIV, sectio 2, pars. 3, Vindobonae-Lipsiae 1904, p. 292. Pentru erezia Fotinienilor, compară la Fer. Augustin, *Confessiones*, VII, 19, ed. Pius Knöll, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. XXXIII, sectio 1, pars 1, Pragae-Vindobonae-Lipsiae, 1896, pp. 164—165.

56. J. Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, Paris, 1930, pp. 315—331; Ioan Pulpea, *Lupta împăratului Iulian împotriva creștinismului*, București, 1942, pp. 51—55; J. Giffcken, *Kaiser Julianus*, Leipzig, 1914, pp. 113—127.

57. Împăratul Iulian, Epistola 90 (79). Ad Photinum, ed. J. Bidez, *L'Empereur Julien. Oeuvres complètes*, t. I, 2-e partie. *Lettres et fragments*, Paris, 1924, p. 174. Scrisoarea lui Iulian a fost citată de Facundus de Hermianae, *Pro defensione trium capitulorum*, în Migne, P. L., t. LXVII, col. 621.

drept să fie numit Fiul lui Dumnezeu. Această învățătură eretică, numită și adoptianism, a fost condamnată de la început de Biserică⁵⁸. Ea a anticipat arianismul, condamnat în 325 în Sinodul I Ecumenic de la Niceea, dar mai ales dioprosopismul sau nestorianismul, condamnat în 431, în Sinodul al III-lea Ecumenic de la Efes.

IV. CONDAMNAREA LUI FOTIN DE SIRMIIUM ÎN SINOADELE DE LA MEDIOLANUM DIN 345 ȘI 347 ȘI ÎN SINODUL DE LA SIRMIIUM DIN 348

După condamnarea ereziei lui Fotin de Sirmium în Sinodul de la Antiohia din 344, episcopii orientali trimiseră o delegație alcătuită din episcopii Demophilus de Bereea, Eudoxius de Germanicia, Macedonius de Mopsuestia și Martyrius, al cărui scaun nu se cunoaște, pentru a face cunoscut episcopilor din Occident, întruniți în sinod la Mediolanum (Milan) în 345, pericolul pe care-l prezenta pentru Ortodoxie doctrina episcopului Marcel al Ancyrei și a elevului acestuia, Fotin. Sinodul de la Mediolanum și-a ținut ședințele în prezența lui Constans, augustul Occidentului. Delegații episcopilor din Orient prezentară sinodalilor *expunerea* «*macrostihă*», prin care erau condamnați Marcel al Ancyrei și Fotin de Sirmium⁵⁹. Istoricul Socrate reproșează episcopilor occidentali faptul că nu au acceptat această formulă de credință, deoarece ei nu știau grecește și înțelegeau rău ceea ce voia să exprime ea⁶⁰.

58. Ἐκθεσις μακροστιχῆς, ed. A. Hahn, pp. 192—196; Sf. Atanasie, *Despre sinoadele de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 26, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 725—736; Mansi, *op. cit.*, t. II, col. 1361—1368; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 19, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 224—233; Sozomen, *Ist. Bis.*, III, 11; IV, 6 ed. Bidez, pp. 114 și 143—146; Sf. Epifaniu, *Contra tuturor ereziilor*, cap. LXXI; *Contra Fotinienilor*, în Migne, P. G., t. XLII, col. 373 C.—381 C; Fer. Ieronim, *De viris illustribus*, 107, în Migne, P. L., t. XXIII, col. 703 și ed. Herding, Leipzig, 1924; Vigilius de Thapse, *Contra arianos et sabellianos*, etc., liber I, 2 și 13 în Migne, P. L., t. LXII, col. 182 și 189; Vincentiu de Lerin, *Commoritorium*, I, 12, în Migne, P. L., t. L, col. 654; Nichifor Callist Xantopulos, *Ist. Bis.*, IX, 36, în Migne, P. G., t. CXLVI, col. 341—349.

Studii: G. Bardy, *Photin de Sirmium*, art. în *Dict. Théol. Cath.*, t. XII, 2-e parte, Paris, 1935, col. 1532—1536; J.-R. Palanque, — G. Bardy — P. de Labriolle, *op. cit.*, pp. 133—134; J. Zeiller, *op. cit.*, pp. 258—261; Adolf von Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, II, Band, fünfte Auflage, Tübingen, 1931, pp. 248—250; J. Turmel, *Histoire des dogmes*, t. II, *La Trinité. L'Incarnation. La Vierge Marie*, Paris, 1932, pp. 261 și 300. J. Tixeront, *Histoire des dogmes dans l'antiquité chrétienne*, t. II, 8-e, ed. Paris, 1924, pp. 36—43; Ch.-J. Hefele, *op. cit.*, I, 2, p. 845, nola 2; J. Schwane, *Histoire des dogmes, Période patristique*. Trad. de A. Degert, t. II, Paris, 1903, pp. 210—232; F. Loofs, art. *Photin von Sirmium*, în Herzog-Hauck, *Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche*, t. XV, Leipzig, 1904, pp. 372—374.

59. Sf. Atanasie, *Despre sinoadele de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 26, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 728 A; Sf. Ilarie de Pictavium, *Epistola legatorum missa ad Constantium a Liberio episcopo urbis Romae* (354), ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina, (Fragmenta historica)*. Series A., VII, 4, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. LXV, Vindobonae-Lipsiae, 1916, p. 91. Socrate, *Ist. Bis.*, II, 19, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 224 A; Sozomen, *Ist. Bis.*, III, 11, ed. J. Bidez, p. 114.

60. Socrate, *Ist. Bis.*, II, 20, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 233 A.

Un oarecare număr de episcopi occidentali, întruniți în sinod la Mediolanum, înțeleseră că trebuie condamnat Fotin. Ei cerură, la rîndul lor, episcopilor orientali să scrie o condamnare a ereziei lui Arie, dar aceștia refuzară și se întoarseră în Orient⁶¹. În asemenea stare de spirit, încercarea de împăcare dintre episcopatul oriental și cel occidental a trebuit să fie amînată pentru moment.

Condamnarea lui Fotin nu avu nici o urmare practică, deoarece, datorită popularității de care se bucura în Biserica de Sirmium, păstoriții săi, care apreciau mult talentul oratoric și cultura lui, se opuseră ca autoritățile bisericești și civile să-l exileze.

Între timp, începu să se lămurească situația Bisericii de Alexandria. Intrusul Grigorie, care ocupase scaunul Sf. Atanasie, muri la 25 iunie 345. Un an mai tîrziu, la 21 octombrie 346, Sf. Atanasie putu să-și reocupe scaunul său la Alexandria, unde fu primit cu un entuziasm de nedescris, întorcîndu-se din cel de-al doilea exil al său⁶². Reinstalarea Sf. Atanasie în scaunul de patriarh al Alexandriei a dat o lovitură puternică arianismului. Alți episcopi din Orient putură să-și reocupe de asemenea scaunele lor.

În 347, se întruni la Mediolanum un nou sinod, în prezența lui Constantins și a delegaților Bisericii Romane, în care se reînnoi condamnarea dată în 345 împotriva ereziei lui Fotin⁶³. Credincioșii Bisericii de Sirmium, însă, se opuseră și de astă dată ca episcopul lor să fie înlăturat.

61. Data de 345 pentru primul sinod de la Milan, care a condamnat pe Fotin de Sirmium, se deduce din două mărturii. *Scrisoarea papei Liberius «Obsecro»*, cu data din 353 sau 354, trimisă împăratului Constantius, ne relatează că Sinodul din Milan, în care patru delegați ai episcopilor din Răsărit au refuzat să condamne doctrina lui Arie s-a ținut înainte cu opt ani sau mai mult — «*qui ante annos octo, cum apud Mediolanum Arii sententiam haereticam noluisent damnare...*», păstrată de Sf. Ilarie de Pictavium, ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Prisina (Fragmenta Historica)*, Series A, VII, 4, în colecția cit., p. 9 și în *Fragmentum V*, 4, în Migne, P. L., t. X, col. 684, dată pe care ne-o confirmă Sf. Atanasie, *Despre sinoadele dela Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 26, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 728 A.

După a doua mărturie, știm de la Sf. Ilarie de Pictavium, ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series B, II, 4 (19), în col. citată, p. 142, și *Fragmentum historicum*, II, 19, în Migne, P. L., t. X, col. 646 A, că Fotin de Sirmium a fost condamnat pentru prima oară la Milan cu doi ani înaintea unui al doilea sinod — «*ante biennium iam in Mediolanensi synodo erat hereticus damnatus*». Primul sinod de la Milan s-a ținut în 345 iar al doilea, după toată probabilitatea, s-a ținut în 347. Vezi și J. Zeiller, *op. cit.* p. 262, nota 1, și J. R. Palanque — G. Bardy — P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 134, nota 4.

62. Împăratul Constantius trimise Sf. Atanasie trei scrisori ca să se întoarcă la Alexandria. Vezi scrisorile inserate de Sf. Atanasie în *Apologia contra arienilor*, 51, în Migne, P. G., t. XXV, col. 341 și 344; Idem, *Istoria arienilor către monahi*, 21, 22, *ibidem*, col. 281 și 284; *Historia acephala*, 2, în Migne, P. G., t. XXIV, col. 1443; Idem, *Epistolae heortasticae, Chronicon praeivum*, 8, *ibidem*, col. 1355. *Die Festbriefe des heiligen Athanasius*, ed. F. Larsow, Leipzig, 1858, p. 32; Sf. Grigorie de Nazianz, *In lauda marelui Atanasie, episcopul Alexandriei, Cuvîntul XXI*, 19, în Migne, P. G., t. XXXV, col. 1116, B.C., Socrates, *Ist. Bis.*, II, 23, în Migne P. G., t. LXVII col. 248—261; Sozomen, *Ist. Bis.*, III, 20, ed. J. Bidez, pp. 133—135; Teodoret, *Ist. Bis.*, II, 10—11, ed. L. Parmentier—F. Scheidweiler, p. 122; J.-R. Palanque—G. Bardy—P. de Labriolle, *op. cit.*, pp. 135—136.

63. *Epistula synodi Ariminensis (359)*. *Beatissimo et gloriosissimo Augusto Constantio*, ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series A, V, 2, în Col. cit., pp. 80—81

Vecinii lui Fotin de Sirmium, episcopii Valens de Mursa și Ursacius de Singidunum, văzînd că Sf. Atanasie a fost reinstalat pe scaunul Alexandriei, iar partida ortodoxă e tot mai puternică, socotiră că a venit timpul să se împace cu episcopii ortodocși, care deveniră acum arbitrii situației.

În acest scop ei trimiseră Sinodului de la Milan din 347 o scrisoare prin care mărturiseau credința ortodoxă, cu scopul de a obține primirea lor în rîndurile apărătorilor Ortodoxiei niceene. După infomațiile date de Sf. Ilarie de Pictavium, această mărturisire au trimis-o la Milan, la doi ani după condamnarea lui Fotin în primul sinod de la Milan, întrunit în 345⁶⁴.

După ce trimiseră Sinodului din Milan, din 347, scrisoarea, prin care mărturiseau că renunță la arianism, cei doi episcopi illyrieni, Ursacius de Singidunum și Valens de Mursa, meraseră în 347 la episcopul Romei, Iulius — *Romanae plebis episcopum adeunt*⁶⁵ — cerură iertare pentru activitatea lor în rîndurile arienilor și-l rugară să-i primească în comuniunea Bisericii universale. În fața episcopului Romei și a tuturor preoților romani — *apud sanctitatem tuam praesentibus cunctis presbyteris fratribus nostris* — ei semnară o declarație prin care retrăgeau tot ceea ce au zis și făcut contra Sf. Atanasie, cerură să intre cu cea mai mare plăcere în comuniune cu el și cu episcopul Romei, — *nos libentissime amplecti communionem praedicti Athanasii* —, condamnară erezia lui Arie și a partizanilor săi și-l asigurară că pe viitor ei nu se vor mai amesteca în certurile ariene care au cauzat atîtea sfîșieri Bisericii, fără știrea sa — *citra conscientiam suam* — precum au declarat și în scrisoarea trimisă mai înainte Sinodului din Milan — *sicut per priorem libellum nostrum quem Mediolanum porreximus*, — oricare vor fi cei care îi vor antrena la aceasta dintre orientali, fie chiar Atanasie însuși⁶⁶.

și *Fragmentum historicum*, VIII, 2, în Migne, P. L., t. X, col. 700 A: «Concilio Mediolanense assistentibus etiam legatis Romanae ecclesiae».

64. Ilarie de Pictavium, *Fragmentum historicum*, VIII, 2, în Migne, P. L., t. X, col. 700 A și ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series A, V, 2: Scrisoarea cu titlul: *Beatissimo et gloriosissimo Augusto Constantio synodus Ariminensis*, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. LXV, pp. 80—81 și la Mansi, t. III, col. 304; Idem, *Fragmentum historicum*, II, 20, în Migne, P. L. t. X, col. 648 B. și ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series B, 7, în col. cit., p. 145: *Haec epistula post biennium missa est, quam heresis Fotini a Romanis damnata est*. Termenul «Romanis» arată aici pe episcopii occidentali care au condamnat mai înții pe Fotin în Sinodul de la Mediolanum, din 345. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 263, notele 3 și 6; J.-R. Palanque—G. Bardy—P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 135, nota 2; G. Bardy, *L'Occident en face de la crise arienne*, în rev. *Irénikon*, t. XVI (1939) nr. 5, sept.-oct., p. 412.

65. Sf. Ilarie de Pictavium, *Fragmentum historicum*, II, 19 și 20, în Migne, P. L., t. X, col. 646 AB și ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series B, 5, 19 și 20, col. cit., p. 142; Sf. Atanasie, *Apologia contra arienilor*, 58, în Migne, P. G., t. XXV, col. 354 BC. Pentru papa Iuliu, vezi: E. Amann, art. *Jules I*, în *Dictionnaire de Théologie Catholique*, t. VIII, 2, Paris, 1925, col. 1914—1917.

66. *Exemplum epistolae, quam post renuntiationem orientalium Athanasium reum non esse in urbe Roma olografa manu Valens perscripsit et Ursacius subscripsit*, ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series B, 6, în col. cit., pp. 143—144, text latin și grec, și la S. Ilarie de Pictavium, *Fragmentum historicum*, II, 20, în Migne, P. L., t. X, col. 647—

În urma acestei declarații, Iulius I, episcopul Romei, consimți ca aceștia să-și reocupe scaunele lor. Apoi Valens de Mursa și Ursacius de Singidunum, după plecarea lor din Roma, adresară din Aquileea, în 347 sau în 348, o scrisoare Sfintului Atanasie însuși, trimisă prin episcopul Maximin de Treveri (Augusta Treverorum), în Gallia de Nord, azi orașul Trier din Germania de Apus, și preotul Moise, prin care-i făceau cunoscut că ei doresc pacea și comuniunea bisericească cu el — *scito habere nos tecum pacem et communionem ecclesiasticam*⁶⁷. Din nefericire, însă, după ce și-au reocupat scaunele lor, ei au revenit la erezia ariană.

După revenirea temporară a episcopilor Valens de Mursa și Ursacius de Singidunum în comuniunea Bisericii universale, a urmat, după 346, în timpul disputelor ariene, o scurtă perioadă de liniște, când s-a crezut că episcopii orientali se vor înțelege cu cei occidentali.

Cei doi auguști, Constantius și Constans, primiră împreună consulatul, încît retorul păgîn Libanius, ultimul talentat apologet al păgînismului greco-roman, într-un panegiric redactat în 348, putu să reunească numele lor, aducându-le elogiul⁶⁸.

La Alexandria, Sf. Atanasie, apărătorul dreptei credințe, declara către anul 350 că mai mult de patru sute de episcopi din toată lumea creștină sînt în comuniune cu el. În frunte, este episcopul mării Rome, apoi episcopii din Italia, Sicilia, Sardica, Corsica, Africa, Spania, Gallia, Bretania, *episcopii din Pannonia, Noric, Dalmația, Dardania, Dacia, Moesia, Macedonia, Thesalia*, Creta, Cipru, Licia, Isauria, cea mai mare parte din Palestina, toți cei din Ahaia, Egipt, Thebaida, Lybia și Pentapole⁶⁹.

648. Textul grecesc se află la Sf. Atanasie, *Apologia contra arienilor*, 58, în Migne, P. G., t. XXV, col. 353 B.C. și *Istoria arienilor către monahi*, 26, *ibidem*, col. 724 AB; Sozomen, *Ist. Bis.*, III, 23, ed. J. Bidez, pp. 137—138, Nichifor Callist Xantopulos, *Ist. Bis.*, I, 28, în Migne, P. G., t. CXLVI, col. 329.

67. *Exemplum alterius epistulae Valentis et Ursacii, quam post aliquantum temporis ab Aquileia, postea quam hanc superiorem Roma emiserant, ad Athanasium miserunt episcopum*, ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series B, 8 op. cit., p. 145, textul latin însoțit de traducerea grecească a Sf. Atanasie, Sf. Ilarie de Pictaviu *Fragmentum historicum*, II, 20, în Migne, P. G., t. X, col. 649, text latin; Sf. Atanasie, *Apologia contra arienilor*, 58, în Migne, P. G., t. XXV, col. 356, text grec și latin; Sozomen, *Ist. Bis.*, III, 24, ed. J. Bidez, p. 138—139.

Studii: G. Bardy, *L'Occident en face de la crise arienne*, în rev. *Irénikon*, t. XVI, (1939), nr. 5, sept.-oct., p. 412; Zezi și art. *Les conciles et l'union des Eglises*. VI. *Réconciliation d'Ursace de Singidon et de Valens de Murse*, în *Irénikon*, t. V (1928), nr. 3—4, mars-avril, p. 173—174.

68. Libanius, *Oratio LIX. Landatio Constantii et Constantis*, text grec, ed. Richardus Foerster, t. IV, (*Biblioteca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*) Leipzig, 1908, pp. 208—296. După R. Foerster, cuvîntarea a fost compusă la finele anului 348 sau începutul lui 349. *Ibidem*, p. 200.

69. Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahi*, 28, în Migne, P. G., t. XXV, col. 725 AB; În *Apologia contra arienilor*, I, *ibidem* col. 249, după ce face enumerarea acestor provincii, mai adaugă între ele și provinciile: Egipt, Arabia, Licia, Pamfilia, Galatia, Epir, Thracia, Siscia (pentru Savia), iar Italia o împarte astfel: Picensium, Tuscia, Campania, Calabria, Apulia, Bruttium. G. Bardy, *Alexandrie, Antioche, Constantinople, în 1054—1954. L'Eglise et les Eglises*, t. I, Paris, 1954, p. 187, nota 5; P. Batiffol, *La paix constantinienne et le catholicisme*, p. 547; J. R. Palanque, G. Bardy, P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 137.

Episcopii occidentali, întruniți la Milan, în 347, comunicară episcopilor orientali hotărîrea lor de condamnare a ereziarhului Fotin de Sirmium⁷⁰. Un grup de episcopi orientali, după ce episcopii occidentali condamnară pe Fotin, sosiră la Sirmium, la sfîrșitul anului 347 sau mai sigur la începutul lui 348, pe de o parte, pentru a lua măsuri împotriva acestuia, în propria lui reședință episcopală, iar pe de alta, pentru a răspunde la scrisoarea adresată de episcopii occidentali, adunați la Milan⁷¹.

În primăvara anului 348 împăratul Constantius se afla la Milan și e posibil să se fi oprit cîteva luni la Sirmium cu grupul episcopilor orientali, întruniți în sinod, pentru a cerceta mai deaproape cazul lui Fotin. Arienii moderați doreau nimicirea ereziei lui Fotin de Sirmium, pe care trei sentințe de condamnare date pînă acum contra lui, una la Antiohia în 344 și două la Milan în 345 și 347, nu-l putură urni din loc. Fotin fu condamnat în Sinodul de la Sirmium din 348, pentru a patra oară, fiind acuzat de erezie, însă, datorită popularității de care se bucura printre credincioșii săi, rămase pe loc⁷².

Intervenția lui Constans, fratele lui Constantius, de care depindea Fotin, nu a fost nici acordată, nici cerută, ceea ce nu e de mirare. Ținînd un sinod la Sirmium în 348, episcopii orientali comiseră în ochii lui Constans, augustul Illyricului și al Occidentului, o imixtiune nedorită în treburile religioase ale domeniului său de guvernare.

Reduși numai la armele spirituale, episcopii orientali nu realizară nimic prin a patra condamnare a lui Fotin.

Ei redactară la Sirmium o scurtă mărturisire de credință, care ne arată poziția lor teologică. În traducerea romînească, ea se prezintă așa : «Căci mărturisim astfel : Dumnezeu Tatăl este cu adevărat nenăscut și unul singur este Fiul Său. Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină, primul născut din întreaga creatură — primogenitum omnis creaturae, iar ca al treilea socotim pe Sfîntul Duh Mîngîietorul»⁷³.

Precum se vede, tendința acestui prim sinod de la Sirmium era net arianizantă. Termenul ortodox prin care s-a stabilit raportul Fiului cu Tatăl la Sinodul I Ecumenic de la Niceea din 325, «*deofîință cu Tatăl*» —

70. Ilarie de Pictavium, *Fragmentum historicum*, II, 22, în Migne P. G., t. X, col. 651, A și ed. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina Series B*, 9, 22, în colecția cit., p. 146

71. Ilarie de Pictavium, *Fragmentum historicum*, II, 21, în Migne, P. L., t. X, col. 646 și ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series B, 9, 21, colecția citată, p. 146 : *Verum inter haec Sirmium convenitur. Fotinus hereticus deprehensus, olim reus pronuntiat et a communione iam pridem unitatis absclus...*

72. Ibidem : *ne tunc quidem per factionem populi potuit amoveri*. Pentru călătoria lui Constantius la Milan în primăvara anului 348, vezi : *Chronique du Code Théodosien*, publiée par J. Godefroy au t. I, de son édition du *Codex Theodosianus*, Lyon, 1665, p. XLVIII. Cf. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 264, n. 2 ; J. R. Palanque, G. Bardy, P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 137, nota 2 ; Eduard Schwartz, în studiul *Zur Krchengeschichte des vierten Jahrhunderts*, în *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche*, Band XXXIV, 1935, Heft 3 und 4, p. 147, pune primul sinod de la Sirmium care a condamnat pe episcopul Fotin, în 347.

73. Ilarie de Pictavium, *Fragmentum historicum*, II, 24, în Migne, P. G., t. X, col. 652 A și ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, *op. cit.*, p. 147.

ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ, era complet evitat. Arienii puri și semi-arieni au luptat cu cea mai mare îndârjire contra lui.

«Termenul de «consubstanțial», «deoființă» — ὁμοούσιος —, ne spune istoricul Socrate, precum am aflat din diferite scrisori pe care și le-au scris episcopii unii altora după sinod (e vorba de Sinodul I Ecu-menic de la Niceea din 325), a tulburat pe unii. Discutînd și examinînd termenul cu subtilitate, s-a născut lupta unora contra altora. Cele petre-cute se asemănau cu luptele de noapte. Căci se arătară unii față de alții fără înțelegere și își aruncau reciproc blasfemii.

«Unii respingînd termenul «consubstanțial», — ὁμοούσιος — soco-teau că cei ce-l primesc urmează erezia lui Montan și Sabeliu. Și din cauza aceasta îi numeau nelegiuîți, întrucît nimiceau existența Fiului lui Dum-nezeu. Din contră, cei ce acceptau termenul «consubstanțial», acuzau pe adversarii lor că introduc politeismul și-i evitau ca pe unii care caută să introducă păgînismul»⁷⁴.

Cît privește răspunsul trimis la înștiințarea episcopilor occidentali, cu privire la condamnarea lui Fotin în Sinodul de la Mediolanum, din 347, episcopii orientali întruniți la Sirmium în 348 făceau cunoscut ace-stora într-un ton muștrător și insinuant, că, dacă Fotin a mers atît de departe pe calea ereziei, se datorește formării lui teologice, primită de la profesorul său Marcel al Ancyreii, care se bucura de atîta credit printre occidentali, fiind reabilitat în Sinodul de la Roma din iarna anului 340—341, precum și în Sinodul de la Sardica din 343—344, deși a continuat să păstreze ideile sale greșite. După doctrina lui Marcel al Ancyreii, Dum-nezeu, monadă indivizibilă, s-a manifestat în lume în trei moduri deose-bite. Mai întii, la crearea lumii, apoi la întrupare, cînd Dumnezeirea a pătruns natura umană, și în cele din urmă la Cincizecime, cînd a produs pe Duhul Sfînt. Astfel monada s-a dezvoltat în Treime⁷⁵.

74. Socrate, *Ist. bis.*, II, 23, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 114 B—144 A. Traducerea textului grec ne aparține.

Pentru problema discuțiilor teologice în jurul termenului «consubstanțial cu Tatăl» ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ, să se vadă studiile: G. C. Stead, *The Significance of the Homoou-sios*, în *Studia Patristica*, t. III, partea I-a, Berlin, 1961, pp. 397—412; A. Tuilier, *Le sens du terme ὁμοούσιος dans le vocabulaire théologique d'Arius et de l'École d'Antioche*, ibi-dem, 1961, pp. 412—430; J. Lebon, *Le sort du «Consubstantiel Nicéen»*, în *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, t. XLVII, 1952, p. 485—529; L. Coulange (Turmel), *La réaction contre le consubstantiel et la métamorphose du consubstantiel*, în *Revue d'histoire religieuse*, 1921, déc.; 1922, avril; R. Rougier, *Le sens de termes οὐσία, ὑπόστασις et πρόσωπον dans les controverses trinitaires postnicéennes*, în *Revue de l'histoire des religions*, t. LXXIII, 1916; pp. 48—63; t. LXXIV, 1917, pp. 133—189; Diac. C. Voicu, *Problema ὁμοούσιος la Sf. Atanasie cel Mare*, în rev. «Mitropolia Olteniei», an. XV, Craiova, 1963, nr. 1—2, ian.-febr., p. 3—20.

75. Marie de Pictaviium, *Fragmentum historicum*, II, 22—23, ed. A. Feder, în *op. cit.*, pp. 146—147, și Migne P. L., t. X, col. 651—652. Pentru doctrina lui Marcel de Ancyra, să se vadă: Chr. H. G. Rettberg, *Marcelliana*, Gottingae, 1794, ediția reproducă de Migne, P. G., t. XVIII, col. 1299—1306; *Die Fragmente Marcellis*, ed. Erich Klostermann, în *Eusebius Werke*, Band IV, în *Die griech. christ. Schriftsteller*, B. 14, Leipzig, 1906, pp. 185—215; Eusebiu de Cezareea, *Contra lui Marcel*, ibidem, pp. 1—58 și *Despre teologia biseri-cească*, ibidem, pp. 60—182. Aceste lucrări ale lui Eusebiu se găsesc și în Migne, P. G., t. XXIV, col. 707—1046, care reproduce ediția lui Nolte, Paris, 1857.

Totodată ei atrăgeau occidentalilor atenția că Sf. Atanasie a încetat legătura cu Marcel al Ancyrei⁷⁶, fapt care a ușurat foarte mult situația Sf. Atanasie în acel timp.

Sf. Atanasie însuși făcu pe Marcel al Ancyrei să înțeleagă că nu mai putea să aibă raporturi religioase cu el, iar Marcel, poate încă în Illyricum, acceptă această ruptură⁷⁷.

Lucrurile păreau că merg spre împăcarea episcopilor orientali cu cei occidentali după 348, întrucît și unii și alții dovediseră în cazul lui Fotin de Sirmium, că se pot înțelege.

V. CONDAMNAREA LUI FOTIN ÎN SINODUL DE LA SIRMIIUM DIN 351. PRIMA FORMULA DE CREDINȚA DE LA SIRMIIUM

Uzурparea lui Magnentius în Occident, asasinarea împăratului Constantius, augustul Illyricului și Occidentului, și restabilirea autorității lui Constantius, augustul Orientului, susținătorul arienilor, asupra întregului imperiu roman, prelungi criza religioasă în sec. al IV-lea, încît arienii se putură menține tot restul domniei acestuia († 361), ba chiar și sub împărații următori.

Cum am arătat, în iarna anului 350—351, Constantius, augustul Orientului, se instalează la Sirmium, metropola Illyricului, pentru a întâmpina pe uzurpatorul Magnentius, care, venind cu armata din Gallia, ocupase Roma și nordul Italiei și se pregătea să invadeze provinciile Illyricului.

Din 350, Sirmium deveni pentru mai mulți ani centrul politic al imperiului roman și în același timp centrul bisericesc al lumii creștine. De altfel, după Sinodul I de la Niceea din 325, Illyricul a început să se bucure de această atenție și favoare. Arie și prietenii săi, episcopii Secundus de Ptolemaida și Theonas de Marmarica au fost exilați între anii 325 și 327 în Illyricum, fără să știm precis locul⁷⁸. Aci Arie converti la erezia sa pe tinerii episcopi illyrieni, *Valens de Mursa* (azi Osiec în

76. Ilarie de Pictavium, *Fragmentum historicum*, II, 21, ed. A. Feder, pp. 146—147 și Migne, P. L., t. X, col. 650 A.: «*sed idem Athasiasius Marcellum a communione sua separat anteriore tempore, quam Fotinus arguitur...*». Vezi și Sf. Epifaniu, *Contra futuror erezilor*, cap. LXXII, *Contra Marcelienilor*, 4, în Migne, P. G., t. XLII, col. 388 D.

77. Ilarie de Pictavium, *Fragmentum historicum*, 21—23, ed. A. Feder, p. 146—147 și Migne, P. L., t. X, col. 650—52; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 265.

78. *Scrisoarea episcopilor intruniți la sinodul din Niceea la 325, Sfintei și mării Biserici din Alexandria și prea iubiților noștri frați ce sînt stabiliți în Egipt, Lybia și Pentapolis*, păstrată de istoricul Socrate, *Ist. Bis.*, I, 9, în Migne, t. LXVII, col. 77—84; *Scrisorile împăratului Constantin cel Mare către Biserica din Alexandria, către episcopi și popor, către Biserici*, păstrate de Socrate, *Ist. bis.*, I, 9, *ibidem*, col. 84—93; *Scrisoarea împăratului Constantin către Biserici ne-a păstrat-o și Eusebiu de Cezareea. Viața împăratului Constantin*, III, 17—20, ed. Ivar A. Heikel, *Über das Leben Constantins*, în *Die griech. christ. Schriftsteller*, Band 7, Leipzig, 1902, pp. 84—87; Philostagius, *Ist. bis.*, I, 8-a ed. Joseph Bidez, *Philostorgius Kirchengeschichte*, în *Die griech. christ. Schriftsteller*, B. 2, Leipzig, 1913, p. 9, ne dă lista partizanilor lui Arie; *Idem, Ist. bis.*, I, 9 c, *ibidem*, pp. 10—11, ne spune că Arie și episcopii egipteni Secundus de Ptolemaida și Theonas de Marmarica au fost exilați în Illyricum.

Croația), din *Pannonia Inferior* și *Ursacius de Singidunum* (Belgrad), din *Moesia Superior*, care au jucat un mare rol în luptele ariene din secolul al IV-lea, începînd cu Sinodul de la Tyr, din iulie-august 335⁷⁹.

În 343—344 s-a ținut la Sardica (azi Sofia), capitala Daciei Mediteraneă (Interioară) Sinodul de la Sardica, în care jumătate dintre episcopii participanți erau illyrieni⁸⁰.

Sf. Atanasie cel Mare († 373), patriarhul Alexandriei, cel mai dîrz apărător al Ortodoxiei contra ereziei ariene, a petrecut anii 344 și 345 în provinciile Illyricului, sărbătorind Paștele anului 344 la Naïssus, unde păstorea prietenul său episcopul Gaudentius, iar Paștele anului 345 la Aquileea, la invitația împăratului Constans, augustul Occidentului⁸¹.

După ce împăratul Constantius își stabilă reședința la Sirmium în 350, episcopii illyrieni *Valens de Mursa* și *Ursacius de Singidunum*, uitară de cererea lor de reintegrare în comuniunea Ortodoxiei niceene trimisă Sinodului de la Milan în 347 și de făgăduințele făcute la Roma în fața papei Iuliu și a clericilor romani, precum și de scrisoarea trimisă din Aquileea în 347 sau 348 Sfintului Atanasie, prin care-i făceau cunoscut că doresc pacea și comuniunea cu el. Pentru a intra în grațiile lui Constantius, susținătorul arienilor, ei declarară că au trecut temporar în rîndurile episcopilor apărători ai Ortodoxiei niceene de teama fostului împărat Constans⁸² și reveniră la arianism.

Reședința imperială, mutîndu-se pentru mai mulți ani de la Constantinopol la Sirmium, unii episcopi greci din Orient și cîțiva episcopi

79. Sf. Atanasie, *Apologia contra arienilor*, cap. 72 și 74, în Migne, P. G., col. XXV, col. 378 C și 383 A; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 25, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 1005 D; *Scrisoarea sinodului din Sardica (343) adresată tuturor episcopilor și coliturghisitorilor Bisericii universale* la Sf. Atanasie, *Apologia contra arienilor*, 48, în Migne, P. G., t. XXV, col. 333 A și 336 A, apoi la Mansi, t. III, col. 83 A și Teodoret, *Ist. Bis.*, II, 8, ed. Leon Parmentier—Felix Scheidweiler, pp. 102, 6; 109, 28; 111, 33; *Synodi Sardicensis epistola ad universas ecclesias*, text latin la Mansi, t. III, col. 69—74 și Ilarie de Pictavium, *Ex opo historico. Fragmentum* II, 1—8, în Migne P. L., t. X, col. 632—639 A și ed. Alfred Feder, în *loc. cit.*, pp. 103—126; *Das Rundschreiben der Synode von Serdica*, în *Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft*, XL, 1941, pp. 9—23; *Synodi Sardicensis epistola ad Julianum urbis Romae episcopum*, text latin la Mansi, t. III, col. 40—42 și la Ilarie de Pictavium, *Fragmentum historicum*, II, 9—15, în Migne, P. L., t. X, col. 639—643 și ed. A. Feder, în *op. cit.*, pp. 126—130; Ilarie de Pictavium, *Ibri tres adversus Valentem et Ursacius*, mici fragmente, ed. A. Feder, în *op. cit.*, pp. 191—193. A. Cassiodorus, *Historia Tripartita*, IV, 23, în Migne, P. L., t. LXIX, col. 967—968; J. Zeiller, *op. cit.*, 270—276, 280—290, 302—307 și passim; I. Rămureanu, *Lupta ortodoxiei contra arianismului*, în revista *«Studiî Teologice»*, An. XIII, București, 1961, nr. 1—2, ian.—febr., p. 23 sq.; Idem, *Sinodul de la Sardica din anul 343*. Importanța lui pentru pătrunderea creștinismului la geto-daco-romani, în *rev. cit.*, an. XIV, 1962, nr. 3—4, pp. 146—182.

80. Vezi izvoarele și bibliografia auxiliară a Sinodului din Sardica la nota 22 și în studiu: I. Rămureanu, *Sinodul de la Sardica din anul 343. Importanța lui pentru istoria pătrunderii creștinismului la geto-daco-romani*, în *rev. cit.*, pp. 146—182, îndeosebi nota 46.

81. Sf. Atanasie, *Chronicon Praevium*, care servește ca introducere la *Epistolae heortasticae (festales)*, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 1354 D—1355 A; Gustave Bardy, *Saint Athanase*, 3-e éd. Paris, 1925, p. 88; Hans Lietzmann, *Chronologie der ersten und zweiten Verbannung des Athanasius*, în *Kleine Schriften I. Studien zur Spätantiken Religionsgeschichte*. Herausgegeben von Kurt Aland, Berlin, 1958, pp. 251—259.

82. Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahî*, 29, în Migne, P. G., t. XXV, col. 725 C.

sud-dunăreni, de preferință arieni sau semiarieni, urmară pe Constantius la Sirmium și ajunseră inițiatorii și președinții unor sinoade care se succedară unele după altele, cu dorința de a da o definiție de credință pentru toată Biserica, spre a se restabili pacea. În discuțiile ariene și semiariene din acest timp se trecu de la certurile de persoane și interese individuale, la discutarea în fond a ideilor și problemelor.

Biserica Illyricului, cu reședința la Sirmium, ajunse la jumătatea sec. al IV-lea Biserica oficială a întregului imperiu roman.

După victoria împăratului Constantius asupra uzurpatorului Magnentius în lupta decisivă dată în apropiere de Mursa la 28 septembrie 351, autoritatea lui Constantius se impuse mai întâi asupra tuturor provinciilor Illyricului, apoi după sinuciderea lui Magnentius lângă Lyon, la 10 august 353, se impuse asupra întregului imperiu.

Fie că se împăuna cu teologia, fie că pretindea ca domeniul său bisericesc să depindă de suzeranitatea sa, de «Eternitatea sa» cum se exprima Constantius al II-lea, acesta se hotărî să ducă la capăt cucerirea Occidentului de sub stăpânirea lui Magnentius și totodată se strădui să asigure victoria arienilor asupra Bisericii niceene.

Către sfârșitul anului 351, un număr de episcopi orientali și illyrieni se întruniră la Sirmium, acum reședință imperială, și ținură în prezența lui Constantius un sinod, cu scopul de a termina cu erezia lui Fotin și a compune un nou Simbol de credință.

Printre episcopii participanți, se cunosc cu certitudine douăzeci și doi. Aceștia sînt : *Narcissus de Neronias* sau *Irinopolis*, în Cilicia, *Teodor de Heracleea* din provincia Europa, care făcea parte din Thracia, *Vasile de Ancyra*, în Galatia, *Eudoxiu de Germanicia*, în Coele-Syria, *Demofilus de Bereea*, în Thracia, *Cecropius*, mai întâi episcop de Laodiceea, în Phrygia, iar din 351 ridicat de Constantius episcop de Nicomidia, în Bithynia⁸³, *Silvanus de Tars*, în Cilicia, *Ursacius de Singidunum*, în Moesia Superior, *Valens de Mursa*, în Pannonia Inferior, *Evagrius de Mitylene*, *Hireneus de Tripolis*, în Fenicia ; *Exuperantius*, *Terentianus*, ale căror episcopii nu se cunosc, *Bassus*, care pare să fie identic cu Bassus de Diocletianopolis, în Macedonia, care a luat parte și la Sinodul din Sardica din 343⁸⁴, *Gaudentius de Naïssus*, în Dacia Mediterranea, prietenul Sf. Atanasie al Alexandriei, adversarul arienilor, care împreună cu episcopul Osius al Cordovei și Protogenes de Sardica au condus ședințele Sinodului din Sardica din 343⁸⁵, *Macedonius de Mopsuestia*, în Cilicia, *Marcus de Arethusa* în Coele-Syria, *Acacius de Ce-*

83. Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahi*, 74, în Migne, P. G., t. XXV, col. 784 B ; Idem, *Scrisoarea enciclică, trimisă către episcopii din Egipt și Lybia*, 7, în Migne, t. XXV, col. 553 B.

84. *Concilium Sardicense. Nomina episcoporum*, la Culibertus Hamilton Turner, în *Ecclesiae Occidentalis Monumenta iuris antiquissima*, t. I, fasc. II, pars. III, Oxonii, 1930, pp. 555—560 ; Mansi, t. III, col. 43—51 : *Catalogus alfabeticus Patrum Sardicensium ex monumentis contextus*. Vezi alte izvoare și studii, la I. Râmureanu, *Sinodul de la Sardica, din anul 343*, în rev. cit., pp. 160—161, n. 46.

85. *Ibidem*.

sareea, în Palestina, *Julius de Theba*, în Achaia, *Surinus* sau *Surius*, *Simplicius*, *Junior*, ale căror episcopii nu se cunosc⁸⁶.

Cu siguranță că numărul episcopilor prezenți la Sinodul din Sirmium, 351, a fost mult mai mare, deoarece istoricii Socrate și Sozomen ne informează că la acesta au luat parte din Răsărit, în afară de *Vasile de Ancyra* și *Marcu de Arethusa*, episcopii : *Gheorghe de Alexandria*, pus de arieni, *Pancratius de Pelusium*, *Hypatianus de Heracleea*, iar dintre episcopii occidentali, în afară de *Valens de Mursa* și *Ursacius de Singidunum*, a fost silit să vină la Sirmium, fără voia lui, bătrînul *Osius de Cordova*, delegatul Bisericii de Apus la Sinodul I Ecumenic din 325 și la Sinodul din Sardica în 343—344, ceea ce e o confuzie, deoarece Osius n-a venit la Sirmium în 351, ci în 357, iar *Gheorghe de Alexandria* ocupă scaunul Sf. Atanasie abia de la 24 februarie 357⁸⁷.

Fotin nu era însă omul care să se dea învins. El reuși să se eschiveze de a apărea în fața sinodului, obținînd de la împărat numirea unei comisii, instituită *ad-hoc*, care să hotărască între el și adversarii doctrinei sale. Constantius, căruia îi plăceau asemenea discuții teologice, institui un gen de areopag, format din opt înalți funcționari, din ordinul senatorial, după istoricul Socrate⁸⁸, cu sarcina de «judecători», care erau printre primii la curtea împăratului în știință și demnități⁸⁹, asistați de un număr de tahigrafi sau stenografi.

După Sf. Epifaniu, care a avut în mină procesele verbale ale conferinței, judecătorii au fost aceștia : *Thalasius*, *Datianus*, *Cerealius*, *Taurus*, *Marcellinus*, *Evanthius*, *Olympius* și *Leontius*, pe care i-a pus sub președinția episcopului *Vasile al Ancyrei*, viitorul conducător al semi-

86. *Epistola Liberii papae. Pro deiŝico timore din 357*, ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series B., VII, 9, în op. cit., p. 170, Sf. Ilarie, *Fragmenium historicum*, V, 7, în Migne, P. L., t. X, col. 692, ne dă numele episcopilor care au participat la sinodul din Sirmium din 351 : Vezi la *Sulpicius Severus, Chronica sau Historia Sacra*, II, 38, 1—4, ed. C. Halm, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. I, Vindobonae 1866, p. 91, episcopii favorabili arianismului. A. Feder, *Studien zu Hilarius von Poitiers I : Die sogenannten «Fragmenta historica unde der sogenannte «Liber I ad Constantium Imperatorem, «nach ihrer Überlieferung, inhaltlichen Bedeutung und Entstehung, in Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Classe*, 162, Band 4, Wien, 1910, p. 169 ; Idem, *Studien zu Hilarius von Poitiers*, II : *Bischofsnamen und Bischofssitze bei Hilarius. Kristische Untersuchungen zur kirchlichen Prosopographie und Topographie des 4 Jahrhunderts*, ibidem, Bd. 166, 5, Wien, 1911, pp. 101—103 : Die Teilnehmer der Synode von Sirmium I (351) : M. Le Quien, *Oriens christianus*, t. II, Paris, 1740, col. 313—316 ; Daniel Farlati—J. Coletii, *Illyricum sacrum*, t. VII, Venetiae, p. 606 sq. Pentru episcopia *Neronias-Irenopolis*, vezi studiul lui Ernest Honigmann, *Neronias-Irenopolis in eastern Cilicia, in Byzantion*, t. XX (1950). *Actes du VII-e congrès des études byzantines*, Bruxelles, 1948, II, p. 39—61.

87. Socrate, *Ist. Bis.*, II, 29, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 276—277 ; Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 6, *ibidem*, col. 1120 BC și ed. J. Bidez, p. 144. Păreră istoricilor Socrate și Sozomen o urmează și Aur. Cassiodorus, *Historia ecclesiastica tripartita*, liber. V, 6, în Migne, P. L., t. LXIX, col. 988. Vezi și ediția W. Jacob—R. Hanolik, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. LXXI, Wien, 1952.

88. Socrate, II, 30, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 289 B.

89. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 6 în Migne P. G., t. LXVII, col. 1121 CD și ed. J. Bidez, p. 145 ; Sf. Epifaniu, *Contra tuturor ereziilor (Panarion)*, 71, 1, în Migne, P. G., t. XLII, col. 376 B.

arienilor sau omiusienilor. Între tahigrafi erau : Anysius, diaconul împăratului, Calicrat grefierul, Rufin eparhul, Olympius și Nicetas istoriografi, Eutihios și Theodulos, notarii episcopului Vasile al Ancyrei⁹⁰. Președintele Comisiei, Vasile al Ancyrei, era un bărbat de un mare talent oratoric și cu opinii teologice moderate. Originar din Galatia, trăise un timp cu Fotin, făcînd parte împreună din clerul episcopului Marcel al Ancyrei, profesorul lui Fotin. La ședințe, s-a argumentat prin teze și antiteze, iar tahigrafii au redactat în amănunțime discuțiile celor două părți. Din discuții, s-a constatat lămurit că Fotin împărtășește întru totul erezia antitrinitară a lui Pavel de Samosata și Sabeliu. «A fost, ne relatează istoricul Socrate, o luptă foarte crîncenă de termeni și argumente, dar, în cele din urmă, Fotin, fiind învins, a fost condamnat»⁹¹. După încheierea dezbaterilor, toate cele discutate au fost adunate în trei tomuri identice, care, după ce au fost pecetluite, unul a fost trimis împăratului Constantius, spre a fi păstrat în arhivele imperiale, altul a fost dat sinodului prezidat de Vasile al Ancyrei, iar al treilea a fost încredințat funcționarilor superiori⁹².

În urma acestei conferințe, se întruni sinodul. Episcopii participanți se convinseseră că Fotin era eretic și trebuie depus din episcopie. Era a cincea condamnare dată de episcopi contra lui Fotin. Împăratul înțelese că trebuie să aprobe hotărîrea sinodului și trimise pe Fotin în exil. El fu înlocuit în scaun printr-un alt episcop originar din Asia, Germinius de Cyzic, un arian radical, care, prin opiniile sale, depășea pe Arie⁹³.

Episcopii condamnară în acest sinod și pe Palladius, episcop de Ratiaria, din Dacia Ripensis, pentru că fusese hirotonit de fotinieni, dar, la cîtva timp în urmă, îl repuseră în scaun și-l găsim apoi printre membrii episcopatului sud-dunărean atașat cauzei ariene, fiind condamnat de Sinodul din Aquileea din 381, împreună cu Secundianus de Singidunum, pentru arianism⁹⁴.

Înainte examinării doctrinei lui Fotin, episcopii întruniți la Sirmium redactară un Simbol de Credință, cunoscut în istorie sub denumirea de «prima formulă de la Sirmium», deoarece a fost urmată de alte trei,

90. Sf. Epifaniu, *ibidem*, 71, 1, col. 376.

91. Socrate, *Ist. Bis.*, II, 30, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 292 A.

92. Sf. Epifaniu, *Contra tuturor ereziilor*, 71, 1, în Migne, P. G., t. XLII, col. 376 C.

93. Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahi*, 74, în Migne, P. G., t. XXV, col. 784 B; Sf. Epifaniu, *Contra tuturor ereziilor*, 71, 1, în Migne, P. G., t. XLII, col. 373 CD; Socrate *Ist. Bis.*, II, 30, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 289 B; Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 6, *ibidem*, col. 1120 D, și ed. J. Bidez, p. 146.

94. Sf. Ambrosie, *Epistola VIII: Gesta concilii Aquileiensis. Contra Palladium et Secundianum haereticos*, în Migne, P. L., t. XVI, pp. 955—979; Scrisoarea sinodică *Quamlibet*, la Sf. Ambrosie, ep. XII, *ibidem*, col. 987—990; Ep. IX, *Concilium quod convenit Aquileiae*, *ibidem*, col. 979—980; F. Kauffmann, *Aus der Schule des Wulfila: Auxenti Dorostorensis epistola de fide, vita et obitu Wulfilae, im Zusammenhang der Dissertatio Maximini contra Ambrosium*. Strassburg, 1899, p. 85; Jean-Rémy Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, Paris, 1933, pp. 78—95; J. Zeiller, *op. cit.*, pp. 153—154; 270—271; 328—343; Idem, *La date du concile d'Anquillé*, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, An. XXXIII, 1937, nr. 1, pp. 39—44; P. Batiffol, *Le siège apostolique (359—451)*, 3-a éd., Paris, 1924, pp. 23—30.

care de fapt nu era decît repetarea celei de a patra formulă de credință a sinodului «*sfințirii*» — *in encaenīs* — din Antiohia, întrunit în toamna anului 341⁹⁵, însoțită de douăzeci și șapte de anatematisme, îndreptate contra ideilor eretice ale lui Marcel al Ancyrei și Fotin, fără ca aceștia să fie numiți. Sinodalii asigurară pe Fotin că, dacă semnează «*Simbolul*» prezentat de ei, va putea să-și păstreze episcopia.

Tocmai refuzul lui Fotin de a semna formula propusă de episcopi a provocat ținerea unei conferințe teologice, înainte de începerea sinodului.

În definirea raportului dintre Tatăl și Fiul, *prima formulă de credință de la Sirmium* evită folosirea termenilor $\delta\mu\omicron\omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\varsigma$ = «*deoființă*» și $\delta\mu\omicron\iota\omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\varsigma$ = «*asemănător după ființă*», pe care le considerau atinse de sabelianism și nu se găsesc în Sf. Scriptură⁹⁶.

Prin cele douăzeci și șapte de anateme, care urmează imediat «*Simbolul*» sau formula de credință, episcopii condamnară pe cei ce susțin că *substanța sau ființa* — $\omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\alpha$ — *lui Dumnezeu se dilată sau se restrînge* — $\tau\eta\nu\ \omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\nu\ \Theta\epsilon\omicron\upsilon\ \pi\lambda\alpha\tau\upsilon\nu\epsilon\sigma\theta\alpha\iota\ \eta\ \sigma\upsilon\sigma\tau\acute{\epsilon}\lambda\lambda\epsilon\sigma\theta\alpha\iota\ \phi\acute{\alpha}\sigma\kappa\omicron\iota$ (anatema 6), pe cei ce afirmă că *substanța dilatăta a lui Dumnezeu a creat pe Fiul* — $\epsilon\acute{\iota}\ \tau\iota\varsigma\ \pi\lambda\alpha\tau\upsilon\nu\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\eta\nu\ \tau\eta\nu\ \omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\nu\ \Theta\epsilon\omicron\upsilon\ \tau\acute{\omicron}\nu\ \Upsilon\acute{\iota}\omicron\nu\ \lambda\acute{\epsilon}\gamma\omicron\iota\ \pi\omicron\iota\epsilon\acute{\iota}\nu$ (anatema 7), precum și termenii : $\Lambda\acute{\omicron}\gamma\omicron\varsigma\ \acute{\epsilon}\nu\delta\iota\acute{\alpha}\theta\epsilon\tau\omicron\varsigma$ = «*Cuvîntul imanent*» sau «*interior*» și $\Lambda\acute{\omicron}\gamma\omicron\varsigma\ \pi\acute{\rho}\omicron\phi\omicron\rho\iota\kappa\acute{\omicron}\varsigma$ = «*Cuvîntul exprimat sau proiectat în afară*», folosiți de Fotin pentru a explica raporturile dintre Tatăl și Fiul (anatema 8).

Anatemele condamnă de asemenea pe cei ce neagă existența lui Dumnezeu Fiul, pe cei ce afirmă că Fiul lui Dumnezeu a fost creat din nimic sau din altă substanță decît aceea a lui Dumnezeu, fiind adus la existență

95. Pentru sinodul din Antiohia «*in encaenīs*» sau «*in dedicatione*», grecește $\acute{\epsilon}\gamma\chi\alpha\iota\nu\omega\nu$ vezi: Sf. Atanasie, *Scrisoarea despre sinoadele de la Arimini și Seleucia*, 22—26, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 720—736; Ilarie de Pictaviu, *Liber de synodis seu de fide orientaliu*, 29—37, în Migne, P. L., t. X, col. 502—509; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 19, în Migne, P. G. t. LXVII col. 224—233; Sozomen *Ist. Bis.*, III, 5, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 1041—1045 și ed. J. Bidez, pp. 105—107; August Hahn, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, Breslau, 1877, pp. 103—105. Dritte Auflage, Breslau, 1897, pp. 183—188; vezi pentru cele patru formule de credință de la Antiohia din 341, și ediția Hans Lietzmann, *Symbole der alten Kirche, in Kleine Texte für Theologische und philologische Vorlesungen und Übungen*, nr. 17 und 18, 2, Auflage, Bonn, 1914, pp. 27—34. G. Bardy, *Le symbole du Lucien d'Antioche et les formules du synode in encaennis*, în *Recherches des sciences religieuses*, t. III (1912), p. 230 sq.; Ch. J. Hefele, *op. cit.*, I, 2, pp. 702—733.

96. Textul «*Simbolului*» sau al *primei formulă de credință de la Sirmium*, ni s-a păstrat la Sf. Atanasie, *Despre sinoadele de la Arimini, în Italia și Seleucia, în Isauria*, 27, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 736, text grec însoțit de traducerea latină; Sf. Ilarie de Pictaviu, *De synodis seu de fide orientaliu*, 38, în Migne, P. L., t. X, col. 509 și la Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 259, text latin; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 30, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 280—281; Vezi și Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 6, ed. J. Bidez, p. 146 și în Migne, P. G., t. LXVII, col. 1120—1121; M. Aur. Cassiodorus, *Historia ecclesiastica tripartita*, liber V, cap. VII, în Migne, P. L., t. LXIX, col. 988—989. Vezi și ediția W. Iacob—R. Hanoulik, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. LXXI, Wien, 1952, textul latin; Nichifor Callist, *Ist. Bis.*, IX, 31, în Migne, P. G., t. CXLVI, col. 348—349; A. Hahn, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, dritte Auflage, von Ludwig Hahn, Breslau, 1897, p. 196, text grec.

prin voința Tatălui ca orice creatură, sau susțin că a fost un timp când Fiul nu exista, vizînd, fără îndoială, arianismul pur.

Existența persoanei distincte a Fiului și preexistența Lui, în raport cu nașterea Lui temporală din sînul Fecioarei Maria, sînt sprijinite în anatemele 14, 15, 16 și 17 pe teofaniile Vechiului Testament.

Tendența subordinațiană apare totuși în anatema a 3-a și mai ales în a 18-a, care spune clar : «Noi nu punem pe Fiul pe aceeași linie cu Tatăl, ci îl supunem Tatălui» «οὐ γὰρ συντάσσομεν Υἱὸν τῷ Πατρὶ, ἀλλ' ὑποταγμένον τῷ Πατρὶ».

Ele condamnă de asemenea pe cei ce învață că Tatăl și Fiul sînt doi Dumnezeu (anatema 18 și 19) sau că Tatăl, Fiul și Duhul sînt trei Dumnezeu (anatema 23), adică se condamnă diteismul și triteismul.

Anatemele 19, 20, 21, 22 și 23 se referă îndeosebi la persoana Sfîntului Duh, fapt care ne arată că se începuseră disputele și în jurul celei de a treia persoane a Sfintei Treimi. Problema divinității Fiului punea în discuție de la sine pe aceea a divinității Sfîntului Duh. Ele lămuresc că Sfîntul Duh nu este Dumnezeu cel nenăscut, că nu este identic cu Tatăl sau din Fiul⁹⁷.

Sf. Ilarie de Pictavium vorbește în termeni favorabili despre prima formulă de credință de la Sirmium, deoarece aceasta poate fi interpretată și în sens ortodox⁹⁸. După Sinodul de la Sirmium din 351, sub influența episcopilor illyrieni, Germinius de Sirmium, Ursacius de Singidunum și Valens de Mursa, favoriții lui Constantius, episcopii orientali, revin la formule antiniceene de tendință strict ariană.

Pe măsură ce Constantius progresa în lupta contra uzurpatorului Magnentius, adversarii Ortodoxiei îl convinseră că trebuiesc înlăturați din scaune episcopii ortodocși, în primul rînd Sf. Atanasie, patriarhul Alexandriei. Atașamentul față de erezia ariană începuse să devină în mintea împăratului, la instigațiile micului grup de episcopi illyrieni, un semn de lealitate politică. Constantius își propuse să facă unirea Bisericii în jurul formulelor ariene. Cei doi episcopi illyrieni, Valens de Mursa și Ursacius de Singidunum, favoriții lui Constantius, dominară sinoadele ținute în Occident în 353, la Arelate (Arles), în sudul Galliei, și în 355 la Mediolanum (Milan).

97. Pentru cele 27 anateme date de sinodul din Sirmium, din 351, să se vadă: Sf. Atanasie, *Despre sinoadele de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 27, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 736—740, text grec cu traducere latină; Sf. Ilarie de Pictavium, *De synodis seu de fide orientalium*, 38, în Migne, P. L., t. X, col. 540—542, și Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 259—260, text latin. Socrate, *Ist. Bis.*, II, 40, în Migne, P. G., t. LXXVII, col. 281—285, text grec și latin; Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 6, *ibidem*, col. 1121 și ed. J. Bidez, pp. 144—146; Nichifor Callist, *Ist. Bis.*, IX, 31, în Migne, t. CXLVI, col. 244—349; A. Hahn, *op. cit.*, pp. 197—199, text grec; M. Aur. Cassiodorus, *Hist. eccl. tripartita*, liber V, cap. VII, în Migne, P. L., t. LXIX, col. 989—900. Vezi și ed. W. Iacob—R. Hanolik, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. LXXI, Wien, 1952; Ch.—J. Hefele—H. Leclercq, *op. cit.*, I, 2, pp. 853—861, text grec cu traducere franceză.

98. Sf. Ilarie de Pictavium, *De synodis sive de fide orientalium*, 38—62, în Migne, t. X, col. 509—522; J.—R. Palanque—G. Bardy—P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 139.

La 12 aprilie 352, Iuliu, episcopul Romei, încetă din viață, iar la cinci săptămîni mai tîrziu, la 17 mai 352, îi succedă pe scaunul Bisericii Rome, episcopul Liberius (352—366).

Pentru a-și consolida situația politică la conducerea imperiului, uzurpatorul Magnentius trimise în 350 o delegație la Alexandria, constituită din episcopul Servatius de Tungrensis (Tongres, în Franța) și Maxim, episcopul unui scaun necunoscut, însoțiți de doi palatini : Clement și Valens. Cu abilitatea lui deosebită, Sf. Atanasie primi pe delegații lui Magnentius, deplîngînd moartea împăratului Constans și invită comunitatea ortodoxă să se roage pentru mîntuirea prea piosului împărat Constantius, singurul în viață dintre fiii lui Constantin cel Mare⁹⁹.

Din iarna anului 351—352, grupul episcopilor illyirieni, precum și unii episcopi din Egipt și Orient, începură să uneltească împotriva Sf. Atanasie, în persoana căruia arienii vedeau pe adversarul implacabil al planurilor lor murdare. Ei îl acuzară față de Constantius că a instigat, în timpul șederii lui în Occident, pe fratele său Constans contra sa, îi reproșau atașamentul lui față de memoria defunctului împărat Constans, iar pe deasupra insinuară că a intrat în legături compromițătoare cu uzurpatorul Magnentius, primind ambasada acestuia și scriindu-i¹⁰⁰. În afară de acestea, îl acuzară că a sărbătorit Paștele în catedrala cea nouă construită atunci de Constantius, *Caesareum*, fără ca aceasta să fie sfințită cu toată solemnitatea, în prezența împăratului¹⁰¹.

De asemenea, în vara anului 352, adversarii Sfintului Atanasie din Orient și Egipt, întruniți la Antiohia, adresară papei Liberius scrisori cu privire la unele pretinse nereguli ale patriarhului Alexandriei¹⁰².

Papa Liberius se mulțumi să citească scrierile orientalilor într-un sinod întrunit fie la sfîrșitul anului 352, fie la 17 mai 353, de ziua aniversării primului său an de pontificat, și răspuse acestora că el nu vede nici un motiv să fie sacrificat patriarhul Alexandriei, Atanasie¹⁰³.

Aflînd de manevrele adversarilor săi, Sf. Atanasie trimise la 18 mai 353 o delegație alcătuită din cinci episcopi egipteni și trei preoți alexandrinii sub conducerea lui Serapion de Thmuis, pentru a înmîna împăratului Constantius un protest semnat de optzeci de episcopi¹⁰⁴.

La patru zile după plecarea delegației Sfintului Atanasie în Occident, sosi la Alexandria un trimis imperial cu numele de Montanus,

99. Sf. Atanasie, *Apologia către împăratul Constantius*, 9, în Migne, P. G., t. XXV, col. 605 BC.

100. Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahi*, 30, în Migne, P. G., t. XXV, col. 728 AB ; Idem, *Apologia către împăratul Constantius*, 3—6, *ibidem*, col. 597—604. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 8, ed. J. Bidez, pp. 147—148 și Migne, P. G., t. LXVII, col. 1125 C. Themistius, *Or.* IV, 56 a.

101. Sf. Atanasie, *Apologia către împăratul Constantius*, 14 *ibidem*, col. 612.

102. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 8, ed. J. Bidez, pp. 147—148 și Migne, P. G., t. LXVII, col. 1128 A.

103. *Epistula legatorum missa ad Constantium imperatorem a Liberio episcopo urbis Romae* la Sf. Ilarie de Pictavium, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series A, VII, 2, ed. A. Feder, p. 90 și *Fragmentum historicum V*, 2, în Migne, P. L., t. X, col. 683.

104. *Historia acephala*, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 1443 ; col. 1443 ; Teodoret, *Ist. Bis.*, IV, 9, ed. L. Parmentier—F. Scheidweiler, pp. 149—150.

care-i aduse la cunoștință că, drept răspuns la o anumită cerere a patriarhului Alexandriei, împăratul îl invita la curte. Era o cursă a arienilor, deoarece Atanasie nu ceruse în nici un chip să întâlnească pe împărat. El răspunse acestui trimis că nu refuză să se supună, dar așteaptă din partea lui Constantius un ordin scris. Ordinul nu sosi, iar Atanasie rămase în scaun peste doi ani¹⁰⁵.

Soarta Sf. Atanasie se juca, însă, în Occident, în mare măsură fără știrea sa.

După moartea uzurpatorului Magnentius la 10 august 353, Constantius a petrecut iarna anului 353—354 la Arelate (Arles), în sudul Galliei, unde-și sărbători *tricennalia*, cei treizeci de ani de domnie, de la numirea sa ca Caesar în 324. Către sfârșitul anului 353, episcopul Vincentius de Capua și Marcel, episcopul unei Biserici din Campania, au fost trimiși de papa Liberius la Arelate (Arles) cu misiunea de a cere împăratului Constantius convocarea unui sinod, de astă dată la Aquileea, pentru a relua opera de împăcare dintre episcopii orientali și cei occidentali, pe care n-a reușit s-o îndeplinească Sinodul de la Sardica din 343¹⁰⁶. Constantius răspunse delegaților papali că e gata să țină un sinod al episcopilor occidentali, chiar la Arelate, în prezența sa. Actele sinodului nu s-au păstrat, dar știm că el s-a ținut în toamna anului 353 sub președinția episcopului locului, Saturninus. Adevărații conducători ai sinodului au fost însă cei doi episcopi illyrieni, *Valens de Mursa* (Osiec) și *Ursacius de Singidunum* (Belgrad), sfătuitoarii și prietenii împăratului. În timpul dezbaterilor, în zadar s-au străduit episcopii, în majoritate occidentali, să se ridice de la problema persoanelor la problemele de principiu și de credință, căci Constantius i-a pus de îndată în fața unui decret de condamnare a Sf. Atanasie, despre care se crede că a fost redactat de Valens de Mursa și Ursacius de Singidunum. Amenințările împăratului cu depunerea și exilul precum și elocința lui Valens de Mursa făcără ca toți episcopii se semneze decretul, implicit delegații Bisericii din Roma, spre marea amărăciune a papei Liberius¹⁰⁷. O atitudine plină de demnitate și fermitate a avut numai episcopul Paulin de Treveri (Augusta Treverorum), azi Trier, în limba franceză Trèves, în Germania de Apus, situat pe râul Mosella, succesorul episcopului Maximin de Treveri din toamna anului 353, care refuză cu energie să semneze decretul de condamnare a Sf. Atanasie. Drept pedeapsă sinodul îl depuse și împăratul îl exilă în Phrygia¹⁰⁸.

105. Sf. Atanasie, *Apologia către împăratul Constantius*, 19—21, în Migne, P. G., t. XXV, col. 620—621.

106. *Epistula legatorum missa ad Constantium imperatorem a Liberio episcopo urbis Romae per Luciferum episcopum*, la Sf. Ilarie de Pictavium, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series A, VII, 2, ed. A. Feder, p. 90 și *Fragmentum historicum*, V, 2, în Migne, P. L., t. X, col. 683. Scrisoarea începe prin cuvintele: *Obsecro, tranquillissime imperator...*, Mansi, III, col. 202; Vezi și *Liberius ad Ossium de Vincenti ruina*, la Ilarie de Pictavium, în *Collect. antiar. Parisina*, Series B, VII, 5—6, ed. A. Feder, p. 167 și *Fragmentum historicum*, VI, 3, în Migne, P. L., t. X, col. 688; Mansi, *op. cit.*, III, col. 200.

107. *Ibidem*.

108. Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahi*, 31, în Migne, P. G., t. XXV, col. 728—729. Idem, *Apologia către împăratul Constantius*, 27, *ibidem*, col. 629; Sf. Ilarie de Pictavium, *Liber I ad Constantium* (= *Oratio synodi Sardicensis ad Constantium impera-*

Doi ani mai târziu, în Sinodul de la Mediolanum (Milan) din 355, cei doi episcopi illyrieni, *Valens de Mursa* și *Ursacius de Singidunum* repur-tară o nouă victorie.

Aflind de condamnarea Sf. Atanasie, Sinodul de la Arelate, pe care au semnat-o chiar și delegații săi, papa Liberius trimise o altă delegație, formată din episcopul Lucifer de Cagliari, în Sardinia, din preotul Pan-cratius și diaconul Hilarius cu scrisoarea «*Obsecro, tranquillissime im-perator*», la împăratul Constantius, cerîndu-i convocarea unui sinod ecu-menic¹⁰⁹. Constantius aprobă cererea papei Liberius și convocă la Milan în octombrie 355 un sinod numeros la care participară mai mult de trei sute de episcopi occidentali și foarte puțini orientali, printre care se aflau Leontius de Antiohia, Acacius de Cezareea și Patrophilus de Scytho-polis din Palestina ș.a.

Printre occidentali se remarcă : Dionisie al Milanului, Fortunatianus de Aquileea, Lucifer de Cagliari și Eusebiu de Vercelli. În realitate, însă, dezbaterile au fost dominate de grupul celor trei episcopi illyrieni : *Germinius de Sirmium*, *Valens de Mursa* și *Ursacius de Singidunum*. Astfel, cînd Eusebiu de Vercelli era îndemnat să semneze condamnarea Sf. Atanasie, el ceru să se semneze mai întîi Simbolul de la Niceea și pre-zentă un exemplar episcopului Milanului, Dionisie, care se pregătea să-l semneze. Dar Valens de Mursa strigă : «*Aceasta nu se va face*» și smulse tocul și exemplarul din mîinile episcopului, încît, în biserica unde se țineau ședințele, izbucni tumultul și vociferările credincioșilor, care apărau cre-dința ortodoxă¹¹⁰.

Din partea sa, Constantius exercită asupra sinodalilor o mare pre-siune și se declară personal acuzatorul lui Atanasie. «*Ceea ce vreau eu, aceasta are valoare de canon, să se știe*», zicea el. «*Episcopii sirieni mă suportă, vorbindu-le astfel. Ascultați sau veți fi exilați*»¹¹¹.

Văzînd că dezbaterile sinodului nu decurg în sensul dorit, Constan-tius transferă ședințele sinodului din biserică în palatul imperial, unde asculta discuțiile din spatele unei perdele¹¹². El adresă poporului din Milan o scrisoare, «*omni pravitate refertam = plină de toată răutatea*»,

toorem), I, 8, în *Appendix ad Collectanea antiariana Parisina*, ed. A. Feder, pp. 186—187, și în Migne, P. L., t. X, col. 562; Idem, *Fragmentum historicum*, I, 6, în *Collectanea anti-ariana Parisina*, Series B, p. 102 și ed. Migne, P. L., t. X, col. 631; Sulpicius Severus, *Chronica sau Historia sacra*, II, 39, 2, în Migne, P. L., t. XX, col. 150—151. Dintre studii, vezi : A. Piganol, *L'empire chrétien* (325—395), Paris, 1947, p. 94; G. Bardy, *L'occident en face de la crise arienne, în Irénikon*, t. XVI (1939), nr. 5, sept.-oct., p. 413; J.-R. Palanque—G. Bardy—P. Labriolle, *op. cit.*, pp. 140—142; J. Zeiller, *op. cit.*, pp. 272—273, L. Duchesne, *op. cit.*, pp. 253—256; P. Batiffol, *op. cit.*, pp. 469 și 482.

109. *Epistula legatorum missa ad Constantium imperatorem a Liberio episcopo urbis Romae per Luciferum episcopum*, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series A, VII, 6, ed. A. Feder, p. 93 și *Fragmentum historicum*, V, 6, în Migne, P. L., t. X, col. 686; Mansi, III, col. 203.

110. Sf. Ilarie de Pictavium, *Liber I ad Constantium*, I, 8, ed. A. Feder, în *op. cit.*, p. 187 și în Migne, P. L., col. 562—563. Pentru Lucifer de Cagliari, vezi : F. Piva, *Lucifero di Cagliari contro l'imperatore Costanzo*, Trento, 1928.

111. Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahi*, 33, în Migne, P. G., t. XXV, col. 732 C.

112. Lucifer de Cagliari, *Moriendum esse pro Dei Filio I*, ed. G. Hartel, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. XIV, Vindobonae, 1886, p. 285.

scrie Sulpiciu Sever, după toată aparența, o proclamație a arianismului, care, citită în biserică, fu primită de credincioși cu proteste ¹¹³.

Supuși unei presiuni atât de mari din partea împăratului, sau din ignoranță și înșelăciune, cea mai mare parte a episcopilor avură slăbiciunea să reînnoiască condamnarea Sf. Atanasie, cu toate protestele episcopilor Dionisie al Milanului, Eusebiu de Vercelli, Lucifer de Cagliari, care fură exilați de împărat : Dionisie în Capadocia, Eusebiu la Scythopolis în Palestina și Lucifer la Germanicia, în Syria. Dionisie al Milanului a fost înlocuit cu episcopul arian Auxentius din Capadocia ¹¹⁴. Fotin de Sirmium fu condamnat de asemenea de Sinodul de la Milan pentru a șasea oară ¹¹⁵. Sub împăratul Iulian Apostatul (361—363), Fotin se întoarse din exil ¹¹⁶ cu alți episcopi exilați, dar fu din nou exilat în 364 de împăratul Occidentului Valentinian I (364—375) și muri în exil în 376 ¹¹⁷. După moartea ereziarhului Fotin de Sirmium, mai multe sinoade reînnoiră condamnarea sa, ca Sinodul de la Roma din 375, ținut sub papa Damasus (366—384) și Sinodul al II-lea Ecumenic de la Constantinopol din 381 ¹¹⁸.

La sfârșitul anului 355, papa Liberius, care se opunea la condamnarea Sf. Atanasie a fost chemat de împăratul Constantius la Milan. Cu toate ademenirile și amenințările, Liberius refuză să semneze condamnarea lui Atanasie, iar Constantius îl exilă la Bereea, în Thracia, unde fu pus sub supravegherea episcopului arian Demofilus. În locul său a fost ales episcop al Romei, Felix, cel mai în vîrstă dintre diaconi ¹¹⁹.

Pentru a termina cu apărătorii Ortodoxiei niceene, Constantius chemă la Milan, în ianuarie 356, și pe bătrînul episcop Osius de Cordova, în vîrstă de peste o sută de ani, sfătuitorul lui Constantin cel Mare, dar, cu toate insistențele împăratului, el refuză să condamne pe Sf. Atanasie. I se lăsă lui Osius libertatea să se întoarcă în Spania, de unde el trimise lui Constan-

113. Sulpicius Severus, *Chronicon*, II, 39, în Migne, P. L., t. XX, col. 151 B și ed. C. Halm, în *Corpus Script. Eccl. Lat.*, Vindobonae, 1866, pp. 38—39.

114. Sulpicius Severus, *ibidem*; Sf. Atanasie, *Istoria arhierilor către monahi*, 33, în Migne, P. G., t. XXV, col. 732; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 36, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 300—301; Sozomen, *Ist. Bis.* IV, 9, ed. J. Bidez, p. 148 și Migne, *ibidem*, col. 1128—1129; Teodoret, *Ist. Bis.*, II, 15, ed. L. Parmentier—F. Scheidweiler, p. 129.

115. *Concilium Mediolanense. Epistula synodica ad Eusebium Vercellensem*, la Mansi, III, col. 236—237.

116. Împăratul Julian, Epistola 90 (79). *Ad Photinum*, ed. J. Bidez, în *op. cit.*, p. 174. Epistola se află și la Facundus de Hermiane, *Pro defensione trium capitulorum*, în Migne, P. L., t. LXVII, col. 621.

117. Fer. Ieronim, *De viris illustribus*, 107, ed. G. Herdîng, Lipsiae, 1924; G. Bardy, art. *Photin de Sirmium*, în *Dict. Théol. Cath.*, t. XII, 2, Paris, 1935, col. 1534; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 293.

118. Anatematisma a 5-a a papei Damasus, la Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 486, text latin și col. 488, text grec; Canonul I al Sinodului II Ecumenic de la Constantinopol, din 381, *ibidem*, t. III, col. 560; Ch.-J. Heffele, *op. cit.*, I, 2, p. 862, nota 6 ne dă și alte izvoare.

119. Teodoret, *Istoria Bis.*, II, 16, ed. L. Parmentier—F. Scheidweiler pp. 131—136; Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 11, ed. J. Bidez, pp. 152—154 și Migne, P. G., t. LXVII, col. 1136—1140; Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, XV, 7, 6, ed. U. V. Clark, t. I, Berolini, 1910, p. 57; Cassiodorus, *Hist. eccl. tripartita*, V, 17, în Migne, P. L., t. LXIX, col. 996—998 și ed. W. Iacob—R. Hanolik, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. LXXI, Wien, 1952.

Pentru alegerea antipapei Felix (357—365), vezi: Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahi*, 75, în Migne, P. G., t. XXV, col. 784; *Quae gesta sunt inter Liberium et Felicem*

tius o scrisoare prin care nega împăratului cu îndrăzneală dreptul de a se amesteca în treburile interne ale Bisericii¹²⁰. Constantius rugă atunci pe episcopul arian Potamius de Odyssipona, azi Lisabona, în Portugalia, să insiste pe lângă Osius ca să renunțe la atitudinea sa. Potamius, un adversar personal al lui Osius, convins pe împărat să-l cheme pe lângă sine la Sirmium, în Pannonia Inferior¹²¹.

În Gallia, un număr de episcopi se opuseră hotărârii de condamnare a Sf. Atanasie, în Sinodul de la Milan din 355, îndeosebi Sf. Ilarie de Pictavium și Rhodanius de Tolosa, azi Toulouse, în Franța. Sf. Ilarie trimise în 355 lui Constantius o scrisoare prin care-i cerea libertatea Bisericii. Din ordinul lui Constantius, cezarul Galliei, Iulian, convocă în 356 un sinod la Biterrensis (Béziers), în care Sf. Ilarie, apărătorul credinței niceene, fu combătut de favoriții împăratului, Saturninus de Arles (Arles) și Paternus de Petrocorii (Périgueux), susținătorii arianismului în Gallia. Constantius exilă pe Sf. Ilarie în Phrygia împreună cu Rhodanius de Tolosa (Toulouse), care muri în curînd după sosirea sa¹²².

Dintre episcopii ortodocși, mai rămăsese în scaun Sf. Atanasie. La 8 februarie 356, Sf. Atanasie trebui să părăsească Alexandria și se as-

---

episcopos, în *Collectio Avellana*, Epistola I-a, ed. O. Guenther, în *Corp. Script. Eccl. Lat.* t. XXXV, 1, Vindobonae, 1895, pp. 1—4; *Liber Pontificalis*, t. I, pars prior, cap. 37, 38, ed. Th. Mommsen, în *Monumenta Germaniae Historia*, Berolini, 1898, pp. 77—81.

Pentru începutul exilului papei Liberius, în toamna anului 355, vezi: P. Batiffol, *Cathedra Petri. Étude d'histoire ancienne de l'Église*, Paris, 1938, p. 43 sq.; J.-R. Palanque—G. Bardy—P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 145, nota 2; Erich Caspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zum Höhe der Weltherrschaft*. Erster Band. *Römische Kirche und Imperium Romanum*, Tübingen, 1930, pp. 173—179; H. Leclercq, *Libère (le Pape)*, în *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, t. IX, 1, Paris, 1930, col. 501—505. J. Zeiller, *La question du pape Libère*, în *Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétienne*, t. III, 1913, pp. 20—51; F. Savio, *L'Anno dell'esiglio di Liberio*, în *Civiltà cattolica*, 1911, pp. 175—192.

120. Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahi*, 42, în Migne, P. G., t. XXV, col. 741—744; Vezi *Scrisoarea lui Osius de Cordova*, în Migne, P. L., t. VIII, col. 1327—1332, text grec și latin.

121. Sf. Atanasie, *ibidem*, col. 744—748; *Scrisoarea lui Osius*, în Migne, P. L., t. VIII, col. 1327—1332; Teodoret, *Ist. Bis.*, II, 15, ed. Parmentier—Scheidweiler, p. 129; *Marcellini et Fausti Libellus precum*, 32, în *Collectio Avellana, Epistola II*, ed. O. Guenther, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. XXXV, 1, Vindobonae, 1895, p. 15 și în Migne, P. L., t. XIII, col. 89; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums*, Bd. I, Tübingen, 1930, p. 79.

122. Sf. Ilarie, *Contra Constantium imperatorem liber*, 2, în Migne, P. L., t. X, col. 578—580; Idem, *Liber II ad Constantium*, 2, ed. A. Feder, în *op. cit.*, p. 198 și Migne, P. L., t. X, col. 565; *Libellus precum Marcellini et Fausti*, ed. O. Guenther, în *Collectio Avellana*, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. XXXV, 1, Pragae-Vindobonae, Lipsiae, 1895, p. 12; Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 9, 1, 4, ed. J. Bidez, p. 148; Rufin, *Historia Ecclesiastica*, I, 20, în Migne, P. L., t. XXI, col. 493—494; Sulpicius Severus, *Chronicon*, ed. C. Halm, pp. 38—39 și Migne, P. L., t. XX, col. 151.

Studii. Camille Julien, *Histoire de la Gaule*, t. VII, Paris, 1926, pp. 176—179; A. Wilmar, *L'Ad Constantium liber primus de saint Hilaire de Poitiers et les fragments historiques*, în *Revue Bénédictine*, t. XXIV, 1907, pp. 149, 293; Idem, *Les fragments historiques et le concile de Béziers*, *ibidem*, t. XXV, 1908, p. 225 sq.; Paul Galtier, *Saint Hilaire de Poitiers*, (Paris-Beauchesne), 1960.

cunse la monahii din pustia Tebaidei, pînă la moartea lui Constantius, în-
tîmplată la 3 noiembrie 361¹²³. El a fost înlocuit cu episcopul Gheorghe
de Capadocia, care ocupă scaunul de Alexandria de la 24 februarie 357¹²⁴.

Astfel, în acest timp, toate scaunele principale erau ocupate de arieni
și de creaturile lor : Felix la Roma, Gheorghe de Capadocia la Alexan-
dria, Leontius la Antiohia, Macedonius la Constantinopol, Auxentius la
Milan, Germinius la Sirmium.

Prin alungarea episcopilor ortodocși din scaune, Constantius reuși,
cel puțin aparent, să impună arianismul în tot imperiul roman.

VI. SINODUL DE LA SIRMIUM DIN 357. A DOUA FORMULA DE LA SIRMIUM

Cei mai neînduplecați adversari ai ortodoxiei niceene și ai termenului
ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ = «*deoființă cu Tatăl*», erau arienii extremiști, care
aveau în frunte pe Aetius, ridicat de episcopul Leontius al Antiohiei în
350 la treapta de diacon, apoi pe elevul lui Aetius, Eunomius de Capa-
docia, episcop de Cyzic din 360, de la care primiră numele de *eunomieni*.
După moartea lui Leontius în 357, ajunse episcop al Antiohiei Eudoxius,
pînă atunci episcop de Germanicia, apoi, între 360—370, episcop de Con-
stantinopol, care împărțase de asemenea ideile eunomienilor.

În comparație cu semiarieni sau eusebieni, arieni moderați, euno-
mienii profesau un arianism radical, extremist, care depășea chiar ideile
lui Arie, susținînd că Fiul, în raporturile Sale cu Tatăl, este ἄνομος καὶ
κατὰ πάντα καὶ κατ' οὐσίαν = «*neasemănător în toate și după ființă*»,
adică nu are nimic asemănător sau comun cu Tatăl. Arieni rigoriști, nu-
miți eunomieni, au primit de la termenul ἄνομος și denumirea de
anomei sau *anomieni*. Ei mai erau numiți *eterousiaști*, termen format
de la formula grecească ἕξ ἑτέρας οὐσίας, întrucît pretindeau că Fiul
e de altă natură decît aceea a Tatălui. Anomienii afirmau că Fiul este
cu totul inferior Tatălui, după cum demiurgul lui Platon este inferior ideii
Binelui¹²⁵.

Acest gen de arianism radical îl susținea și episcopul *Germinius de*
Sirmium, chemat în 351 de la Cyzic să ocupe scaunul de Sirmium, în urma
condamnării lui Fotin.

123. *Historia acephala*, IV și V, în Migne, t. XXVI, col. 1443—1444; Sf. Atanasie,
Apologia despre Juca sa, 24, *ibidem*, t. XXV, col. 673—676; Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 9—10,
ed. J. Bidez, pp. 149—152 și Migne, P. G., t. LXVII, col. 1128—1136.

124. Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahi*, 51, 71—73, în Migne, P. G., t. XXV,
col. 753—755; 777—781; Idem, *Apologia către împăratul Constantius*, 28, *ibidem*, col. 629—
632; Sf. Epifaniu, *Contra tuturor ereziilor*, 76, 1, în Migne, P. G., t. XLI, col. 516—517;
Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 8, ed. J. Bidez, pp. 147—148 și Migne, P. G., t. LXVII, col. 1128 A.

125. Sf. Epifaniu, *Contra tuturor ereziilor*, 76, 1—36, în Migne, P. G., t. XLII, col.
549—640; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 35, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 298—300; Sozomen,
Ist. Bis., IV, 12, *ibidem*, col. 1141—1144 și ed. J. Bidez, pp. 154—155.

După condamnarea și îndepărtarea lui Fotin de pe scaunul de Sirmium, arienii radicali, anomienii, crezură că a venit momentul să-și impună în Biserică crezul lor.

În primăvara anului 357, între 28 aprilie și 29 mai, împăratul Constantius vizită Roma, unde sărbători cei douăzeci de ani de domnie ca împărat — *vicennalia* — apoi și-a reluat reședința la Sirmium, unde rămase doi ani, între 357 și 359, pentru a supraveghea și întări frontiera Dunării mijlocii ¹²⁶.

In vara și toamna anului 357, arienii extremiști, anomienii, ținură un sinod la Sirmium, sub președinția lui Germinius de Sirmium, al treilea la număr care se întrunea în metropola Illyricului în răstimp de zece ani începând din 348. Membrii sinodului erau în exclusivitate episcopi occidentali.

În afară de Germinius de Sirmium, printre membrii de seamă ai sinodului, se aflau nelipsiții episcopi illyrieni, Valens de Mursa (Osiec) și Ursacius de Singidunum (Belgrad), la grupul cărora se adaugă Potamius de Lisabona, care se împacă aparent cu episcopul Osius de Cordova, trimis în exil la Sirmium din 356, datorită uneltirilor lui Potamius.

La discuțiile sinodului a fost de față și împăratul Constantius. Antrenați de cei trei episcopi, *Germinius de Sirmium, Valens de Mursa și Ursacius de Singidunum*, episcopii occidentali preluară acum conducerea ereziei ariene și socotiră momentul potrivit să publice o nouă formulă de credință, pe care voiau s-o impună spre semnare tuturor episcopilor imperiului, pentru a reface unitatea Bisericii în jurul doctrinei și principiilor ariene.

Formula teologică, cunoscută în istorie sub denumirea de «*a doua formulă de la Sirmium*», a fost redactată în latinește de grupul celor trei episcopi illyrieni. Deși Valens de Mursa și Ursacius de Singidunum aparțineau grupării arianismului moderat, ei trebură să cedeze în fața autorității episcopului Germinius de Sirmium, care prezida discuțiile sinodului. Prin conținutul ei, formula a doua teologică de la Sirmium sintetizează ideile și principiile arianismului rigid, anomian, pe care Aetius îl exprima la Antiohia în silogisme și raționamente filozofice, desconsiderând revelația Sfintei Scripturi. În ea, zice G. Bardy, «arianismul pur se etalează cu o francheță nerușinată și neegalată» ¹²⁷.

A doua formulă teologică de la Sirmium începe astfel : «*Deoarece s-a produs oarecare neînțelegere cu privire la credință, toate problemele au fost tratate și discutate cu grijă la Sirmium, în prezența prea sfințiților noștri frați și coepiscopi Valens, Ursacius și Germinius și a celorlalți...*» După aceasta, ea interzice cu desăvârșire, din cauza tulburărilor pe care le-a provocat, să se facă mențiuni și să se predice în Biserică, folosindu-se termenul «*substantia*», pe care grecii o numesc οὐσία = «*ființă*», sau, ca să se înțeleagă mai clar, θεοοὐσία = «*deoființă*», și ceea ce se înțelege prin θεομοιώσις = «*asemănător în substanță*», întrucât acești termeni nu se găsesc în Sfânta Scriptură și depășesc rațiunea umană.

126. Vezi bibliografia referitoare la domnia lui Constantius la nota 29.

127. G. Bardy, *L'Occident en face de la crise arienne*, în rev. cit., p. 414.

După ce arată unitatea ființei lui Dumnezeu și expune corect învățătura despre nașterea din veci a Fiului, pe care n-o cunoaște decît Tatăl, formula definește raportul dintre Tatăl și Fiul, în termeni care caracterizează subordinaționismul pur, potrivit concepției arianismului extremist, anomian, susținut de Aetius, Eunomius de Capadocia și Eudoxius de Antiohia. Ea declară lămurit :

«Nu există nici o îndoială că Tatăl este mai mare ; nu este pentru nimeni îndoială că Tatăl este mai mare decît Fiul în glorie, demnitate, strălucire, maiestate și chiar prin numele de Tată. Nimeni nu ignorează credința universală, care învață că există două persoane a Tatălui și a Fiului, că Tatăl e mai mare, iar Fiul este supus, împreună cu toate cele pe care Tatăl le-a supus Lui... Iar Paracletul sau Duhul, fiind trimis prin Fiul, a venit după făgăduință, ca să instruiască, să învețe și să sfințească pe Apostoli și pe cei ce cred...»¹²⁸.

Căpeteniile arienilor din Sinodul de la Sirmium, pentru a-și asigura victoria deplină contra doctrinei niceene, se gîndiră atunci ca termenul ὁμοούσιος — *consubstantialis*, să fie combătut de însuși episcopul Osius de Cordova, părintele sinoadelor, apărătorul statornic al Sfîntului Atanasie, mărturisorul curajos al dreptei credințe, care, cu un an înainte, uimi prin rezistența sa pe Constantius însuși. Împăratul porunci fruntașilor sinodului ca Osius, de voie sau fără voie, să fie adus să consimtă la semnarea formulei ariene.

În vîrstă de aproape o sută de ani, cu facultățile slăbite, obosit și descurajat de exil, supus la lovituri și la chinuri, după cum ne înfățișează Sf. Atanasie¹²⁹ și istoricul Socrate¹³⁰, Osius avu un moment de slăbiciune și consimți, constrîns de necesitate și forță, βιασθεῖς, cum spune istoricul Sozomen¹³¹, să semneze formula ariană, încît nimici

128. Textul latin original al celei de a doua formule teologice de la Sirmium ni l-a păstrat Sf. Ilarie de Pictavium, *De synodis*, 11, sub titlul : *Exemplum blasphemiae apud Sirmium per Osium et Potamium*, în Migne, P. L., t. X, col. 487. Sf. Ilarie, în lucrarea sa, *Liber contra Constantium imperatorem*, 23, *ibidem*, col. 599 B, caracterizează această formulă prin expresiile : «*deliramenta Osii et incrementa Ursacii ac Valentis*». Vezi și la Cassiodorus, *Hist. eccl. tripartita*, liber V, cap. 8, în Migne, P. L., t. LXIX, col. 990—992 și ed. W. Jacob—R.Hanolik, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. LXXI, Wien, 1952.

Traducerea greacă a formulei a doua de la Sirmium se află la Sf. Atanasie, *Despre sinoadele de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 28, în P. G., t. XXVI, col. 740—744 A ; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 30, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 285—289 ; Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 6 și 12, *ibidem* col. 1121 și 1145 A. și ed. J. Bidez, pp. 144—145 și 154—155, ne dă în rezumat conținutul formulei ; Nichifor Calist Xantopoulos, *Ist. Bis.*, IX, 31, în Migne, P. G., t. CXLVI, col. 344 ; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 263—264, ne dă textul latin al Sf. Ilarie, iar la col. 262, textul traducerii grecești a lui Socrate ; A. Hahn, *op. cit.*, pp. 199—201.

¹²⁹. Sf. Atanasie, *Apologia contra arienilor*, 89, în Migne, P. G., t. XXV, col. 409 B ; Idem, *Apologia despre fuga sa*, 5, *ibidem*, col. 649 BC ; Idem, *Istoria arienilor către monahi*, 45, *ibidem*, col. 748—749.

¹³⁰. Socrate, *Ist. Bis.*, II, 31, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 292 C.

¹³¹. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 12, *ibidem*, col. 1144 A și ed. J. Bidez, p. 155.

astfel într-o clipă gloria îndelungatei și statornicei apărări a credinței ortodoxe.

Indignat din cauza semnăturii pusă de Osius pe formula ariană, Sf. Ilarie de Pictavium, în scrierea *De synodis*¹³², califică fapta acestuia prin termenul «*blasphemia*», iar în lucrarea *Liber contra Constantium imperatorem*, punând alături de Osius și pe cei doi episcopi illyrieni Valens și Ursacius, înfierează cele făcute la Sirmium în 357 prin expresiile: «*deliramenta Ossi et incrementa Ursacii et Valentis*»¹³³ = «*aiurelile lui Osius și exagerările lui Ursacius și Valens*».

Sf. Atanasie ne relatează că Osius, înainte de moarte, a renunțat la semnătura sa¹³⁴.

În cercurile ortodoxe, formula a doua teologică de la Sirmium a provocat o furtună de proteste. În occident, ea a fost combătută de episcopii Phoebadius de Agennum (Agen, în Gallia), într-un mic tratat *Contra Arianos*¹³⁵, de Grigorie de Elvira, în lucrarea *De fide orthodoxa contra Arianos*, pusă sub numele lui Phoebadius¹³⁶ și de Sf. Ilarie de Pictavium, în lucrările sale: *De Trinitate*¹³⁷, *De synodis seu de fide orientalem*¹³⁸, *Liber contra Constantium*¹³⁹ ș.a.

Cu toate că Osius a semnat în 357 formula ariană de la Sirmium, constrâns de oameni și evenimente, ilustrul istoric catolic francez, L. Duchesne, păstrează simpatie și înțelegere față de figura venerabilului episcop al Cordovei, exprimându-se prin aceste cuvinte: «Este evident că s-a abuzat de bătrînețea și slăbirea facultăților sale, încît responsabilitatea sa personală nu este cu nimic angajată în această tristă afa-

132. Sf. Ilarie de Pictavium, *De synodis*, 11, în Migne, P. L., t. X, col. 487.

133. Idem, *Liber contra Constantium imperatorem*, 23, în Migne, P. L., t. X, col. 599 A. În scrierea *De synodis*, 87, *ibidem*, col. 539 B, Sf. Ilarie vorbește despre Osius în acești terțeni: «*Oro vos, ne quisquam alius ex his praeter senem Osium, et ipsum illum nimum sepulchri sui amantem, reperiatur*». Comp. și *Libellus precum Marcellini et Faustii*, în *Collectio Avellana*, în *op. cit.*, pp. 15—18.

134. Sf. Atanasie, *Apologia contra arienilor*, 89, în Migne, P. G., t. XXV, col. 409 B; *Apologia despre fuga sa*, 5, *ibidem*, col. 649 C; *Istoria arienilor către monahi*, 45, *ibidem*, col. 749 A.

135. Phoebadius Agennum (Agen, în Gallia), *Liber contra arianos*, în P. L., t. XX, col. 13—30; Phoebadius, *ibidem*, 23, col. 30, se îndoiște că Osius de Cordova a semnal formula ariană de la Sirmium din 357. Vezi și A. Durengues, *Le livre de St. Foebade contre les Ariens*, Agen, 1927. P. Batiffol, *La paix constantinienne*, p. 483, nota 3, caută să devinoválească pe Osius, dar J. R. Palanque—G. Bardy—P. de Labriolle, *op. cit.*, acceptă că Osius a semnat într-adevăr formula ariană din 357 de la Sirmium. Vezi și G. Bardy, *L'Occident en face de la crise arienne*, în *rev. cit.*, p. 414; N. Thor, *A Pannoniai Kereszténység története a Római védőrendszer összeomlásáig = Istoria creștinismului în Pannonia pînă la prăbușirea sistemului de apărare roman*, Budapeșt, 1939, pp. 142—148.

136. Migne, P. L., t. XX, col. 31—56, și t. XVII, col. 579—598, în *Ad opera S. Ambrosii appendix*. P. Lejay, *L'héritage de Grégoire d'Elvire*, în *Revue Bénédictine*, 1908, pp. 435—457; Dom G. Morin, *ibidem*, 1902, pp. 225—245.

137. Migne, P. L., t. X, col. 25—472.

138. *Ibidem*, col. 479—546.

139. *Ibidem*, col. 577—606

cere. Aceasta, cu atât mai mult, cu cât, amănunt emoționant, nu s-a reușit niciodată a-l face să condamne pe Atanasie. Sărmanul său cap se încurca, fără îndoială, în probleme de teologie, dar Atanasie rămânea pentru el o persoană concretă, un prieten, un tovarăș de luptă. El ținea la aceasta, încît nu l-au putut îndupleca.»¹⁴⁰.

Au mers sinodalii de la Sirmium mai departe, încercînd să obțină pentru formula ariană din 357, pe lângă semnătura bătrînului episcop Osius de Cordova, și semnătura papei Liberius, care, plictisit de cei doi ani de exil la Bereea, în Thracia, căuta să cîștige favoarea lui Constantius, pentru a se întoarce la Roma, unde era iubit și prețuit de cler și credincioși.

Faptul acesta nu se poate afirma cu certitudine. Singurul dintre vechii istorici ai Bisericii, care afirmă că Liberius a semnat formula ariană din 357 de la Sirmium, este Philostorgios¹⁴¹, dar afirmația sa rămîne izolată și suspectă, întrucît el, ca arian rigorist, era interesat să înscrie numele unuia dintre episcopii Romei, a căror autoritate era mare, în numărul episcopilor care acceptau termenul arian *ἀνόμοιος* și respingeau termenul ortodox *ὁμοούσιος*, *consubstantialis*, adică respingeau consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl. Istoricul Sozomen, bine informat asupra papei Liberius, prezintă afirmația lui Philostorgios, care a circulat în cercurile ariene, ca o calomnie¹⁴².

Pe lângă aceasta, trebuie să se ia în considerație faptul că papa Liberius, îndemnat de episcopul Demofilus de Bereea, unde-și petrecea exilul, și Fortunatianus de Aquileea, se supusese lui Constantius din primăvara anului 357, înaintea vizitei făcută de împărat la Roma, între 28 aprilie și 29 mai, și înaintea întrunirii Sinodului de la Sirmium din vara și toamna anului 357.

Cele patru scrisori, trimise de papa Liberius, după toată probabilitatea, în primăvara anului 357, celor pe care-i credea că pot să-l ajute, păstrate de Sf. Ilarie de Pictavium, sînt o dovadă că acesta consimți, după doi ani de exil, să se supună voinței lui Constantius și să *semneze prima formulă teologică de la Sirmium din 351*, care, deși nu întrebunțează termenul niceean *ὁμοούσιος*, *consubstantialis*, poate fi totuși interpretată în sens ortodox.

În prima scrisoare, *Studens paci et concordiae ecclesiarum*, adresată episcopilor orientali, papa Liberius ne informează că el a ținut la Roma

140. L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Église*, t. II, p. 284; Pentru Osius de Cordova să se vadă și lucrările: M. Aubineau, *La vie grecque de «saint» Osius de Cordou*, în *Analecta Bollandiana*, 78 (1960), pp. 356—361; Victor C. de Clercq, *Ossius of Cordova. A contribution to the history of the constantinian period*, Washington, 1954; F. Sureda Blanes, *Cuestiones selectas de critica historica: La cuestion di Osio, obispo de Cordova, y de Liberio obispo de Roma*, Madrid, 1928.

141. Philostorgios, *Ist. Bis.*, IV, 3, ed. J. Bidez, p. 60.

142. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 15, 3, ed. J. Bidez, p. 158 și Migne, P. G., t. LXVII, col. 1152 B: «Διέβηρος τὸ ὁμοούσιον ἀποκαίμασα, καὶ ἀνόμιον τῷ Πατρὶ τὸν Ἰῶν δοξάζει »; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 279.

în 352 un sinod, la care a invitat și pe Atanasie, patriarhul Alexandriei, dar acesta n-a venit. Acum, fiind mai bine informat asupra evenimentelor, el se hotărăște să intre în comuniune cu ei și condamnă pe Atanasie — «*Athanasium alienum esse a communione mea sive ecclesiae Romanae*»¹⁴³.

A doua scrisoare, *Pro deifico timore*, e adresată tot orientalilor. Liberius le face cunoscut că aderă la condamnarea lui Atanasie, că a înștiințat de acest fapt pe Constantius prin episcopul Fortunatianus de Aquileea, că intră în comuniune cu cei ce au semnat în trecut mărturisirea de credință prezentată la Sirmium de mai mulți episcopi, e vorba de mărturisirea din 351, și-i roagă să intervină pe lângă împărat să se întoarcă la scaunul său din Roma¹⁴⁴.

A treia scrisoare, *Quia scio vos*, e trimisă capilor episcopatului de curte, atunci atotputernici, Ursacius de Singidunum, Valens de Mursa și Germinius de Sirmium, cărora le face aceleași declarații ca și episcopilor orientali în scrisoarea precedentă¹⁴⁵.

A patra scrisoare, *Non doceo*, a fost trimisă de Liberius episcopului Vincentius de Capua, pe care-l roagă în chip special să intervină în favoarea sa împreună cu episcopii din Campania, pe lângă împăratul Constantius¹⁴⁶.

Ceea ce rămîne grav în atitudinea papei Liberius, prin trimiterea acestor scrisori, este că în primăvara anului 357, el respinse comuniunea cu Sf. Atanasie, apărătorul neclintit al Ortodoxiei și intră în comuniune cu adversarii lui din Orient și cu grupul episcopilor illyrieni și occidentali, favorabili arienilor. De aceea în jurul autenticității celor patru scrisori ale papei Liberius s-au purtat pro și contra discuții aprinse, deoarece «*căderea*» papei Liberius a fost și este invocată ca un argument, alături de căderile altor papi, contra infailibilității papale, proclamată solemn la 18 iulie 1870, în ședința a IV-a a Sinodului I de la Vatican.

143. Vezi epistola *Studens paci*, ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series B, II, 3, în *op. cit.*, pp. 155—156; Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum*, IV, în Migne, P. L., t. X, col. 678—681.

144. Epistola *Pro deifico timore*, ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series B, VII, 8, în *op. cit.*, pp. 168—170; Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum*, VI, 5—7, în Migne, P. L., t. X, col. 689—692.

145. Epistola *Quia scio vos*, ed. A. Feder, *ibidem*, Series B, VII, 10, în *op. cit.*, pp. 170—172; Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum*, VI, 8—9, *ibidem*, col. 693—694.

146. Epistola *Non doceo*, ed. A. Feder, *ibidem*, Series B, VII, 11, în *op. cit.*, pp. 172—173; Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum*, VI, 10—11, *ibidem*, col. 695. Cele patru scrisori sînt analizate de Ph. Jaffé—G. Wattenbach, *Regesta pontificum romanorum*, ed. II, t. I, Lipsiae, 1885, p. 34; Vezi și *Liber Pontificalis*, t. I, pars. prior, cap. 37, ed. Th. Mommsen, în *Monumenta Germaniae Historica*, Berolini, 1898, p. 77—79. După cum a remarcat E. Gaspar, *Geschichte des Papsttums*, Band I, pp. 589—590, epistola *Non doceo* se prezintă ca extrasă din registrul oficial al cancelariei pontificale; J.-R. Palanque—G. Bardy—P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 154, nota 2.

Unii istorici de la începutul sec. al XIX-lea ca P. Batiffol¹⁴⁷, Dom Chapman¹⁴⁸, F. Savio¹⁴⁹, M. Saltet¹⁵⁰, Ch. J. Hefele¹⁵¹ ș. a. au contestat autenticitatea scrisorilor papei Liberius. Dar numeroși istorici, de mare autoritate științifică, cei mai mulți catolici, ca G. Bardy¹⁵², P. Glorieux¹⁵³, Ch. Poulet¹⁵⁴, H. Leclercq¹⁵⁵, E. Amann¹⁵⁶, A. D'Alès¹⁵⁷, J. Zeiller¹⁵⁸, A. Feder¹⁵⁹, L. Duchesne¹⁶⁰, Dom. A. Wilmart¹⁶¹, G. Krüger¹⁶² ș. a., admit autenticitatea lor.

Căderea papei Liberius e confirmată în primul rînd de contemporanii săi, Sf. Atanasie și Sf. Ilarie.

În lucrarea, *Istoria arienilor către monahi*, scrisă în 357 sau 358, Sf. Atanasie ne relatează că «Liberius, fiind exilat, cedă după doi ani și, în fața amenințării cu moartea, semnă¹⁶³. În scrierea *Apologie contra arie-*

147. P. Batiffol, *La paix constantinienne*, pp. 515—521.

148. Dom Chapman, *The contested letters of pope Liberius*, în *Revue Bénédictine*, t. XXVIII, 1910, janvier, avril, juillet.

149. F. Savio, *L'Anno dell'esiglio di Liberio*, în *Civiltà cattolica*, 1911, pp. 175—192; Idem, *Punti controversi nella questione del papa Liberio*, Roma, 1911; Idem, *Nuovi studi sulla questione del papa Liberio*, Roma, 1909; Idem, *La questione di papa Liberio*, Roma, 1907.

150. L. Saltet, *Les lettres du pape Libère de 357*, în *Bulletin de la littérature ecclésiastique*, 1907, p. 279—289; Idem, *La formation de la légende des papes Libère et Felix*, ibidem, 1905, pp. 222—236.

151. Ch.-H. Hefele, *op. cit.*, I, 2, pp. 908—928, chap. «Le pape Libère et la troisième formule de Sirmium. Vezi și P. Sinthern, *De causa papae Liberii*, în *Slavorum litterae theologicae*, t. II, 1908, pp. 137—185; J. Turmel, *Le pape Libère*, în *Revue catholique des Églises*, t. III, 1906, pp. 593—615.

152. G. Bardy, *Les conciles romains des IV-e et de V-e siècles et le développement de la primauté, în 1054—1954. L'Église et les Églises*, t. I, Chevelogne, 1954, pp. 229—230.

153. P. Glorieux, *Hilaire et Libère*, în *Mélanges de science religieuse publiés par un groupe de professeurs de la Faculté Catholique de Lille*, 1944.

154. Dom. Ch. Poulet, *Histoire du christianisme, Antiquité*, Paris, 1932, pp. 269—272.

155. H. Leclercq, *Libère (Le Pape)*, în *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, t. IX, I, Paris, 1930, col. 497—530.

156. Emile Amann, art. *Libère, II. La «chute» ou la «capitulation»*, în *Dict. Théol. Cath.*, t. IX, I, Paris, 1926, col. 637, 659.

157. A. D'Alès, art. *Libère (Le Pape)*, în *Dictionnaire Apologétique de la foi catholique*, t. II, Paris, 1925, col. 1842—1862.

158. J. Zeiller, *op. cit.*, pp. 277—279; Idem, *La question du pape Libère*, în *Bulletin d'ancienne littérature d'archéologie chrétienne*, t. III, 1913, pp. 20—51; Idem, *La «chute» du pape Libère*, în *Revue pratique d'Apologétique*, t. III, pp. 589—599.

159. A. L. Feder, *Studien zu Hilarius von Poitiers. I: Die sogenannten «Fragmenta historica», und der sogenannte «Liber ad Constantium imperatorem»...*, în *Sitzungsberichte der Kaiser. Akad. der Wissenschaften, Philos.-Hist. Klasse, Band CLXII, 4*, Wien, 1910, pp. 153—183.

160. L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Église* 3-e éd., t. II, Paris, 1911, pp. 281—282, nota 1; Idem, *Libère et Fortunatien*, în *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, t. XXXVIII, 1908, pp. 31—79.

161. Dom. A. Wilmart, *La question du pape Libère*, în *Revue bénédictine*, t. XXV, pp. 360—367; Idem, *L'Ad Constantium liber primus de saint Hilaire de Poitiers et les fragments historiques*, ibidem, t. XXIV, 1907, pp. 140—170.

162. G. Krüger, art. *Liberius*, în *Realencyklopädie für prot. Theologie und Kirche*, B. XI, Leipzig, 1902, col. 450—456.

163. Sf. Atanasie, *Istoria arienilor către monahi*, 41, în Migne, P. G., t. XXV, col. 741 B.

nilor, Sf. Atanasie vorbind despre apărătorii dreptei credințe, se exprimă în acești termeni cu privire la papa Liberius : «*Deși el n-a putut suporta pînă la capăt suferința exilului, a rămas totuși doi ani în comuniune cu noi, cunoscînd uneltirea urzită contra noastră*»¹⁶⁴.

Sf. Ilarie, bun cunoscător al evenimentelor bisericești din Răsărit, condamnînd presiunile făcute de Constantius asupra papei Liberius, precum și atitudinea lui Liberius, se exprimă astfel : «*Ai dus pînă la Roma războiul tău, ai smuls de acolo pe episcop, și, mizerabile, nu știu de n-ai făcut o nelegiuire mai mare rechemîndu-l decît exilîndu-l*»¹⁶⁵. Aceste cuvinte injurioase sînt o dovadă evidentă despre cedarea papei Liberius față de Constantius. Pe lângă această mărturie, avem alta păstrată în textul scrisorilor papei Liberius *Pro deifico timore* și *Quia scio vos*, care este întretăiat de Sf. Ilarie sau de altcineva prin exclamațiile : «*Anatema asupra ta și asupra complicilor tăi*»¹⁶⁶, «*Anatema din nou, anatema a treia oară, prevaricatorule Liberius !*»¹⁶⁷.

Căderea papei Liberius mai este confirmată și de scrierea anonimă. *Quae gesta sunt inter Liberium et Felicem episcopos*, pusă în fruntea cererii «*Libellus precum*», adresată în 383—384 împăraților Valentinian al II-lea, Teodosie și Arcadiu, de preoții exilați Marcellinus și Faustus. Această scriere anonimă, compusă cu cincisprezece ani înainte de *Libellus precum*, adică în 358, ne relatează că în timpul vizitei făcute de Constantius în primăvara anului 357 la Roma, clerul și poporul i-au cerut în circ prin strigăte reîntoarcerea papei Liberius, iar împăratul le-a răspuns în ironie : «*Veți avea pe Liberius, care se va întoarce mai bun decît a plecat*». Autorul scrierii explică ironia împăratului astfel : «*împăratul indica prin aceasta consimțămîntul papei Liberius, care dăduse aprobare perfidiei*»¹⁶⁸.

Istoricul Teodoret ne spune că credincioșii din Roma, care nu iubeau pe episcopul Felix, impus de Constantius, și regretau pe Liberius, au trimis matroanele romane în audiență la împăratul Constantius, rugîndu-l să încuviințeze întoarcerea papei Liberius¹⁶⁹.

De asemenea, Fer. Ieronim, vorbind despre căderea papei Liberius, se exprimă prin aceste cuvinte : «*Liberius, învins de plictiseala exilului*

164. Idem, *Apologia contra arienilor*, 89, ibidem, col. 409 A.

165. Sf. Ilarie de Pictaviu, *Liber contra Constantium imperatorem*, 11, în Migne, P. G., t. X, col. 589 A.

166. Epistola *Pro deifico timore*, ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, series B, VII, 8 în *op. cit.*, p. 169 și Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum*, VII, 6, în Migne, P. L., t. X, col. 690—691.

167. *Epistola Quia scio vos*, ed. A. Feder, ibidem, Series B, VII, 10, în *op. cit.*, p. 172 și Sf. Ilarie *Fragmentum historicum*, VI, 9, în Migne, P. L., t. X, col. 694 B.

168. *Quae gesta sunt inter Liberium et Felicem episcopos*, în *Collectio Avellana*, ed. O. Guenther, în *op. cit.*, p. 2; Vezi tot ael, pp. 5—44; *Libellus precum Marcellini et Faustini de confessione verae fidei*.

169. Teodoret, *Ist. Bis.*, II, 17, ed. L. Parmentier—F. Scheidweiler, pp. 136—137. Vezi și Cassiodorus, *Hist. eccl. tripartita*, V, 18, în Migne, P. L. t., LXIX, col. 998—999 și ed. W. Iacob—R. Hanoulik, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. LXXI, Wien, 1952.

— *taedio victus exilii* —, *consimțind la răutatea eretică, a intrat aproape victorios în Roma*»¹⁷⁰.

Cu toate eforturile și concesiunile făcute de papa Liberius, scrisorile sale n-au avut efectul așteptat de a i se permite să se întoarcă la Roma, între altele și pentru faptul că scaunul Romei era ocupat de episcopul Felix, iar lui Constantius nu-i convenea să îndepărteze un episcop impus chiar de el. Apoi semnarea primei formule de la Sirmium, din 351, de către Liberius, i se părea împăratului insuficientă, după publicarea formulei teologice ariene din 357. Constantius îi cerea acum mai mult. El permise totuși papei Liberius să părăsească Bereea, locul de exil, și să vină în 358 la reședința sa de la Sirmium.

VII. SINODUL DE LA SIRMIIUM DIN 358 ȘI CONSFAȚUIREA DIN 359. FORMULA A TREIA ȘI A PATRA DE LA SIRMIIUM

Victoria arienilor extremiști în sinodul de la Sirmium din 357 a alarmat nu numai pe apărătorii ortodoxiei niceene, ci și pe semiarieni, arienii moderați, care erau cei mai apropiați de ortodocși.

După moartea episcopului Leontius al Antiohiei în 357, a ocupat scaunul de Antiohia Eudoxius de Germanicia, care, abia instalat, se grăbi să accepte formula ariană anomiană de la Sirmium, din 357, și s-o impună tuturor episcopilor de sub jurisdicția sa. Pe lângă aceasta, el își alege colaboratori arieni ca Aetius și Eunomius, cunoscuți prin exagerările lor, ceea ce nemulțumi profund pe episcopii orientali, care n-au aderat niciodată la arianismul pur.

Episcopul Gheorghe de Laodiceea adresează o scrisoare episcopilor Macedonius de Constantinopol, Vasile de Ancyra, Cecropius de Nicomidia, Eugeniu de Niceea, prin care-i ruga să vină în ajutorul Bisericii Antiohiei și să alunge pe susținătorii arianismului¹⁷¹.

La 12 aprilie 358, cu puțin înainte de Paște, s-a ținut, cu prilejul sfințirii unei biserici la Ancyra, în Galatia, un sinod, sub președinția episcopului locului, Vasile de Ancyra, care condamnă arianismul pur și redactă o lungă scrisoare însoțită de nouăsprezece anatematisme, pe care sinodalii o trimiseră tuturor episcopilor imperiului¹⁷². Ceva mai târziu,

170. Fer. Ieronim, *Chronicon*, an. 354, în Migne, P. L., t. XXVII, col. 501—502. Compară și *De viris illustribus*, 97, *ibidem*, t. XXIII, col. 735—738.

Papa Anastasie I, însă, într-o scrisoare trimisă lui Venerius al Milanului în 400—401 apără memoria papei Liberius. Vezi ediția critică a scrisorii de J. van den Gheyn, în *Revue hist. et litt. relig.*, t. IV (1899), pp. 1—12.

171. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 13, ed. J. Bidez, pp. 155—156 și Migne, P. G., t. LXVII, col. 1145—1148; Mansi, *op. cit.*, III, col. 288. Sf. Ilarie de Pictaviium, *De synodis sive de fide orientalium*, 12—25; în Migne, P. L., t. X, col. 489—500, ne-a păstrat din cele optsprezece anatematisme, numai douăsprezece. Vezi și ed. A. Hahn, *op. cit.*, pp. 201—204.

172. Sf. Epifaniu, *Contra tuturor ereziilor*, LXXIII, 2—11, în Migne, P. G., t. XLII, col. 404—411, citează scrisoarea Sinodului din Ancyra, după exemplarul adresat episcopilor din Fenicia; Mansi, *op. cit.*, III, pp. 270—288

în vara aceluiași an, scrisoarea a fost completată cu un nou document scris în numele lui Vasile de Ancyra și Gheorghe de Laodiceea¹⁷³.

Scrisoarea sinodului din Ancyra scoate în evidență că ideea de paterinitate, care este o însușire a Tatălui, implică în chip natural asemănarea în divinitate și substanță dintre Tatăl și Fiul. Termenul cel mai potrivit pentru a exprima raportul real dintre Tatăl și Fiul este, după Vasile de Ancyra și adepții săi, ὁμοιούσιος, ὁμοιος κατ' οὐσίαν, adică Fiul este «*asemănător în substanță*» cu Tatăl. De la acesta, arienii moderați sau semiarieni au primit numele de «*omiusieni*», care de acum *deveni oficial*. Ei acceptau o oarecare subordonare a Fiului față de Tatăl, opunînd termenul ὁμοιούσιος = «*asemănător în substanță*» termenului ortodox ὁμοούσιος = «*deoființă*», care, de la sinodul din Niceea din 325, stabilea identitatea de substanță dintre Tatăl și Fiul. Prin hotărîrea sinodului din Ancyra din 358, arienii moderați, omiusienii, făceau un pas mai departe în drumul apropierei lor de Ortodoxie. Dintre semiarieni, a făcut parte un timp îndelungat și Sf. Ciril al Ierusalimului († 386).

În vara anului 358, o delegație de episcopi răsăriteni, compusă din Vasile de Ancyra, Eustațiu de Sevasta, Eleusius de Cyzic și preotul curții Leontius sosi la Sirmium, pentru a comunica împăratului Constantius noua formulă a sinodului din Ancyra, mai potrivită, după părerea lor, pentru definirea raportului dintre Tatăl și Fiul.

La Sirmium, episcopii orientali reușiră să înlăture mai întii unei tirile preotului Asphalius din Antiohia, un partizan înfocat al ideilor lui Actius, susținătorul arianismului radical¹⁷⁴.

Constantius consimți, la îndemnul lui Vasile al Ancyrei și ale celorlalți delegați orientali, să renunțe la formula ariană anomiană de la Sirmium, din 357, pentru împăcarea întregii Biserici. El trimise mai întii antiohienilor o scrisoare prin care le făcea cunoscut că episcopul Eudoxius, susținătorul arianismului pur, n-a fost ales cu aprobarea sa. Totodată le declara că, după părerea sa, *Mîntuitorul este Fiul lui Dumnezeu și asemănător în substanță cu Tatăl* — καὶ κατ' οὐσίαν ὁμοιος τῷ Πατρὶ¹⁷⁵.

173. Sf. Epifaniu, *Contra tuturor ereziilor*, 12—22, în Migne, P. G., t. XLII, col. 425—444. Pentru Sinodul din Ancyra, vezi și: *De Sirmiensi et Ancyrana pseudosynodo aliisque semiarianorum actis*, *ibidem*, col. 1057—1072. Scrisoarea sinodică a fost precedată de scrisoarea alcătuită de Vasile al Ancyrei și adepții săi, trimisă episcopilor Ursacius de Singidunum și Valens de Mursa referitor la sensul termenilor ὁμοούσιος și ὁμοιούσιος, care s-a pierdut. Cunoaștem însă exact conținutul ei din analiza pe care i-o face Sf. Atanasie, *Despre sinoadele de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 41—42, Migne, P. G., t. XXVI, col. 764—768 și mai ales Sf. Ilarie, *De synodis seu de fide orientalium*, 81, în Migne P. L., t. X, col. 534; J.-R. Palanque—G. Bardy—P. de Labriolle, *op. cit.*, t. III, nota 2, citează și bibliografia referitoare la această problemă.

174. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 13, ed. J. Bidez, p. 156, și Migne, P. G., t. LXVII, col. 1145 C—1148 A; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 45, *ibidem*, col. 357—361, ne spune că Macedoniu I (342—346; 351—360) episcop de Constantinopol și mai ales Maratoniu, sînt descoperitorii termenului ὁμοιούσιος.

175. *Scrisoarea împăratului Constantius către Antiohieni*, la Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 14, ed. J. Bidez, pp. 156—157 și Migne, P. G., t. LXVII, col. 1148 C. Vezi și rezumatul tuturor

Rămînea ca noua formulă imperială, care nu era alta decît formula sinodului din Ancyra din 358, să fie consacrată printr-un nou sinod.

În vara anului 358, se întruni la Sirmium, sub președinția episcopului Vasile al Ancyrei, un nou sinod, al patrulea la număr, care se ținea în această metropolă din 348. Participară la acest sinod un număr de episcopi orientali, episcopii illyrieni prezenți la curte, *Germinius de Sirmium*, *Valens de Mursa și Ursacius de Singidunum*, care, obișnuiți cu toate acomodările și renunțările, gata oricînd să semneze orice formulă acceptată de împărat, nu avură remușcări și dificultăți să-și potrivească ideile după noua formulă de credință, precum și cîțiva episcopi occidentali, printre care patru africani: Atanasie, care nu trebuie confundat cu Sf. Atanasie al Alexandriei, Alexandru, Severian și Crescens.

Noua formulă de credință cunoscută în istorie sub denumirea de «*treia formulă de la Sirmium*», alcătuită potrivit concepției lui Vasile de Ancyra și a arienilor moderați, nu e, în realitate, decît reunirea a două formule de credință anterioare, *formula a doua a sinodului de la Antiohia «in encaeniis» din 341 și formula întîia de la Sirmium din 351*, îndreptată atît contra antitrinitarismului monarhian al lui Pavel de Samosata cît și contra ereziei lui Fotin de Sirmium. Deși termenul ὁμοούσιος — *consubstantialis*, lipsește, ea putea fi acceptată și de ortodocși. Pentru a-i da o autoritate și mai mare, sinodalii se străduiră să obțină pentru noua formulă și semnătura papei Liberius, care a fost chemat în 358 la Sirmium, din exilul de la Bereea, cu scopul de a o impune tuturor episcopilor imperiului spre aprobare.

Istoricul Sozomen, bine informat din colecția de sinoade — Συναγωγὴ τῶν συνόδων a semiarianului Sabinos, ne relatează că împăratul Constantius a insistat, în prezența episcopilor delegației orientale Vasile de Ancyra, Eustatius de Sevasta și Eleusius de Cyzic, ca papa Liberius să semneze *formula a treia de credință de la Sirmium* din anul 358, din care lipsește termenul ὁμοούσιος — *consubstantialis*, socotit atunci întinat de sabelianism.

Papa Liberius, aflînd de svonorile calomnioase răspîndite în Orient în cercurile ariene că el ar fi semnat formula ariană anomiană din 357, prin care se definea că Fiul este ἀνόμοιος τῷ Πατρὶ = «*neasemănător cu Tatăl*», declară că va exclude din Biserică pe toți cei ce nu mărturisesc că *Fiul este asemănător cu Tatăl în substanță și în toate* — κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ πάντα ὅμοιος τῷ Πατρὶ. Liberius semnă astfel a treia formulă de la Sirmium, iar împăratul îl autoriză să se întoarcă la scaunul său de la Roma 176.

definițiilor puse în circulație de partidele ariene, cu privire la raportul dintre Tatăl și Fiul la Socrate, *Ist. Bis.*, II, 41, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 349.

176. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 15, ed. J. Bidez, p. 158 în Migne, P. G., t. LXVII, col. 1149—1152; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 289—290 CD. J.-R. Palanque—G. Bardy—P. de Labriolle, *op. cit.*, pp. 156—159; J. Zeiller, *op. cit.*, pp. 279—280. Pentru lucrarea semi-arianului Sabinos, Συναγωγὴ τῶν συνόδων, vezi Socrate, *Ist. Bis.*, I, 8, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 65 C—68 A; II, 17, *ibidem*, col. 220—221 A; II, 39, *ibidem*, col. 333 B; III, 10, *ibidem*, col. 400 A; IV, 25, *ibidem* col. 456; P. Batiffol, *Sozomène et Sabinos*, în *Byzantinische Zeitschrift*, Band VII, 1898, pp. 265—284.

Pentru formula a doua a Sinodului de la Antiohia din 341 numit «*in encaeniis*» = «*al*

Episcopii adunați la Sirmium scriseră din porunca lui Constantius papei Felix și clerului din Roma «să primească pe Liberius și să conducă amândoi scaunul apostolic, să îndeplinească în armonie serviciile preoției; să dea uitării toate cele supărătoare, petrecute cu hirotonia lui Felix și cu absența lui Liberius»¹⁷⁷.

Această rezolvare curioasă a problemei păstoririi scaunului apostolic al Romei de doi episcopi în același timp era contrară tradiției creștine și rînduiei canoanelor, de aceea, practic, ea nu s-a putut aplica. Ceea ce n-a rezolvat împăratul au rezolvat clerul și credincioșii din Roma. La intrarea papei Liberius în Roma, mulțimea de clerici și credincioși l-au aclamat cu entuziasm și l-au întîmpinat cu strigătele: «*Un Dumnezeu, un Hristos, un episcop*»¹⁷⁸. Felix trebui să părăsească Roma și se retrase pe un domeniu de lingă Porto. El încercă să-și reia scaunul, ocupă basilica lui Julius de dincolo de Tibru, dar nu se putu menține. La 22 noiembrie 365, Felix se mută către Domnul, iar papa Liberius păstori singur scaunul Romei, pînă în 366¹⁷⁹.

După proclamarea formulei a treia de credință de la Sirmium în sinodul din 358, Constantius, îndemnat de episcopul Vasile al Ancyrei, exilă pe clericii anomiene, în frunte cu Aetius și Eunomius¹⁸⁰. Eudoxius al Antiohiei se retrase în Armenia¹⁸¹. Istoricul arian Philostorgios ne informează că s-au dat atunci șaptezeci de sentințe de exilare¹⁸².

Deși papa Liberius renunțase de două ori la termenul *ὁμοούσιος*, *consubstantialis*, întîi în primăvara anului 357, apoi în 358, atitudinea sa, precum și atitudinea multor episcopi din Răsărit, în frunte cu Vasile al Ancyrei, și a unora din Apus, de a accepta formula de credință prin care se combătea arianismul radical al anomienilor, a fost primită cu satisfac-

sfințirii», vezi bibliografia la nota 95, iar pentru formula înțlia de la Sirmium din 351, vezi bibliografia la nota 96.

Episcopii întruniți la Sirmium în 358 s-au folosit pentru formula lor omilsoniană nu de formula a patra a Sinodului din Antiohia din 341, cum pretinde P. Batiffol, *La paix constantinienne*, p. 489, H. Lietzmann, *Histoire de l'Église ancienne*. Tome III. *L'Église de l'empire jusqu'à la mort de Julien*. Trad. française par H. Jundt, Paris, 1941, p. 229, și A. Feder, *Studien zu Hilarius von Poitiers*, I, în *op. cit.*, t. 162, 4, Wien, 1910, p. 50, ci de formula a doua, cum a demonstrat H. M. Gwatkin, *Studies of arianism*, 2-th ed. Cambridge, 1900, p. 166, nota 3.

177. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 15, ed. J. Bidez, p. 158, și Migne, P. G., t. LXVII, col. 1152 B—1153 A.

178. Teodoret, *Ist. Bis.*, II, 17, ed. L. Parmentier—F. Scheidweiler, p. 137, rîndurile 17 și 18.

179. *Quae gesta sunt inter Liberium et Felicem episcopos*, în *Collectio Avellana*, I, ed. Otto Guenther, *op. cit.*, p. 2; Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 15, ed. J. Bidez, p. 158 și Migne, P. G., t. LXVII, col. 1153 A; *Liber Pontificalis*, ed. L. Duchesne, t. I, Paris, 1886, p. LXXIV—LXXV și CXX—CXXV, ne dă legenda deformată a «antipapei» Felix; J.-R. Palanque—G. Bardy—P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 159 și 232; Joseph Turmel, *Histoire des dogmes*. T. III. *La papauté*. Paris, 1933, pp. 54—61; Article 6. *Rome et l'Église d'Orient sous Constance*.

180. Philostorgios, *Ist. Bis.*, IV, 8, ed. J. Bidez, p. 62. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 13, ed. J. Bidez, p. 156 și Migne, P. G. t. LXVII, col. 1148 A; Teodoret, *Ist. Bis.*, II, 27, ed. L. Parmentier—F. Scheidweiler, p. 161, 2.

181. Philostorgios, *Ist. Bis.*, IV, 8, ed. J. Bidez, p. 62, rîndul 22.

182. Philostorgios, *ibidem*, p. 62, rîndul 24.

ție de apărătorii ortodoxiei niceene, ca Sf. Atanasie cel Mare și Sf. Ilarie de Pictavium.

În lucrarea sa *Despre sinoadele de la Arimini și Seleucia*, scrisă către 359, Sf. Atanasie, după ce analizează toate formulele de credință referitoare la raportul dintre Tatăl și Fiul, începînd cu sinodul de la Antiohia «in encaeniis» din 341, cînd ajunge la formula omiusiană de la Sirmium, din 358, se exprimă astfel :

«*Aceia care acceptă toate cele scrise la Niceea, dar păstrează îndoielă, numai cu privire la ὁμοούσιος = «deoființă», nu trebuiesc tratați ca adversari. Eu nu-i combat ca pe ariomani, nici ca pe adversari ai Părinților, ci discut cu ei ca un frate către frații care gîndesc ca noi și nu se deosebesc decît în privința unui cuvînt. Mărturisind că Fiul e din ființa Tatălui și nu din altă substanță, că nu este o creatură sau făptură, ci este Fiul adevărat și natural, unit din veșnicie cu Tatăl ca Logos și înțelepciune, ei nu sît departe de a primi termenul ὁμοούσιος. Astfel este Vasile al Ancyrei, care a scris despre credință»¹⁸³.*

Sf. Ilarie de Pictavium a avut de asemenea o atitudine moderată, în timpul discuțiilor și luptelor ariene, dorind să se ajungă la restabilirea păcii dintre frați și la unitatea Bisericii. «*În tot timpul exilului meu, scrie el, dacă m-am hotărît să nu cedez cu privire la mărturisirea lui Hristos, n-am voit totuși să resping vreun mijloc cinstit și potrivit, care să ducă la unitate»¹⁸⁴.*

Vasile al Ancyrei socoti că formula omiusiană de la Sirmium, din 358, trebuie aprobată de un sinod ecumenic, pentru a putea fi impusă întregii Biserici. S-a propus mai întîi Niceea, dar amintirea Sinodului I Ecumenic de la Niceea, din 325, îndepărta pe arieni. S-a propus apoi Nicomidia, însă, la 24 august 358, orașul a fost ruinat de un cutremur puternic din cauza căruia pieriră mulți oameni. Catedrala orașului se prăbuși peste episcopul Cecropius.

În această situație, lucrurile tergiversară. După ce Constantius convocă mai întîi pe toți episcopii imperiului la Niceea, își schimbă planul și delegă pe Vasile al Ancyrei să scrie noi înștiințări, prin care cerea episcopilor să designeze ei înșiși locul întrunirii sinodului¹⁸⁵.

După terminarea sinodului de la Sirmium din 358, arienii profitară de plecarea lui Vasile al Ancyrei în depărtata lui eparhie și convinseseră pe împărat că acesta este un certăreț, un înfumurat, un tiran. Geloși de favoarea și prestigiul de care se bucura în fața lui Constantius, ei îl acuzară că prin severitatea sa compromite orice înțelegere dintre partidele creștine.

183. Sf. Atanasie, *Despre sinoadele de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 41, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 765 A.

184. *Liber contra Constantium imperatorem*, 2, în Migne, P. L., t. X, col. 579 B; Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, XVII, 7, 1, ed. C. V. Clark, t. I, Berlin, 1910, p. 116; Sf. Atanasie, *Despre sinoadele de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 1, 6, 7, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 681—684 și 689—692.

185. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 16, ed. J. Bidez, pp. 158—162 și Migne, P. G., t. LXVII, col. 1153—1161; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 37 și 39, *ibidem*, col. 301—305 și 332—333.

Pentru a schimba convingerile împăratului, grupul celor trei episcopi illyrieni, Germinius de Sirmium, Valens de Mursa și Ursacius de Singidunum, chemară la Sirmium două persoane versate în controversele ariene, Narcis de Neroniada în Cilicia și Pathrofilus de Scythopolis, în Palestina, amici personali ai lui Arie în trecut, care l-au abandonat, însă, la Sinodul I Ecumenic din Niceea.

În tot timpul vieții, Constantius, neavînd pregătirea necesară pentru a putea pătrunde profunzimea și subtilitatea problemelor teologice, n-a excelat prin vreo consecvență teologică, deși a ținut să participe la multe discuții cu caracter teologic. Nu e de mirare, de aceea, că și de astă dată el a cedat repede și a consimțit să se caute o nouă formulă teologică, mai elastică și cuprinzătoare, care să satisfacă toate grupările creștine, implicit pe arienii extremiști, spre a realiza în jurul ei unitatea atât de dorită a Bisericii.

Narcis de Neroniada și Pathrophilus de Scythopolis, împreună cu grupul episcopilor illyrieni, convinseră pe Constantius să convoace în loc de un sinod general, două sinoade, unul pentru Occident și altul pentru Orient, cu gândul de a se asigura pe ocolite triumful arianismului în Biserică. S-a ales în acest scop pentru Occident orașul Ariminium (Rimini), pe coasta italiană a Adriaticei, iar pentru Orient, după ce s-a propus mai întâi orașul Tars, locul de naștere al Sf. Pavel, apoi Ancyră, s-a ales în cele din urmă Seleucia, în Isauria, aproape de litoralul Ciliciei¹⁸⁶.

Pentru a ușura sarcina episcopilor, convocați la Rimini și Seleucia, s-a crezut că e bine ca o comisie restrînsă să compună o nouă formulă de credință, care să fie supusă spre discuție și aprobare celor două sinoade. A fost însărcinat cu alcătuirea ei episcopul Marcu de Arethusa, care se afla atunci la Sirmium.

Noua formulă de credință numită «*a patra formulă de la Sirmium*» sau «*Crezul datat*», fiindcă i se cunoaște data, începe astfel: «Credința universală a fost expusă în prezența stăpînului nostru, prea piosul și biruitorul împărat Constantius Augustus, etern, venerabil, sub consulatul prea străluciților Flavius Eusebius și Flavius Hypatius, unsprezece zile înaintea calendelor lui iunie, adică 22 mai 359¹⁸⁷. Era în acea zi Sîmbăta Rusaliilor.

Referitor la raportul dintre Tatăl și Fiul, ea afirmă că «Fiul este asemănător cu Tatăl după Scripturi — ὁμοιος τῷ Πατρὶ κατὰ τὰς Γραφάς» sau «*asemănător Tatălui în toate*» — ὁμοιος τῷ Πατρὶ κατὰ πάντα.

De aceea susținătorii acestei formule au primit numele de *omei* sau *omieni*, după termenul ὁμοιοι, sau *acacieni*, după căpetenia lor, episcopul Acacius al Cezareei Palestinei.

186. *Ibidem*. Vezi și Philostorgios, IV, 10, 11, ed. J. Bidez, p. 63; Sf. Ilarie de Pictaviu, 8, în Migne, P. L., t. X, col. 485 B.

187. Sf. Atanasie, *Istoria sinoadelor de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 8, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 691 B; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 37, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 305 A.

Sf. Atanasie¹⁸⁸ și istoricul Socrate¹⁸⁹ ne-au păstrat textul grec, iar Sf. Epifanie ne-a transmis numele semnatarilor¹⁹⁰.

Formula omiană de la Sirmium exprimă în acești termeni raportul dintre Tatăl și Fiul :

«*Credem într-unul și adevăratul Dumnezeu, Tatăl atotțitorul, făcătorul și creatorul tuturor. Și într-unul născut Fiul lui Dumnezeu, care din Dumnezeu s-a născut fără durere, mai înainte de toți vecii, mai înainte de orice putere, mai înainte de cugetarea oricărui timp și de gândirea oricărei substanțe, prin care s-au zidit veacurile și s-au făcut toate, Unul născut din Unul Dumnezeu, Dumnezeu din Dumnezeu, asemănător Tatălui după Scripturi, a cărui naștere nimeni n-o cunoaște decât Tatăl care L-a născut...*».

În continuare, formula urmează aproape articolele Simbolului de Credință de la Niceea, dar, după ce vorbește despre patimile lui Hristos, pentru prima oară exprimă oficial «coborîrea lui Hristos la iad, pentru a rîndui cele de acolo, pe Care văzîndu-l portarii iadului, s-au spăimîntat» = «εις τὰ καταθόγια κατεθόντια καὶ τὰ ἐκεῖσε οἰκονομήσαντα, ὃν πλωροὶ ἄδου ἰδόντες ἔφριξαν».

«Iar termenul de οὐσία = «*ființă, substanță*», de care Părinții s-au folosit cu simplitate, și pentru faptul că, necunoscîndu-l credincioșii, produce scandal, intrucît nu se află în Scripturi, părutu-ni-s-a bine să-l scoatem și să nu se mai facă amintire de substanță cu privire la Dumnezeu, deoarece Scripturile nu amintesc nicidecum de substanța Tatălui și a Fiului. Noi afirmăm că Fiul este asemănător Tatălui în toate, precum spun și învăță Scripturile»¹⁹¹.

Valens de Mursa nu voi să întrebuințeze termenii ὁμοιος κατὰ πάντα = «*asemănător în toate*», care implicau recunoașterea asemănării Fiului cu Tatăl în toate, ci să spună simplu că Fiul este asemănător — ὁμοιος — cu Tatăl, dar, la insistențele împăratului, semnă formula¹⁹².

Vasile al Ancyrei ar fi voit să se vorbească în formula omiană de asemănarea Fiului cu Tatăl după substanță — κατ' οὐσίαν Cum termenul de οὐσία era însă interzis, el îl înlocui prin sinonimele : κατὰ τὴν ὑπόστασιν καὶ κατὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ κατὰ το εἶναι = «*după ipostasă, după*

188. Sf. Atanasie *ibidem*, col. 692—693.

189. Socrate, *Ist. Bis.*, II, 37, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 305.

190. Sf. Epifaniu, *Contra tuturor ereziilor*, 73, 22, în Migne, P. G., t. XLII, col. 444.

191. Sf. Atanasie, *Despre Sinoadele de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 8, în Migne, P. G., t. XXVI, col. 692 BC—693 B; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 37, în Migne, P. G., t. LXVII, col. 305; Nichifor Callist, *Ist. Bis.*, IX, 39, în Migne, P. G., t. CXLVI, col. 380 C. O scrisoare a episcopului Germinius de Sirmium, sub titlul, *Rescriptum Germini ad Rufianum, Palladium et ceteros*, pe care ne-a păstrat-o Sf. Ilarie, ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series B, VI, în *op. cit.*, pp. 160—164 și Migne, P. L., t. X, col. 719—724, ne dă protocolul care precede formula a patra de credință de la Sirmium. Vezi pentru textul formulei și ed. A. Halin, *op. cit.*, pp. 204—205, text grec; Mansi, *op. cit.*, III, col. 264—266, text grec și latin. Textul ei original a fost redactat în latinește, dar acesta s-a pierdut.

Pentru coborîrea lui Hristos la iad, vezi: J. Turmel, *La descente du Christ aux enfers*, 3-e éd., Paris, 1908.

192. *Rescriptum Germini ad Rufianum, Palladium et ceteros*, 4, ed. A. Feder, în *Collectanea antiariana Parisina*, Series B, VI, în *op. cit.*, p. 163 și ed. Migne, P. L., t. X, col. 720—722; Sf. Epifaniu, *Contra tuturor ereziilor*, 72, 22, în Migne, P. G., t. XLII, col. 444 A.

*existență și după ființă»*¹⁹³. Amendamentele nu contau, căci împăratul Constantius dorea semnarea formulei. În loc să se țină de trunchiul copacului, Vasile al Ancyrei se prinse de ramuri, încît, neavînd ce face, semnă.

Un contemporan al acestor dramatice evenimente din istoria Bisericii universale, Sf. Ilarie de Pictavium, văzînd tulburarea și confuzia din sufletele credincioșilor provocată de schimbarea neîncetată a formulelor de credință, se exprimă cu indignare: «*Noi ne dăm în fiecare an sau în fiecare lună o definiție de credință, ne pare rău de cele hotărîte, luăm, apărarea celor ce se căiesc, anatematizăm pe cei ce rezistă, condamnăm la ai noștri credința celorlalți, iar la cei străini de noi, condamnăm pe a noastră, încît, mușcîndu-ne unii pe alții (Gal. V. 15), ne-am și nimicit reciproc»*¹⁹⁴.

La rîndul său, Sfintul Grigorie de Nazianz ne înfățișează atmosfera încărcată și agitată în care s-au purtat aprinsele discuții teologice din sec. al IV-lea, referitoare la Dumnezeirea Fiului și la raportul lui cu Tatăl, în astfel de termeni: «*De întrebî pe cineva de bani, ești îndocîtrinat asupra Celui Născut sau Nenăscut; dacă dorești prețul pînii, ți se răspunde: Tatăl este mai mare și Fiul i se supune; de întrebî, baia e gata, ți se răspunde: Fiul a fost creat din cele ce nu există. Nu știu cum să numesc acest rău, nebulie sau manie...»*¹⁹⁵.

*

A patra formulă de la Sirmium, formula omiană, s-a impus ca formulă oficială de credință în imperiul roman, la sfîrșitul domniei lui Constantius, în sinoadele de la Rimini și Seleucia din 359 și în Sinodul de la Constantinopol din 360. La această formulă s-a referit desigur Fer. Ieronim cînd s-a exprimat: «*Tot universul a suspinat și văzu cu mirare că este arian = «Ingemuît totus orbis et Arianum se esse miratus est»*¹⁹⁶.

Ea a fost formula oficială a arianismului, răspîdită în special la popoarele germanice de la Dunăre, care, după ce au trecut în imperiul roman, au răspîdit-o pînă în Spania.

Această formulă nu mai reproduce termenii tehnici originari ai arianismului rigid, cum l-a conceput Arie și l-a sistematizat apoi în formule

193. *Ibidem*, col. 444 B.

Pentru formula a patra de la Sirmium din 359, formula omiană, vezi dintre studii: J.-R. Palanque—G. Bardy—P. de Labriolle, *op. cit.*, pp. 161—163; A. Piganiol, *L'Empire chrétien*, Paris, 1947, pp. 102—104; H. Lietzmann, *op. cit.*, pp. 229—232; F. Cavallera, art. *Arianisme*, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, t. IV, Paris, 1925, col. 109; X. Le Bachelet, art. *Arianisme*, în *Dict. Théol. Cath.*, t. 1, 2, Paris, 1923, col. 1826—1827; J. Zeiller, *op. cit.*, pp. 282—284; L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Église*, t. II, 5-e, éd. Paris, 1911, pp. 294—300.

194. Sf. Ilarie de Pictavium, *Liber II ad Constantium imperatorem*, 5, ed. A. Feder, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. LXV, Vindobonae-Lipsiae, 1916, p. 201 și în Migne, P. L., t. X, col. 567 B.

195. Sf. Grigorie de Nazianz, *Despre Dumnezeirea Fiului și a Sfîntului Duh*, în Migne, P. G., t. XLVI, col. 557 B.

196. Fer. Ieronim, *Dialogus contra Luciferianos*, 19, în Migne, P. L., t. XXIII, col. 181 CB.

logice Aetius, la Antiohia, ci rămâne la expresii inconsistente și vagi, atenuate și neprecise, pentru a amăgi pe ortodocși.

«Lipsa de precizare a formulei permitea să fie înțeleasă de ramurile cele mai diferite, chiar cele mai opuse. Atanasie și Aetius, cu puțină bunăvoință, ar fi putut s-o rostească împreună. Pentru că era perfidă și inutilă, nici un creștin, demn de acest nume, care respectă cu adevărat Dumnezeuirea absolută a Domnului său, nu sta la îndoială s-o respingă»¹⁹⁷.

Biserica oficială acceptă, la sfârșitul domniei lui Constantius, în Sinodul de la Constantinopol din ianuarie 360, formula de credință a episcopilor illyrieni, în fruntea cărora se aflau atunci *Germinius de Sirmium*, *Valens de Mursa* și *Ursacius de Singidunum*. «Căci, ne relatează Sulpicius Severus în istoria sa, aproape toți episcopii celor două Panonii, și mulți dintre orientali și toată Asia (e vorba de provincia romană Asia, a cărei capitală era Efesus), au fost de acord cu perfidia acestora» — «*Nam omnes fere duarum Pannoniarum episcopi multique Orientalium ac tota Asia in perfidia eorum coniuraverant*»¹⁹⁸.

Cezaropapismul împăratului Constantius, adică amestecul său direct și uneori chiar brutal în treburile interne ale Bisericii, a cauzat mult rău Bisericii Ortodoxe, apărătoarea neclintită a Crezului niceean. Acest amestec s-a accentuat mai ales între anii 353 și 361, atât în Răsărit cât și în Apus, în timpul cât el a rămas singur împărat al imperiului roman.

Situația reală a Bisericii din secolul al IV-lea a fost caracterizată de Jacques Zeiller, eruditul istoric francez al creștinismului illyrian, în acești termeni :

«*Episcopii de Singidunum și de Ratiaria, de Sirmium și de Mursa sînt incontestabil, cu Arie însuși și cu Eusebiu de Nicomidia, numele cele mai marcante ale istoriei ariene, și au constituit pentru Illyricul bisericesc din secolul al IV-lea principala sa notorietate.*

«*Ceea ce au fost atunci Atanasie pentru Biserica Egiptului, Vasile al Cezareei pentru Biserica Asiei Mici, Osius de Cordova pentru aceea a Spaniei, au fost, în mod invers, Valens, Ursacius, Pavel și Gaius, episcopul unui scaun necunoscut (poate Sabaria, în Pannonia Superior, azi Stein am Anger, în limba maghiară Szombathely, în vestul Republicii Populare Ungare), și probabil Maxim și apoi Leontius de Salonae, pentru Bisericile dunărene... Ei exercitară în Biserică un fel de dictatură, cînd prezența împăratului, instalat la Sirmium, sau în regiunea vecină, făcu din diocesele lor, pentru un timp, eparhii privilegiate. Pentru că împăratul năzuia atunci să fie în Biserică puterea conducătoare, guverna episcopatul de curte, iar acesta a fost mai ales între 340 și 360 episcopatul illyrian. Iată de ce credința teologică pe care trebuia s-o mărturisească în 360 orice creștin, supus docil al lui Constantius, a fost aceea a lui Ursacius, Valens și Germinius*»¹⁹⁹.

197. L. Duchesne, *op. cit.*, p. 306.

198. Sulpicius Severus, *Chronica* sau *Historia Sacra*, II, 38, 2, ed. C. Halm, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. I, Viindobonae, 1866, p. 91.

199. J. Zeiller, *L'Empire romain et l'Église*. (*Histoire du monde publiée sous la direc-*

Această teologie ariană a fost adusă din Orient, după sinodul de la Antiohia, din toamna anului 341, numit «*al sfințirii*» — *in encaeniis*» sau «*in dedicatione*», grecește *ἐγκαίνιον*. La Sirmium, ea a fost remaniată și îndulcită de grupul episcopilor illyrieni și cunoscu aci forma ei definitivă ca teologie illyriană, care se impuse în 360 prin sinodul de la Constantinopol întregului imperiu roman.

Victoria arianismului asupra Ortodoxiei, însă, n-a putut dura. În momentul suprem, când în ianuarie 360 începea la Constantinopol sinodul pentru consacrarea formulei ariene omiene, la Paris, la sfârșitul lunii ianuarie și începutul lui februarie din același an, un «*pronunciamento*» militar proclama pe Cezarul Galliei, Iulian, August al imperiului roman. Cei doi Augusti începură să se pregătească în vederea ostilităților.

Aflînd de răzvrătirea armatei Galliei și de ridicarea lui Iulian la rangul de «*August*», Constantius renunță la războiul cu persii și se îndreptă cu armata prin Asia Mică spre Constantinopol. La Tars, în Cilicia, se îmbolnăvi greu de friguri, și, din cauza eforturilor, a oboselii drumului, a grijilor și frămîntărilor de tot felul, muri la 3 noiembrie 361, în Mop-sucrene, ultima stație din Cilicia, în vîrstă de patruzecișipatru de ani, după ce avu grijă, ca și tatăl său, Constantin cel Mare, să primească pe patul de moarte botezul «*in extremis*», de la episcopul arian Euzoius al Antiohiei.

Înainte de a-și da sfârșitul, el avu mărinimia și măreția de suflet să declare pe nepotul său Iulian singur moștenitor al tronului imperial.

Iulian, cunoscut în istorie sub numele de Iulian Apostatul (361—363), pentru faptul că, deși primise botezul, a abjurat credința creștină, intră triumfător în Constantinopol la 11 decembrie 361. El inaugură o nouă politică religioasă, revenind la vechea religie păgînă greco-romană. Din toate părțile imperiului, alergară în jurul său retorii, filozofii și admiratorii vechei religii și culturi.

Arianismul nu mai avea acum în persoana împăratului un sprijin oficial. Noua situație politică, creată prin suirea pe tron a lui Iulian, deși el, ca împărat, a fost ostil creștinismului, a asigurat Ortodoxiei libertatea de care avea nevoie. Urmașii lui Iulian, Iovian (363—364), Valens (364—378), cu toate că acesta a favorizat pe arieni, Valentinian I (364—375), Grațian (375—383), Valentinian al II-lea (383—392) și mai ales Teodosiecel Mare (379—395), au creat Ortodoxiei posibilitatea să obțină victoria definitivă asupra ereziei ariene, care a tulburat viața Bisericii universale și societatea imperiului roman aproape tot secolul al IV-lea.

tion ed F. Cavalgnac, t. V), 2-e éd., Paris, 1928, p. 223. Compară această caracterizare și în lucrarea aceluiași: *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, p. 290.

STUDIU OMILETIC ASUPRA CĂRȚII:
„TÎLCUIREA EVANGHELIILOR ȘI CAZANIILE
DUMINICILOR DE PESTE AN” *

«Cea dintii îndatorire pe care o avem noi, credincioșii Sfinței Biserici Ortodoxe, este aceea de a cunoaște învățătura credinței, dată nouă de Prea Bunul Dumnezeu, pentru mîntuirea sufletelor noastre și pentru dobîndirea vieții veșnice»¹.

În mod firesc, la actul religios autentic nu se poate ajunge dacă nu plecăm de la procesul cunoașterii, care produce emoția necesară și justifică închinarea noastră. Pentru aceasta, Mîntuitorul Hristos a lăsat ucenicilor Săi porunca propovăduirii Evangheliei (Mc. XVI, 15 ; Mt. XXVIII, 19). Această poruncă trebuia să fie împlinită mereu în Biserică. Biserica trebuie să se îngrijească neconținut de respectarea înțeleșului adevărat al învățăturilor dumnezeiești, înțeleș păstrat și dezvoltat de Sfînta Tradiție. În acest scop, opera exegetică și omiletică a Sfinților Părinți a fost călăuza principală și permanentă a celor care, de-a lungul veacurilor, au predicat cuvîntul lui Dumnezeu. Treptat, uneori prin hotărîri sinodale, dar în cele mai multe cazuri prin consensul întregii Biserici, s-a ajuns la tîlcuirea ortodoxă, una și cea adevărată, a Mesajului mîntuitor. Pe aceste baze, după epoca patristică, literatura omiletică, îndeosebi cea bizantină, și, mai apoi, neogreacă, s-a dezvoltat spre folosul întregii creștinătăți.

La noi, în anul 1581, iese de sub tipar, la Brașov, cea dintii Cazanie romînească, sau *Evanghelia cu învățătura*, cuprinzînd tîlcuirea Evangheliilor din toate duminicile și sărbătorile de peste an, începînd cu Dumineca Vameșului și a Fariseului, textele tîlcuite fiind întocmai cu acelea din Tetravanghelul romînesc de la 1561². Această cazanie era o traducere de pe un text slavon, a omiliilor grecești scrise de patriarhul Ioan Caleca al Constantinopolului (1334—1347). Deși socotită cea mai importantă dintre toate cărțile apărute în Transilvania în vremea diacului Coresi, această carte a trezit multe suspiciuni legate mai ales de înteșirea propagandei calvine în acea vreme.

* «Alcăturite de Prea Fericitul Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Romîne, după Kiriacodromionul lui Nikifor Teotoke arhiepiscopul Astrahanului, tradus de mitropolitul Grigore, tipărit pentru prima dată în anul 1801 de mitropolitul Dositei și retipărit în anul 1857 de mitropolitul Nișon».

Acest studiu a fost întocmit ca lucrare de seminar, în cadrul cursurilor de magistrat în teologie, sub îndrumarea P. C. Diac. Prof. Nicolae Balca.

1. Prea Fericitul Patriarh Justinian, *Cuvînt înainte, la Tîlcuirea Evanghețiilor...*, p. 3.
2. Vezi *Istoria Bisericii Romine — Manual — vol. I*, București, 1957, p. 427.

Oricum, ea nu s-a bucurat de răspîndirea pe care a avut-o, încă îndată după apariția ei, Cazania lui Varlaam de la Iași, 1643. Mitropolitul Varlaam a întocmit, credem, această Cazanie sau *Carte romînească de învățătură la Duminicile de peste an și la praznice împărătești și la sfinți mari*, tot după diferite scrieri în limba slavonă, avînd la bază izvoare grecești³. Această carte a fost atît de căutată și de rară, încît, într-o vreme, ni se vorbește de greutatea de procurare a ei, cînd abrudanii din părțile Someșului au cumpărat un exemplar «cu zece oi și opt miei»⁴.

Lucrarea lui Varlaam a stat și ea înaintea ierodiaconului Grigorie Rîmniceanul, îndreptătorul cazaniilor tipărite, la Rîmnîc, în anul 1781⁵.

Secolul al XIX-lea va fi însă dominat de opera marelui ierarh și predicator al ortodoxiei, Nichifor Teotoke. Astfel, în anul 1801, la Mitropolia din București se tipărește Kiriadromionul lui Nichifor Teotoke, kiriadromion care va fi apoi retipărit în mai multe rînduri⁶.

Iată dar, principalele etape care au constituit o tradiție veche și statornică a utilizării cazaniei în Biserica Ortodoxă Romîna, asigurînd răspîndirea curată a învățăturii de credință și, totodată, izbînda graiului romînesc în slujbele bisericești.

Dar, cu trecerea vremii, lipsa unei Cazanii în graiul vorbit astăzi de credincioșii Sfintei noastre Biserici, a făcut necesară tipărirea unei noi ediții, cu alcătuirea căreia s-a învrednicit Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, dînd la lumină, în anul 1960, cartea de care ne ocupăm și care se află astăzi în toate bisericile noastre, spre folosul zidirii sufletești a multora. Cum Prea Fericirea Sa a ales ca bază a acestei lucrări tocmai Kiriadromionul de la 1801—1857, ne vom ocupa mai întii, pe scurt, de personalitatea și opera lui Nichifor Teotoke.

*

Așa după cum ne spune mitropolitul Moldovei Veniamin Costache⁷, Nichifor Teotoke s-a născut în ostrovul Cherchira sau Corfu, la anul 1731, fiind grec de neam. Știm că din insula Corfu se mai ridicaseră și alți reprezentanți de frunte ai literaturii teologice neogrecești, cum au fost Petru Arcudius, unit, și Nicolae Vulgaris. Nichifor învață mai întii cu Ieremia Cavadia, pe care l-a uimit încă de la vîrsta de 20 de ani, cînd se urcă pentru prima oară pe amvon. Apoi, merge pentru studii în Italia. Înapoiindu-se, este tuns în monahism și hirotonit preot în biserica Sfinților Apostoli Iason și Sosipatru. După hirotonie, se duce la Constan-

3. Cu privire la izvoarele ei, cercetătorii sînt împărțiți; cf. Chițu I. Viorel, *Insemnătatea Cazaniei lui Varlaam*, în rev. «Glasul Bisericii», nr. 9—10/1960, pp. 777, 778.

4. Pr. Gavril Hango, *Notițe istorice*, în «Telegraful Romîn», Sibiu, nr. 17, din 13/25 febr. 1903, la *Cazania lui Varlaam*, Cluj, 1944, p. XIII.

5. Aceste Cazanii au fost retipărite cu binecuvîntarea Sf. Sinod, la București, în anii 1898 și 1911. Textul lor este însă deosebit de greoi.

6. Socolim de bine să arălam aici și explicația termenilor: Cazanie și Kiriadromion. Astfel, cazanie (slav cazanije) = predică, sau carte cuprinzînd predici, iar kiriadromion (gr. κηριαδρος + δρόμος) = căile Domnului — duminicii, — sau *cartea drumului duminicilor*; cf. Pr. Prof. I. Lupaș, *Kiriadromionul lui Nichifor Teotoke și pătrunderea lui în serviciul amvonelor romînești*, în rev. «Mitrop. Olteniei» nr. 5—6/1958, p. 326, în notă.

7. În Prefața la Kiriadromionul la Apostol, Neamț 1811.

tinopol, ca predicator al bisericii celei mari, în vremea patriarhului Iere-mia. Se face curînd remarcat ca unul care cercetase bine *cele vechi* și care era «știutor de multe limbi». Prieten cu familia domnitorului Grigore Al. Ghica, pe care îl cunoscuse la Constantinopol, vine la noi, este numit dascăl la Școala Domnească și rostește necrologul la moartea mamei domnitorului. Se crede că în Rusia a mers în urma unui incident pe care l-ar fi avut cu patriarhul Samuil al Constantinopolului, incident legat tocmai de rostirea necrologului amintit⁸. După date sigure, el plecase din Moldova în octombrie 1777, îndată după asasinarea lui Grigore Ghica⁹. În Rusia este bine primit de țarina Ecaterina și de arhiepiscopul Evghenie Vulgaris. Nichifor ajunge curînd arhiepiscop de Kerson și Ecaterinoslav, iar mai apoi arhiepiscop al Astrahanului. Bătrîn, Nichifor se retrage la Moscova, în mînăstirea Sf. Daniil, unde moare la 30 mai 1800, în vîrstă de aproape 70 de ani.

Nichifor Teotoke a fost nu numai un teolog, ci și un matematician și filozof ilustru. Principalele opere care ne-au rămas de la el sînt: Curs complet de matematici (Moscova, 1798); Elemente de filozofie naturală sau Fizică experimentală (Leipzig, 1766); Apărarea Noului Testament (Viena, 1794); Comentarii asupra Pentateuhului, Cărții Regilor și Cărții Iov; vestitul Kiriadromion¹⁰, cum și o scriere polemică intitulată «Contra Latinos» (Halle 1775)¹¹. Încă din timpul vieții, opera sa capătă o largă circulație. Ea este tipărită la Leipzig 1766, Halle 1775, Moscova 1796, Viena 1804, Veneția 1831.

În limba greacă, Kiriadromionul cuprinzînd tilcuirea Evangheliilor și cazaniile a apărut mai întii la Moscova în anul 1796. Cinci ani mai tîrziu el este tradus la noi de către viitorul mitropolit Grigorie, împreună cu Gherontie Ieromonahul, și tipărit în anul 1801, în tipografia Sfintei Mitropolii din București «întru a doua domnie aicea a prea luminatului nostru Domn Io Alexandru Constandin Muruz Voevod, din porunca Prea Sfințitului Arhiepiscop și Mitropolit a toată Ungrovlahia, Chiriu chir Dositei». Într-o frumoasă prefață, mitropolitul Dositei Filitis ne spune că: «am adus acest Kiriadromion socotînd pre el a fi foarte folositoriu, ca cela ce de la Sfinții Părinți și dascăli ai Bisericii ca din oarecari izvoare iaste adunat și ca un răi foarte frumos alcătuit, carele cu tot felul de viersuri ale paserilor celor gînditoare și de Dumnezeu purtătoare cîntă la urechile noastre» Cartea cuprindea stemele celor două țări romînești, urmînd să fie deci folosită și în Moldova, unde la Neamțu, în anul 1811, apare, a aceluiași Nichifor Teotoke, Tilcuirea Apostolului din duminicile de peste an, «spre folosul neamului romînesc»¹².

8. Vezi P. Larousse, *Grand dict. univ.*, tom. XV, Paris; cf. Alexandru de Sturza, *Eug. Boulgar et Nicéph. Théotokis, precursors du réveil intellectuel et national de la Grèce*; în «Oeuvres Posthumes — souvenirs et portraits», Paris 1859, pp. 266—312.

9. Pr. Prof. I. Lupaș, *op. cit.*, p. 325.

10. Vezi P. Larousse, *op. cit. et tom. cit.*

11. Pr. Prof. I. Lupaș, *op. cit.*, p. 328, notă. În această lucrare, Teotoke arată cum s-a făcut cu sila unirea, una dintre romîni și a altor popoare din Austro-Ungaria, cu Roma.

12. În limba greacă această carte fusese tipărită în două volume, la Moscova, în anul 1808, deci cu trei ani mai înainte.

Tot în Moldova se tipărește în anul 1816, la Iași, în limba greacă, Κυριακοδρομιον ἤτοι ἐρμηνεῖα καὶ μετ' ἀγατῆν ἡθικῆ ὁμιλία εἰς τὸ κατὰ πάσαν Κυριακὴν... ὑπὸ τοῦ θεοτόκου, tom. α și β.

În anul 1839, se tipărește la Sf. Episcopie a Buzăului «Kiriacodromion sau cuvinte morale pentru fiecare duminică a anului, ale Prea Sfințitului Nichifor Teotoke», cu o prefață închinată episcopilor Neofit al Rîmnicului, Ilarion al Argeșului și Chesarie al Buzăului, prefață în care ni se spune că acest Kiriacodromion va fi de folos nu numai pentru credincioși, ci și «pentru luminarea clerului» și că s-a ivit nevoia retipăririi lui, căci cel de la 1801 «nu se mai găsea, rărindu-se foarte».

La Iași, Kiriacodromionul lui Nichifor este tipărit în anul 1840, cuprinzînd «tilcuire și după dînsa cuvînt năravnic al Evangheliei ce se citește în fiecare duminică». În prefața la această ediție semnată la 22 aprilie 1840, mitropolitul Veniamin Costache socotește cartea ca «un mijloc îndemănatec de a se înțelege drept Sfintele Evanghelii», mijloc de care se simțea lipsă.

Kiriacodromionul lui Teotoke apare și în Ardeal, fiind tipărit în tipografia diecezană de la Sibiu, în anul 1855, sub supravegherea lui Andrei Șaguna. Această ediție cuprinde însă numai cazaniile, lăsînd la o parte tilcuirea Evangheliilor. În schimb sînt adăugate cazanii la sărbătorile domnești, ale Sfintei Fecioare și ale Sfinților Mari.

Așa, după cum am mai spus, Kiriacodromionul lui Nichifor Teotoke a fost retipărit și de mitropolitul Țării Romînești, Nifon, în anul 1857, iar o ultimă ediție este menționată în anul 1912, la București¹³.

Dar, începînd cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea și continuînd în tot cursul secolului al XIX-lea, în literatura omiletică din Țările Romîne, au mai circulat, fie în manuscris, fie tipărite, și alte opere mai mici ale lui Nichifor Teotoke. Dintre acestea amintim : «Patru cuvinte pentru tundere, în ziua în care se îmbracă omul în chipul îngeresc» ; «Cuvînt împotriva nebunilor turburători care voiesc libertate după ușurarea minții lor» ; «Cuvînt pentru beție» ; «Carte numită Pajoră, adică Cazaniile sau cuvintele cele peste Sfîntul Postul cel mare» ; «Tilcuire la cuvintele lui Isaac Sirul» ; «Închinare către Efrem, patriarhul Ierusalimului» ș.a.

Din enumerarea succintă a acestor lucrări, reiese clar prestigiul și prețuirea de care marele arhipăstor rus s-a bucurat în lumea ortodoxă, în general, și pe teritoriul țării noastre, în special. Kiriacodromionul lui este «cartea care alături de Cazania lui Varlaam s-a bucurat de cea mai largă răspîndire în bisericile romînești»¹⁴.

*

Cercetînd principalele ediții ale Cazaniilor romînești, menționate mai înainte, dintre care majoritatea tipărite cu literă cirilică, reiese că motivul pentru care s-a simțit, din vreme în vreme, nevoia unei noi ti-

13. Vezi la Pr. Prof. I. Lupaș, *op. cit.*, p. 329.

14. Gh. Comșa, *Istoria Predicii la romîni*, București 1921, p. 121.

păriri, a fost, așa cum ni se spune în mai toate predosloviile, faptul că aceste cărți nu se mai găseau, «rărindu-se foarte».

Desigur, în trecut, numărul de exemplare editate o dată nu putea să fie prea mare. Dacă și dintre acestea unele se pierdeau, fie prin foc, fie printr-o firească deteriorare, ne putem lesne închipui cât de însetați erau credincioșii bisericilor noastre după asemenea cărți. Acest motiv a determinat, desigur și întocmirea recentei Cazanii. Dar, motivul de căpetenie, așa cum ni se arată și în *Cuvîntul înainte*, aflat la începutul ei, l-a constituit lipsa unei Cazanii «în graiul vorbit astăzi». Într-adevăr, edițiile trecute ajunseseră să reprezinte mai mult monumente de limbă veche românească decît organe vii de lucru ale Bisericii. Reactualizarea limbii, «după putință îndreptîndu-se», a preocupat de altfel pe toți aceia care, de la Coresi încoace, s-au îngrijit de darea la iveală a unei noi Cazanii. Și, cu toate acestea, edițiile mai vechi, ca și ediția de care ne ocupăm, au păstrat, în esența lor, ceea ce numim *limba cazaniilor*, adică acel uz bisericesc specific cultului creștin și doctrinei creștine, așa după cum vom mai vedea, vorbind despre frumusețea de limbă a cărții.

Prin publicarea ediției din anul 1960, s-a venit în ajutorul preotului slujitor de la fiecare altar și s-a răspîdit din nou în fiecare locaș de închinare, mireasma duhovnicească a vechilor cazanii.

Această ultimă ediție, a fost tipărită în formatul 8°, respectîndu-se astfel formatul devenit tradițional, în care au apărut majoritatea Cazaniilor anterioare. Acest format este cerut, de bună seamă și de nevoia de a se folosi litere de dimensiuni mai mari și spații care să permită o mai ușoară lectură, la lumina adesea insuficientă din locașurile bisericesti. Astfel, volumul totalizează 656 pagini.

Totodată, credincioasă acelorași vechi tradiții, fiecare pagină de text este încadrată într-un chenar, iar pagina de început a fiecărei tilcuii sau cazanii are un frontispiciu miniat. Pe aceste frontispicii, în cazul tilcuirii Evangheliilor, se află medalioanele celor patru Evangheliști, iar în cazul cazaniilor se află medalioanele celor trei mari sfinți și ierarhi : Vasile, Grigorie și Ioan. Uneori, medalionul Mîntuitorului apare încadrat de acelea ale Sfinților Apostoli Petru și Pavel. Nici nu s-ar fi putut o ilustrare mai exactă a izvoarelor din care ni s-a transmis toată învățătura cărții. Din loc în loc, acolo unde spațiul a permis, se află reproduceri înfățișînd așezăminte bisericesti și mînăstirești din țara noastră. Pentru înfrumusețarea paginilor s-a folosit și cerneala roșie, iar inițialele cuvintelor începătoare au fost împodobite cu multă artă.

Înainte textului propriu-zis al cărții, se află un edificator *Cuvînt înainte* al Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian, cuvînt plin de învățături și de îndemnuri, mergînd pînă la a arăta modul în care se cuvine să se citească, fie tilcuirea respectivă, fie cazania, în conformitate cu hotărîrile Sfîntului Sinod.

În tilcuirea Evangheliilor, se urmează procedeul analizării și explicării aproape a fiecărui verset sau a fiecărei idei, în parte ; avem deci de a face cu omilia exegetică. Se începe cu tilcuirea Evangheliei din Duminica Paștilor.

Fiecare cazanie poartă enunțată, ca subtitlu, temă pe care i se axează cuprinsul, avînd deci în acest caz de a face cu omilia tematică.

Întreaga tilcuire sau învățătura cazaniilor se fundamentează mai cu seamă pe autoritatea Sfintei Scripturi și pe argumente logice legate de experiența umană, de viață. Astfel, numai în cadrul cazaniilor am totalizat următoarele trimiteri indicate în note : 220 la textul Sfintelor Evanghelii, 82 la Vechiul Testament, alte 59 la Psalmi, și 94 la epistolele pauline. Se mai află de asemenea numeroase trimiteri la epistolele pastorale și la cartea Faptelor ¹⁵.

Așa cum se prezintă acum, fiecare cuvîntare, fie că este vorba de omilia exegetică, fie de cea tematică, se desfășoară după un plan bine chibzuit, în care introducerea, tratarea și încheierea se disting și se îmbină totodată în cea mai deplină armonie.

Permanent se observă respectarea principiilor omiletice: hristocentrismul, activarea ascultătorilor, principiul intuiției etc. Cartea aceasta mustră și mîngie, îndeamnă și încurajează pentru Hristos și în Hristos Mîntuitorul. Iată un fragment din cazania despre rugăciune, din Dumnica Tuturor Sfinților, în care se folosesc exemple intuitive : «Dar aceștia, vor zice unii, au fost sfinți și de aceea i-a ascultat pe ei Dumnezeu. Dumnezeu ascultă însă și pe cei păcătoși, cînd aceștia se roagă cu stăruință și pocăință. O rugăciune scurtă : Dumnezeu, milostiv fii mie păcătosului ! a îndreptat pe vameșul care se căia de păcatele sale, în biserică. Un glas de rugăciune ca acesta : Pomenește-mă, Doamne, cînd vei veni întru împărăția Ta !, a deschis tifharului de pe cruce ușile raiului, căci acesta auzise îndată răspunsul Mîntuitorului : Astăzi vei fi cu Mine în rai. Dar eu, poate că vei zice tu, creștine, de multe ori cu credință și umilință, rugîndu-mă și îndreptînd cererea mea la Dumnezeu, n-am primit nimic, pentru aceea zadarnic mă rog. Nimeni, nici credința ta nu o a cumpănit, nici lacrimile tale nu le-a cercetat, nici rugăciunile tale nu le-a încercat, ca să-și dea seama, dacă sînt desăvîrșite, plătute și bine primite de Dumnezeu. Copilul de multe ori strigă, plînge și cere cuțitul din mîna ta, ca să se joace. Dar tu, nici plînsul nu-i auzi, nici lacrămile nu i le vezi, pentru că te temi, ca nu cumva sau pe altul să rănească, sau chiar pe el să se vatăme. La fel face și Dumnezeu cu tine, cînd ceri de la Dînsul cele ce-ți fac rău ție sau semenilor tăi».

În general, cuvîntările au un pronunțat caracter moralizator, eshatologic și ecleziologic : să urmăm în viața de aici învățăturile Bisericii spre a dobîndi viața în veșnicie.

Din cercetarea cuprinsului Cazaniei din 1960, în comparație cu ediția 1857, reiese că munca de întocmire a noii Cazanii nu a fost de fel ușoară. Sîntem departe de a ne afla numai în fața unei retipăriri, așa cum a fost cazul la 1857. Tipăritura de la 1857, care a fost folosită la întocmirea Cazaniei din anul 1960, s-a aflat cu numai o jumătate de veac după traducerea de la 1801, dar ea se află, desigur, cu mai bine de un veac în urma noastră. De aceea a fost nevoie de o adevărată nouă alcă-

15. Aceste trimiteri nu se aflau indicate nici în traducerea de la 1801 și nici în tipăritura de la 1857.

tuire a textului. Limba a fost actualizată și stilizată după vorbirea de astăzi, multe cuvinte ieșite din uz au fost înlocuite, altele prisositoare au fost lăsate deoparte, subliniindu-se și întregindu-se în schimb unele idei cu elemente noi, sau cizelându-se și întregindu-se forma generală a cuvântării. Se descoperă, în această îmbunătățire a textului, condeii ales al Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian, cu care s-a scris o întreagă operă de «Apostolat social». Prescurtările de text, mereu observate mai ales în cadrul tâlcuirilor, s-au făcut prin eliminarea de idei secundare, păstrându-se însă ideile principale sau ideea tematică a fiecărei cuvântări. Fraze, uneori extrem de lungi, au fost sintetizate în numai câteva cuvinte. În acest fel, cuvântările au câștigat în conciziune și atenția ascultătorilor se concentrează în jurul ideii principale, iar timpul de rostire a tâlcuirii sau a cazaniei devine potrivit.

Expresiile arhaice au fost înlocuite, ca de exemplu : *de trebuință era cu a fost nevoie, fieștecare cu orice, ce va să fie cu viitoare ș.a.m.d.*

De multe ori topica frazei, sau aceea a propoziției, a fost restrucurată, deoarece în textul de la 1857, de regulă, predicatul precede subiectul, sau complementul precede predicatul, ca de pildă : «Dinainte hotărît era Iezechil spre moarte».

La sfârșitul celor mai multe dintre cuvântări, acolo unde textul se încheia brusc cu explicarea unui ultim verset sau unei ultime idei, Prea Fericitul Patriarh Justinian a adăugat, fie o scurtă rugăciune, fie un îndemn hotărît la acțiune. Iată câteva exemple : Îndemn și doxologie la tâlcuirea Evangheliei Duminicii Tuturor Sfinților : «Să ne sîrguim, frați creștini, să săvîrșim în viața noastră numai fapte bune, ca să ne învrednicim și noi de moștenirea locașurilor din casa Tatălui ceresc, căruia se cuvine slava, cinstea și închinăciunea, în vecii vecilor, Amin».

Rugăciune de cerere la tâlcuirea Evangheliei Duminicii Slăbănogului : «Tot așa, Doamne, Iisuse Hristoase, doctorul sufletelor și trupurilor noastre, milostiv fii nouă păcătoșilor și ne miluiește. Amin».

Toate acestea s-au făcut însă numai acolo unde ele se impuneau în mod necesar, căutându-se, pe cît s-a putut, ca textul să nu se depărteze de acela al vrednicului arhipăstor Nichifor Teotoke. Această grijă a fost păstrată neconținut de către Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, așa după cum ne și mărturisește în *Cuvîntul înainte*, al cărții. Și, această purtare de grijă s-a dovedit spre folosul lucrării, păstrându-se bogăția învățăturilor și unitatea, caracteristice Kiriacodromionului de bază.

Mai arătăm că, în ediția de la 1857 nu se aflau tâlcuirile la Duminica a XXX-a după Rusalii, Duminica a IV-a din post și Duminica după Înălțarea Sfintei Cruci. Ele au fost inserate acum în următorul chip : la Duminica a XXX-a s-a introdus textul tâlcuirii de la Duminica a XII-a, iar la Duminica a IV-a din post, textul Duminicii a X-a după Rusalii, în ambele cazuri textele respective ale Evangheliilor fiind paralele ; la Duminica după Înălțarea Sfintei Cruci s-a introdus textul Duminicii a III-a din post, Evangheliile acestor zile fiind identice.

Într-o scrisoare adresată Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian, Prea Fericitul Patriarh Chiril al Bulgariei, făcînd aprecieri elogiatoare asupra cărții «Țilcuirea Evangheliilor și Cazaniile duminicilor de peste an», spune : «Cartea aceasta este foarte prețioasă nu numai pentru clerici, ci și pentru toți creștinii, fiindcă le lămurește — pe înțelesul tuturor — învățătura lui Iisus. Ea este prețioasă și prin aceea că, într-adevăr, păstrează ceva din mireasma graiului bisericesc și din limba vechilor cazanii. Ca și cum omul merge printre flori de cîmp, a căror aromă o inspiră cu desfătare»¹⁶.

Într-adevăr, fie că este vorba de metoda expozitivă, fie de cea interogativă (socratică) utilizată adesea, filă de filă se întîlnesc nenumărate figuri oratorice și frumuseți literare ce te încîntă și fac ca adevărul de credință să fie mai ușor de înțeles. Tropii și comparațiile, metaforele sau alegoriile, se află presărate ca într-o grădină bine îngrijită și bine-cuvîntată. Vom cita numai două exemple, caracteristice artei oratorice.

Iată o pagină din cazania Duminicii Tomei, cu folosirea repetiției, a antitezei și a gradației : «Creștine, tu te lauzi că ai credință, dar ce folos că tu calci legea creștină. Și demonii cred și se înfricoșează, dar nimic nu folosesc. Tu crezi că Dumnezeu a dat cele zece porunci și că cel ce calcă una dintr-însele, fără îndoială, se pedepsește, dar toată ziua, fără nici o teamă și sfială, defăimezi și calci fiecare poruncă. Deci, la ce-ți folosește ție credința ta ? Tu crezi că Dumnezeu a legiuit ca să-L iubești pe El din toată inima ta, din tot sufletul și din tot cugetul, iar pe aproapele tău ca pe tine însuși. Dar tu-l defăimezi pe Dumnezeu, prin călcarea poruncilor lui și pe aproapele îl nedreptățești și îl superi în toate chipurile. Deci, care este folosul credinței tale ? Tu crezi că de nu vei ierta greșalele oamenilor este cu neputință să-ți ierte Dumnezeu păcatele tale. Crezi că Dumnezeu îți poruncește ca să izbești pe vrăjmașii tăi, dar tu îi urăști și-i prigonești pînă la moarte. Deci, ce-ți folosește ție credința ta ? Tu crezi că Dumnezeu îți poruncește : Învățați-vă de la Mine că sînt blînd și smerit cu inima, dar tu ești mînios și mîndru. Deci, ce-ți folosește ție credința ta ? Tu crezi că orice vei face săracului, lui Dumnezeu faci, căci zice Hristos (...); tu însă vezi săracul dar îți întorci fața de la dînsul ; vezi săracul și, în loc de milostenie, îl încarci cu ocări. Așa dar ce-ți folosește ție credința ta ? Tu crezi că va să vină o zi în care va ședea Dumnezeu pe scaunul slavei Sale să judece (...); tu însă te lenevești cu totul de la faptele cele bune și cu multă osîndie în fiecare zi faci păcate. Așa dar ce-ți folosește ție credința ta ?».

Iată cum este întrebuițată intenționat mirarea interogativă, în cazania Duminicii a VII-a după Pogorîrea Sfîntului Duh : «Mă gîndesc la tăcerea lui Iisus Hristos, din povestirea Evangheliei de astăzi, cînd cei doi orbi, în mijlocul drumului, prin mulțimea oamenilor, strigau cu glas mare : Miluiește-ne pe noi, Fiul lui David ! Aud și porunca pe care

16. Această scrisoare se află publicată în întregime în rev. «Biserica Ortodoxă Română» nr. 5—6/1961.

le-a dat-o lor, după ce le-a deschis și le-a luminat ochii lor, zicînd : Ve-deți, nimeni să nu știe ! și, socotind eu că și tăcerea și porunca lui Iisus voiau să ascundă minunile, mă minunez și sînt nedumerit. Dacă Domnul s-ar fi arătat așa numai față de acești doi orbi, nedumerirea mea ar fi lămurită. Dar deoarece am văzut că ori de cîte ori Domnul a făcut mi-nuni, întotdeauna a procedat la fel, pentru aceasta, nedumerirea mea nu se lămurește și crește și mai mult». În felul acesta, se suscită interesul ascultătorilor pentru cele ce urmează.

Mai remarcăm numai că, de la un capăt la altul, această carte se distinge prin limpezimea ideilor și prin claritatea cuvintelor, fapt care corespunde cu destinația ei și constituie o garanție că scopul pentru care a fost elaborată se va și împlini.

*

Nu este desigur cazul să insistăm asupra conținutului dogmatic și moral propriu-zis, cuprins în această Cazanie, devreme ce avem de-a face cu înseși pericopele duminicale ale Sfintelor Evanghelii. Se cuvine totuși să arătăm că, prezente în tilcuii mai ales, ideile dogmatice sînt dezvoltate printr-o înțelegere ortodoxă curată a adevărurilor, așa cum este cazul, de pildă, cu prologul Evangheliei de la Ioan, care se citește în Duminica Paștilor. Aci, în numai cîteva pagini, se cuprinde teologia ortodoxă referitoare la hristologie, soteriologie și la raporturile intertrinitare, desfășurată pe bazele Simbolului niceoconstantinopolitan.

Ceea ce rămîne ca fiind meritul evident al lui Nichifor Teotoke este alegerea, pe baza textului fiecărei Evanghelii duminicale, a celei mai potrivite teme morale, care se dezvoltă pe larg în cazanie. În acest fel, cazania apare strîns legată de pericopa evanghelică a zilei și, mai mult, chiar ca o concluzie firească și ca o aplicare practică pentru viață a tilcuii respective. Astfel : la praznicul Sfintelor Paști, *sărbătoarea sărbătorilor*, urmează cazania «Despre sărbători», arătîndu-ne bucuria duhovnicească și semnificația adîncă a praznicelor creștine ; la Duminica Tomii, despre credință ; la Duminica Mironosițelor, despre mărinimia sufletească, la Duminica Slăbănogului, despre pedeapsa păcatului ș.a.m.d., învățături despre mîntuire, rugăciune, stăpînirea patimilor, faptele bune, suflet, iubirea de argint, Dumnezeiasca Împărtășanie, răsplata binefacerii, minciună, lauda oamenilor, nădejde, ispitele diavolului, păcatul neiertării fratelui, bogăție și mîntuire, îndelunga răbdare a lui Dumnezeu, pedeapsa cea veșnică, dragoste, talant, păzirea dumnezeieștilor porunci, iubirea vrăjmașilor, mîngîierea celor întristați, cauzele nerodirii cuvîntului dumnezeiesc în suflet, milostenie, recunoștință, calea vieții și a morții, fățarnicie, lepădarea de sine, pocăință, smerenie, mărturisire, post, cugetarea la învățăturile dumnezeiești, iubirea de sine, poruncile cele mici, ascultare, sminteală, Sfîntul Botez etc. Iată bogăție de învă-

țături ! Fără îndoială că, din pericopele duminicale, atât de bogate în idei morale, se pot scoate și alte teme pentru predicare, dar alegerea făcută de Nichifor Teotoke și respectată de Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, rămîne ca un exemplu fericit.

Dacă aceste cazanii au un cuprins evident moralizator, aceasta nu înseamnă că elementul moral nu este prezent la fiecare pas și în cadrul tâlcuirilor. Amintim aci numai felul în care ideea de pace, atât de scumpă zilelor noastre, ni se prezintă în tâlcuirea Evangheliei din Duminica Tomii : «Și a zis lor : *Pace vouă !*, pentru că pacea a desăvîrșit-o El venind în lume. A stricat peretele cel din mijloc al vrajbei și a împăcat pe om cu Dumnezeu, pentru că El este pacea noastră, cel ce a făcut din două lumi una și peretele cel despărțitor l-a stricat (Efes. II, 14). De aceea, așa cum cîntau îngerii cînd s-a născut El în lume : *Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pămînt pace, între oameni bunăvoire* (Luca II, 14) tot așa cînd a înviat din morți a zis către ucenicii Săi : «*Pace vouă*» !.. deci a zis lor Iisus iarăși : *Pace vouă !*... Pentru ce Iisus și înainte de patima Sa, a dat ucenicilor Săi pacea Sa, zicînd de două ori : *Pace vă las vouă, pacea Mea o dau vouă* (Ioan XIV, 27), și după înviere, de asemenea : *Pace vouă și iarăși Pace vouă ?* Noi, de multe ori avem pace cu alți oameni, dar cu noi înșine ducem războiul patimilor noastre. Pentru aceasta Iisus a repetat darea păcii, pentru ca toți cei ce credem întrînsul să ne împăcăm nu numai cu semenii noștri, ci și cu sufletul nostru, cu trupul nostru și cu cugetul nostru. După ce Iisus a într-armat pe ucenicii Săi cu arma cea puternică a păcii, împotriva a tot războiul, i-a trimis pe ei la propovăduire».

*

Cazania apărută la București în anul 1960 se înscrie ca o realizare de seamă în cadrul literaturii omiletice ortodoxe, în general, și în șirul tradițional al cazaniilor românești, în special. Ea răspunde unei nevoi simțită în bisericile noastre, atât de slujitorii altarelor cît și de credincioși. De aceea, acolo unde preoții au utilizat-o după îndrumările date, ea a fost primită cu o deosebită bucurie. Cîți cîntăreți sau credincioși vîrstnici nu se vor fi înseninat la vederea ei ? Și aceasta cu atât mai mult cu cît, atât în cuprins, cît și prin glasul ei, ea nu este o carte nouă, ci este Cazania noastră de totdeauna. Cuvîntările lui Nichifor Teotoke, vrednicul arhipăstor al Astrahanului și prieten al neamului românesc, au fost spălate de colbul vremurilor și readuse la lumină într-o formă îmbunătățită. În această formă, prin caracterul lor și prin fundamentarea lor, ca și prin principiile omiletice observate, aceste cuvîntări constituie adevărate *predici model*.

Și din punct de vedere grafic, cartea este prezentată într-o formă aleasă artistic și adecvată cu folosirea ei. Învățătura Bisericii va răsuna acum cu și mai multă tărie în sfintele locașuri.

Bogatul conținut al cărții, dogmatic și moral, este curat ortodox și ni se înfățișează în formele literare cele mai potrivite. Teologia cărții este o teologie adânc gândită și intens trăită.

Despre utilizarea acestei Cazanii în biserici, indicațiile cuprinse în *Cuvîntul ei înainte* sînt clare, precise și suficiente¹⁷.

Va fi o vină a preotului dacă această carte sfîntă, destinată propovăduirii, va lua drumul închis al bibliotecii. Știm însă că ea se face mereu mai auzită și mai înțeleasă în sfințele noastre biserici, continuînd astfel o tradiție scumpă clerului și credincioșilor noștri.

---

17. Astfel, tilcuirea urmează să se facă îndată după rostirea Sfintei Evanghelii, în conformitate cu practica veche-primară, a Bisericii, iar citirea Cazaniei se va face în timpul împărtășirii sfințiilor slujitor! Dacă însă, din pricini binecuvîntate, preotul nu va putea citi tilcuirea Sfintei Evanghelii la timpul hotărît, adică îndată după citirea Sf. Evanghelii, atunci atît această tilcuire cît și cazanania zilei se vor citi la sfîrșitul Sfintei Liturghii, în timp ce preotul se împărtășește, lectura urmînd a se face de către cîntăreți sau creștini mai evlavioși și anume: tilcuirea Sfintei Evanghelii se va citi în strana dreaptă, iar Cazanania în strana stîngă.

La acestea, noi vom adăuga numai că este recomandabil ca preotul și cîntărețul să mediteze cel puțin cu o zi mai înainte asupra textelor pe care le au de citit, pentru ca astfel, în fața credincioșilor să poată face lecturile rînduite cu toate cerințele unei predici bine stăpînite. De asemenea, de la caz la caz, credem că preotul va putea, după lectura din carte, la nevoie, să accentueze un anumit aspect, sau să actualizeze și să aplice o anumită învățătură, orientîndu-se după împrejurările locale.

IERARHIA PRINCIPALELOR SCAUNE EPISCOPALE ÎN BISERICA VECHÉ *

În primele trei secole, Biserica nu şi-a putut desfăşura în mod liber activitatea sa, ci numai în condiţii extrem de precare. De aceea nici problema unei întiietăţi între scaunele episcopale sau între comunităţi nu s-a pus. În faţa suferinţei, toţi sînt egali şi nimeni nu se mai gîndeşte la vreo întiietate.

Totuşi, se poate dovedi cu multe exemple, începînd chiar cu timpurile apostolice, că Bisericile sau comunităţile cetăţilor principale ale imperiului roman au dobîndit o autoritate bisericească mai mare decît cele din localităţile mai neînsemnate, şi că au exercitat influenţă asupra Bisericilor mai mici. Autoritatea Bisericii din localitatea principală, adică a Bisericii mame, a trecut în chip natural şi asupra episcopului respectivei Biserici, care cu timpul ajunge în fruntea administraţiei provinciei bisericeşti, în capitala căreia îşi avea reşedinţa. Raportul dintre episcopi locali şi episcopul capitalei, precum şi privilegiile acestuia, sînt oglindite deja în canonul 34 apostolic, potrivit căruia «Episcopii fiecărui neam se cuvine a cunoaşte pe cei dintii dintre dînşii şi a-l socoti pe el drept cap şi nimic mai însemnat să nu facă fără învoirea aceluia»¹.

De foarte mare autoritate s-au bucurat, la început, Bisericile înfiinţate de Sfinţii Apostoli. Din ele, răsări lumina Evangheliei ca din tot atîţia luminători şi se răspîndi în ţinuturile vecine. De la ele cereau informaţii cei ce aveau nedumeriri privitoare la învăţătura Mîntuitorului şi a Sfinţilor Apostoli, şi tot de la ele cereau comunităţile, nou înfiinţate, pe învăţătorii şi păstorii lor. Bisericile apostolice n-au fost puţine, dar nu toate au ajuns la acelaşi renume. Dintre ele, au devenit celebre numai acelea care se aflau şi în împrejurări locale de natură să le favorizeze², încît unele Biserici apostolice au ajuns la o autoritate mai mare şi au eclipsat pe celelalte.

Aşa se întîmplă anume cu Bisericile din Ierusalim, Antiohia, Efes, Alexandria, Roma. Dar şi dintre acestea, cele patru din urmă curînd eclip-

* Această lucrare de seminar în cadrul cursurilor pentru titlul de magistru în Teologie a fost alcătuită sub îndrumarea P. C. Pr. prof. Liviu Stan, care a dat şi avizul să fie publicată.

1. Dr. Nicodim Milaş, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoţite de comentarii*, vol. I, p. I, traducere de Uroş Kovincici şi Dr. Nicolae Popovici, Arad, 1930, p. 236; Guiliemus Beveregius, *Συνόδικον sive Pandectae Canonum S. S. Apostolorum et conciliorum ab Ecclesia Graeca receptorum* (Sinodicon), Oxonii, 1672, p. 22; 'Ράλλης (Γ. Δ.) καὶ Πότλης (Μ..) *Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ Ἱερῶν κανόνων* (Sintagma) Ἀθῆναις, 1852, t. II, p. 45.

2. Jacques Zeiller, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, publiée sous la direction de Augustin Fliche et Victor Martin, t. I, Paris, 1934, p. 382.

sară pe cea dintâi, adică pe cea a Ierusalimului, iar Biserica din Roma, apoi cea din Constantinopole, le eclipsară pe toate celelalte. Acest lucru s-a întâmplat datorită faptului că, pentru împărțirea teritorială-administrativă a Bisericii, întotdeauna s-a ținut seama de împărțirea teritorială-administrativă a Statului, iar în felul acesta, ierarhia bisericească a urmat-o pe cea civilă³.

Să vedem cum anume s-a petrecut acest lucru.

SCAUNUL SFINTEI CETĂȚI A IERUSALIMULUI

Biserica din Ierusalim, încă de la început, a trebuit să se bucure de o mare autoritate, fiindcă aici însuși Mântuitorul Hristos a predicat și și-a pecetluit învățătura Sa pe Sfânta Cruce, dar tot aici a și înviat pentru a se înălța la cer, de unde, apoi, s-a pogorât Sf. Duh peste Sfinții Apostoli, în ziua Cincizecimii, când s-a întemeiat prima comunitate creștină.

Primii păstori sau episcopi ai acestei Biserici, de asemenea au contribuit la afirmarea autorității ei. Desigur, la început, comunitatea era condusă de adunarea Apostolilor. Puțin mai târziu, însă, când Apostolii au părăsit, unul câte unul, Orașul Sfânt, această Biserică s-a grupat în jurul persoanei Sf. Iacob cel Drept⁴ «fratele Domnului»⁵ care se bucura deja de autoritate în fața Sfinților Apostoli⁶. După moartea sa, a fost ales Simeon, fiul lui Cleopa, care a fost martirizat pe vremea lui Traian (107), în vîrstă de 120 de ani⁷.

3. Credincioșii unui oraș formau o parohie. Mai multe parohii alcătuiau o comunitate mai mare numită eparhia (ἐπαρχία). În general aceste circumscripții corespundeau limitelor provinciilor din imperiul roman, iar în fruntea lor se aflau episcopii capitalei provinciei civile. Abbé M. Hemmer, *Histoire de l'Eglise*, traducție de l'allemand de M. le Dr. Funk, vol. I, Paris, 1895, p. 91). După ce Dioclețian, spre sfîrșitul secolului III, a modificat circumscripțiile provinciilor, punind deasupra guvernatorului provinciilor șefi de dieceze sau vicari, s-a adoptat un nou sistem: episcopii din fruntea provinciilor s-au numit mitropoliți (can. 4, I ec.) iar cei din fruntea diecezelor s-au numit exarhi (can. 6, I ec.) sau și arhiepiscopi, avînd o jurisdicție ce corespundea diecezelor civile ale imperiului și cuprindea, ca și acestea, mai multe provincii (în Orient diecezele au fost la început în număr de patru: Orient, Pont, Asia și Tracia; în vremea lui Teodosie acest număr a fost mărit prin crearea diecezei Egiptului, separat de a Orientului. L. Duchesne, *Origines du culte chrétien*, Paris, 1889, p. 23). Sinodul I Ecumenic, de la Niceea (can. 6) vorbește despre aceasta ca despre o instituție deja veche numind în mod expres trei dintre aceștia (de Alexandria, Roma și Antiohia), care se puteau numi mitropoliți generali și consacra acest obicei dar trebuie să admită multe excepții, care corespundeau tradiției anterioare (Duchesne, *Histoire ancienne de l'Eglise*, t. I, sixième édition, Paris, 1911, p. 524).

4. «...sed Jacobum cognominē justum Hierusalimorum episcopum elegisse», Clement Alexandrinul, citat de Eusebiu I, II, c. 1, la Louis Thomassin, *Ancienne — Nouvelle Discipline de l'Eglise*, ediția M. André, t. I, Bar-le-Duc, 1864, p. 76; comp. Dr. Vasile Gheorghiu, *Introducere în Sfințele Cărți ale Testamentului Nou*, 1929, p. 60.

5. Sf. Ap. Iacob, fiul lui Zevedei, fratele lui Ioan, a fost ucis cu sabia în vremea persecuției lui Irod Agrippa (Fapte, XII, 2).

6. Duchesne, *Histoire Ancienne*, t. I, p. 19; comp. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 640; Sf. Ap. Petru, scăpînd în chip minunat din închisoarea în care l-a aruncat Irod Agrippa, se duce la Iacob mai întîi (Fapte XII, 17); la Sinodul apostolic de la Ierusalim, tot Sf. Iacob ține discursul (Fapte XV, 13—21); Sf. Ap. Pavel întorcîndu-se la Ierusalim din a treia călătorie misionară, se prezintă la Iacob (Fapte XXI, 18).

7. Hegesip, citat de Eusebiu, *Hist. eccles.*, I, c. III, 11; la Gams, art. *Jerusalem*, în

Prin cei botezați în ziua Cincizecimii, care erau adunați la această sărbătoare, din diferite părți ale lumii, și prin Sfinții Apostoli, care în urma persecuției lui Irod Agrippa părăsesc Ierusalimul, creștinismul a luat drumul spre celelalte neamuri, — ajutat fiind de diasporaua iudaică și de prozelitiți pe care aceasta îi făcea⁸ — dar atunci când se ivea vreo neînțelegere sau nedumerire cu privire la vreo învățătură sau practică bisericească, tot la Ierusalim se adunau Sfinții Apostoli cu trimiși credincioșilor, pentru a le rezolva. Exemplul grăitor îl avem în Sinodul apostolic.

Astfel, Ierusalimul prezenta, la început, centrul de gravitație a vieții trăite în noua religie, creștinismul, iar Biserica lui era metropola celorlalte comunități⁹.

Acest lucru, însă, n-a durat mult. Datorită răscoalelor iudaice, Ierusalimul este pustiit, la anul 70, de trupele lui Tit. Creștinii, văzînd în aceasta îndeplinirea profeției Mintuitorului (Matei XXIV, 2), nu s-au solidarizat cu conaționali lor, ci au părăsit, încă înaintea acestui război, Orașul Sfînt și s-au refugiat în orașul elenic Pella, în Decapole, în regatul lui Agrippa II, unde mult timp după aceea au fost semnalate grupuri de iudeo-creștini¹⁰, la Kokhaba, în țara transiordanică și la Nazaret, în Galileia. După încercarea nereușită a lui Simeon Bar-Kochba susținut de celebrul rabin Akiba, de a lua Ierusalimul, împăratul Adrian (117—138) zidește în locul acestuia, în prima jumătate a secolului II, cetatea Aelia Capitolina¹¹. Iudeilor le este interzisă locuirea în noul oraș sub pedeapsa cu moartea¹², așa că aici s-a format o comunitate de creștini proveniți numai dintre păgîni.

În această stare, datorită condițiilor neprielnice, cea mai veche Biserică, Biserica Ierusalimului, mama tuturor celorlalte Biserici, nu a putut ocupa în ierarhia lumii creștine locul care i se cuvenea în urma însemnătății ei. Episcopul său, cu toate că avea scaunul în vechea localitate de odinioară, ajunge să fie subordonat ierarhului din Cezareea Palestinei, peste provincia lor avînd autoritate Scaunul din Antiohia¹³.

«Dictionnaire Encyclopédique de la Théologie Catholique» (Wetzer et Welte), traduit de l'allemand par I. Goschler, troisième édition, t. XII, Paris, 1870, p. 248; comp. Zeiller, *op. cit.* t. I, p. 243.

8. Duchesne, *Orig. du culte*, p. I.

9. Gams, *art. cit.*, p. 248; Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 45.

10. Eusebiu, *Hist. eccl.* I, VII, 14; la Duchesne, *Hist. ancienne*, t. I, p. 118; comp. Amann (E.), *art. Jérusalem (Église de)*, în «Dictionnaire de Théologie Catholique», t. XIII, I, Paris, 1934, col. 997; Zeiller, *op. cit.*, t. I, p. 243; Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 45; *Istoria Bisericească Universală*, Manual pentru uzul studenților Institutelor Teologice, v. I, București, 1956, p. 50.

11. Se numea Aelia (Eliă), după numele lui Adrian: «Imperator Aelius Hadrianus est autem instaurasset, ex ejus nominidicta est Aelia», Balsamon, în *Coment. la can. 6 de la Niceea în Sinodicon*, p. 66, E; iar Capitolina, fiindcă pe colina templului a fost înălțat Capitolul lui Jupiter. Wladimir Guetté, *Historie de l'Eglise*, t. III, Paris, f.a., p. 32.

12. Duchesne, *Hist. ancienne*, t. I, p. 119; Amann, *art. cit.*, col. 997; *Ist. Bis. Univ.*, ed. citată, vol. I, p. 51.

13. Chiar și după noua împărțire a imperiului roman, când Palestina a fost împărțită în trei provincii — prima, secunda și terția — fiindcă Ierusalimul nu obținu poziție de

Aceasta era situația ierarhică a episcopului Ierusalimului pe timpul Sinodului I Ecumenic de la Niceea. Acest sinod, după ce prin canonul 6¹⁴ stabilește jurisdicția scaunelor de căpetenie ale Bisericilor privilegiate, menținute în el, își îndreaptă privirea asupra episcopului Ierusalimului, și, prin canonul 7¹⁵, confirmă obiceiul și tradiția veche (συνήθεια καὶ παράδοσις ἀρχαία) care s-a păstrat în privința onorurilor înalte date întotdeauna episcopului Sfintei Cetăți, și dispune prin lege, ca acesta să se bucure și în viitor de aceste onoruri, precum și de cele ce însoțesc onorurile (ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τιμῆς).

De fapt, prin canonul 7, Sinodul I Ecumenic acordă într-adevăr Scaunului din Ierusalim o anumită precădere onorifică. Unii cred că îi consacră o poziție onorifică aparte, proprie numai scaunului acestuia, deosebită de poziția onorifică a celorlalte scaune mai importante ale Bisericii și superioară aceloră¹⁶. Nu poate fi vorba însă că i s-ar conferi rangul imediat după primii trei protoierarhi din Biserica întregă, despre care menționează precedentul canon (6), adică după cel din Alexandria, Roma și Antiohia.

Dar pentru că Elia sau Ierusalimul în această vreme, sub raport politic, avea numai un loc de-al doilea rang față de Cezareea, care era prima cetate a provinciei, sinodul nu conferă episcopului de Ierusalim drepturile mitropolitane, ci le menține pe seama episcopului de Cezareea, care le avea și mai înainte (τῆ μητροπόλει σωζομένου τοῦ οἰκείου ἀξιωματος)¹⁷

Cu toate că Ierusalimul nu era capitala unei provincii, totuși, după edictul de la Milan (313) și o dată cu încreștinarea împăraților, el începe să se ridice și să capete un nou prestigiu «prin cinstirea sfintelor lui tradiții și instituții, prin ridicarea de Biserici, de mănăstiri și de așezăminte caritabile»¹⁸. Puțin câte puțin, el primește vechiul său nume, numele de Elia începând să dispară — o dată cu instituțiile lui păgâne —, cedând locul celui de Ierusalim. Orașul Sfânt devine obiectul atenției și venerației creștine universale. Faptul că marele istoric Eusebiu de Cezareea¹⁹ dă cu mi-

capitală a nici uneia dintre cele trei provincii, el rămase subordonat Cezareei care era capitala Palestinei prima (Thomassin, *op. cit.*, t. I, p. 75).

14. «Să se țină obiceiurile vechi, cele din Egipt și din Libia și din Pentapole, ca episcopul Alexandriei să aibă stăpânire peste toate acestea, deoarece aceasta s-a obișnuit și pentru episcopul din Roma. Asemenea încă și în Antiohia și în celelalte provincii să se păstreze prerogativele pe seama bisericilor...», Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 32; *Sinodicon*, p. 66; *Sintagma*, t. II, p. 128.

15. «Deoarece s-a ținut obiceiul și tradiția veche ca episcopul Aeliei să i se dea onorurile (cuvenite) bucură-se el de cele ce însoțesc onorurile, păstrându-se însă mitropoliei demnitatea proprie dinseși», Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 44; *Sinodicon*, p. 68; *Sintagma*, t. II, p. 131.

16. Vailhé, *Formation du patriarcat de Jérusalem*, în «Échos d'Orient», t. XIII, 1910, p. 327; la Karalevskij (C.), art. *Antioche*, în «Dictionnaire d'Histoire et de Géographie écclesiastique», publié sous la direction de Mgr. Alfred Baudrillard, t. III, Paris, 1924, col. 581; Thomassin, *op. cit.*, t. I, p. 308; Guelté, *op. cit.*, vol. III, p. 32.

17. Vezi can. 7, mai sus, la nota 15.

18. Justinian, Patriarhul României, *Valabilitatea actuală a canonului 28 al sinodului V ecumenic de la Calcedon*, art. în rev. «Ortodoxia», nr. 2—3, aprilie-septembrie, 1951, p. 180.

19. *Hist. eccl.*, I, V, cap. XII la Anman, *art. cit.*, col. 997.

nuțiozitate listele sale episcopale, cum a făcut-o el cu marile scaune: Roma, Alexandria și Antiohia, arată că, la începutul secolului IV, Orașul Sfânt se afla în atenția întregii lumi creștine, fiind privit ca adevărata capitală a creștinismului.

Vaza de care Ierusalimul se bucură, din ce în ce mai mult, face pe titularii scaunului său, începînd cu Macarie, Maxim, Chiril și Juvenal, nu numai să iasă de sub jurisdicția mitropolitului de Cezareea, ci chiar să exercite asupra bisericilor din Palestina, o vădită autoritate²⁰. Juvenal (419—458) mai ales, se conducea în toate ca un mitropolit și ceru Sinodului III Ecumenic, de la Efes' (451), să fie scos de sub jurisdicția mitropolitului de Cezareea. Ba, mai mult chiar, invocînd epoca apostolică, el stăruie, pe lîngă acest sinod, să i se dea rangul înainte de arhiepiscopul Antiohiei, care avea jurisdicția asupra celor trei Palestine, Feniciei și Arabiei²¹.

Dar, ceea ce nu putuse obține de la sinod, Juvenal obținu de la împăratul Teodosie al II-lea, care, printr-un rescript, îi supune cele trei Palestine, cele două Fenicii și Arabia. Aceasta era just, dar nu legal, și pe lîngă aceasta, și episcopul Antiohiei obținu un rescript asemănător²².

Abia după douăzeci de ani, la Sinodul IV Ecumenic de la Calcedon (451), s-a curmat disputa dintre cei doi episcopi, privitoare la jurisdicția lor. Prin înțelegerea dintre Juvenal al Ierusalimului și Maxim al Antiohiei, ratificată de sinod în ședința din 26 octombrie, Scaunul de Antiohia păstra cele două Fenicii și Arabia, iar cel al Ierusalimului obținu cele trei Palestine care aveau capitalele la Cezareea, Schitopolis și Petra²³, la care ulterior s-au mai adăugat o provincie siriană și alta arabă²⁴. La acest sinod, Scaunului de Ierusalim i s-a recunoscut o poziție jurisdicțională egală cu a celorlalte scaune patriarhale și astfel, de la această dată, episcopia din Ierusalim devine patriarhie²⁵.

Prin aceasta, Sinodul de la Calcedon a reconsiderat o întregă atitudine și a reparat o nedreptate seculară. «Ierusalimul, locul de predică și de suferință a Mîntuitorului dar și de glorioasă înviere și răspîndire a învățăturii Sale, a fost cinstit, la acest sinod, după neprețuitele sale merite istorice»²⁶.

Și totuși, Sinodul IV Ecumenic, care a definitivat organizarea bisericească a celor cinci patriarhate (Pentarie) nu a dat Scaunului de Ierusalim decît rangul celui de al cincilea patriarh, fiindcă criteriul după

20. Amman, *art. cit.*, col. 998.

21. Eusebiu Popovici, *Istoria Bisericească Universală*, traducere de Athanasie Mironescu, vol. II, cartea I, București, 1925, p. 64.

22. Karalevskij, *art. cit.*, col. 581; Thomassin, *op. cit.*, t. I, p. 78.

23. „Ἀντιοχείων... ἔχειν δύο φοινίκια καὶ Ἀραβίαν, τὸν δὲ θρόνον τῆς Ἱεροσολύμου τῆς ἔχειν τῆς τριῶν παλαιστίνης”, Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, t. VII, Paris, 1901, col. 180—181; Gams, *art. cit.*, p. 248; Zeiller, *op. cit.*, vol. IV, p. 237.

24. Vaillhé, *Formation du patriarcat de Jérusalem*, în *Echos d'Orient*, t. XII, p. 325 la Amman, *art. cit.*, col. 990; Thomassin, *op. cit.*, t. I, p. 79.

25. Pr. Prof. L. Stan, *Importanța canonică-juridică a Sinodului al IV-lea Ecumenic*, *art. în rev. «Orthodoxia»*, nr. 2—3, aprilie-septembrie, 1951, p. 447.

26. Pr. Prof. P. Rezuș, *Poziția actuală a celor nemulțumiți de hotărârile Sinodului IV Ecumenic*, *art. în rev. «Orthodoxia»*, nr. 2—3, aprilie-septembrie, 1951, pp. 489—490.

care s-a stabilit ierarhia scaunelor episcopale nu a fost exclusiv religios, ci pentru aceasta s-a ținut seama, mai ales, de importanța politică a orașului de reședință.

În locurile ocupate de sinoadele ecumenice, în subscrieri, în legiuirile lui Justinian, cei cinci patriarhi sînt întotdeauna în fruntea celorlalți episcopi, dar Biserica Sf. Iacob, Biserica primă și mama tuturor celorlalte, ocupă locul ultim printre Bisericile apostolice.

SCAUNUL ANTIOHIEI

Vestirea Evangheliei s-a făcut la Antiohia din primele zile ale creștinismului²⁷. O dată cu persecuția în care Sfintul Arhidiacon Ștefan a fost matirizat, mulți frați părăsesc Ierusalimul și se îndreaptă către metropola Orientului, unde unii se adresează iudeilor, iar alții păgînilor. Antiohia a fost în realitate prima Biserică a neamurilor²⁸, adevăratul început al creștinismului.

Barnaba, la început, apoi Sf. Apostol Pavel (Fapte XI, 22—25) veniră, în numele Bisericii mame din Ierusalim, să organizeze comunitatea. Pentru a se distinge dintre ceilalți iudei de rind, credincioșii de aici își luară supranumele de creștini. (Fapte XI, 26).

Cuvîntul Evangheliei trebuie să fi fost răspîndit destul de repede în întreaga regiune căci epistola Sinodului apostolic din Ierusalim este adresată «fraților dintre păgîni, care sînt în Antiohia, Siria și Cilicia». (Fapte XV, 23).

Dar Antiohia deveni centrul efectiv al misiunilor pe scară mai largă. De aici apostolii zeloși ca Pavel, Barnaba, Ioan, Marcu, Sila etc. trecînd prin insulele Cipru și Creta mergeau în marile cetăți ale Asiei Mici, ale Traciei și Macedoniei.

Astfel, marea metropolă a Orientului ia locul Ierusalimului și apare ca centrul Bisericii universale, ca metropolă a creștinismului²⁹.

Din nefericire însă, nu se știe nimic, sau aproape nimic, asupra primilor episcopi³⁰ din Antiohia, afară de Ignatie³¹, a cărui viață este mai

27. Nicolae, unul dintre cei șapte diaconi era originar din Antiohia (Fapte, VI, 5).

28. Convertirea păgînilor însă a născut gelozia iudeilor care voiau să impună acestora practicile iudaice, cauzînd ținerea Sinodului de la Ierusalim, unde a fost rezolvată această problemă. (Fapte, XV).

29. Zeiller, *op. cit.*, t. I, p. 154.

30. Venirea Sf. Ap. Petru la Antiohia este un eveniment sigur, atestat de Epistola către Galateni (II, 11), dar tradiția potrivit căreia el ar fi fost timp de șapte ani episcop aici, nu pare să fie mai veche decît papa Grigorie cel Mare: «Ipse firmavit sedem, in qua septem annis, quamvis discessurus, sedib» (Migne, P. L., t. LXVII, col. 899, la Karalevskij, *art. cit.*, col. 567); fiindcă această datare nu se poate încadra cu durata episcopatului roman, care după unii ar fi de 20—25 ani, atunci chiar și cei mai optimiști nu-i pot da Sf. Ap. Petru decît cinci ani de ședere în Antiohia.

31. Eusebiu al Cezareei, care a avut sub ochii lui cataloagele Bisericilor Orientale, numește pe Evodiu ca prim episcop în Antiohia, și nu pe Petru, iar pe Ignatie ca al doilea (*Hist. eccl.*, I, 311, cap. XXI, Migne, P. G., t. XX, col. 256 la Vailhé (S.), *art. Antioche (patriarcat grecque)*, în «Diction. de Théol. Cathol.», t. I, 2, col. 1400.

puțin cunoscută decît moartea, care a avut loc la Roma, sub Traian (107) ³².

Mai tîrziu, Serapion (190—202), episcopul Antiohiei, iscălește o scrisoare sinodală contra montaniștilor și intervine pentru a reprima tendințele eretice ale credincioșilor din Rhossos, în Cilicia, care primiseră Evanghelia apocrifă, zisă a lui Petru ³³. Se crede că tot el a sfințit pe Polut, al treilea episcop al Edessei ³⁴.

Astfel că, dacă pe vremea Sfinților Apostoli Antiohia a fost centru misionar creștin, mai tîrziu, ea posedă, în virtutea acestei paternități spirituale și, mai ales, fiindcă era metropola diecezei Orientului, o autoritate sigură asupra Bisericilor pe care le evanghelizase.

Sinodul I Ecumenic de la Niceea (325) a vrut să legalizeze acest obicei cînd, după ce a recunoscut jurisdicția Alexandriei asupra Egiptului, Libiei și Pentapolei, el adaugă : «Asemenea (ὁμοίως , similiter) încă și în Antiohia și în celelalte eparhii să se păstreze prerogativele pe seama Bisericilor» (can. 6) ³⁵.

Este de presupus, că în vremea Sinodului I Ecumenic, în toate provinciile de sub jurisdicția Bisericii din Antiohia existau mitropolii. Între aceștia se afla și mitropolitul Palestinei cu reședința la Cezareea, lucru pe care ni-l relatează și Fericitul Ieronim care zice că mitropolitul Cezareei depindea, conform canonului 6 al Sinodului niceean, de protoierarul din Antiohia ³⁶.

Canonul 2 ³⁷ al celui de-al II-lea Sinod Ecumenic, ținut la Constantinopol (381), confirmă în același sens privilegiile Scaunului de Antiohia.

Toate acestea ne arată cum, înainte ca Bizanțul să devină reședință imperială, Antiohia, alături de Alexandria, sînt cele două metropole ale lumii creștine din Orient.

32. Pr. Prof. Ioan Coman, *Patrologie*, Manual pentru uzul studenților Institutelor Teologice, București, 1956, p. 37.

33. Eusebiu, *Hist. Eccl.*, V, 19, la Karalevskij, *art. cit.*, col. 571; Intervenția lui Serapion în Rhossos se explică prin aceea că el era nu numai episcopul cel mai apropiat, dar și cel mai a văză, ceea ce reiese și din faptul că episcopul Vitalis al Antiohiei a zădărnicit două sinoade locale, cel din Ancyra și cel din Neocezareea (Joseph Hefele), *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, trad. par. H. Leclercq, vol. I, Paris, 1907, p. 299 și 326).

34. L. Tixeront, *Les origines de l'Église d'Édesse*, Angers, 1888, p. 140; la Vaillhé, *art. Antioche (patriarcat grecque)*, col. 1400.

35. Vezi mai sus nota 14. Canonul nu spune care era teritoriul supus Bisericii Antiohiei, dar prin analogie, ținînd seama de felul cum s-a determinat în canon circumscripția episcopului Alexandriei, trebuie să admitem că teritoriul supus episcopului Antiohiei era identic cu hotarele circumscripției politice a Răsăritului (diocesis orientalis), care era supusă, întocmai ca și circumscripția Egiptului, prefectului Orientului.

36. Ep. 61 ad Pammach, la Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 43.

37. «Episcopii să nu-și întindă jurisdicția asupra altor Biserici afară de dieceza lor, nici să nu facă turburări în Biserici, ci potrivit canoanelor, episcopul Alexandriei să cîrmuiască numai Egiptul, iar episcopii Răsăritului să administreze numai Răsăritul, păstrîndu-se pe seama Bisericii Antiohienilor prerogativele din canoanele Sinodului de la Niceea; și episcopii diecezei din Asia să cîrmuiască numai pe cele (Bisericile) din Asia și cei din Pont numai pe cele ale Pontului și cei din Tracia numai pe ale Traciei să le administreze», Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 91; *Sinodicon*, p. 87; *Sintagma*, p. 169.

Cu timpul însă, datorită împărțirii administrativ-civile, căreia i-a urmat și cea bisericească, Antiohia, pierzînd din autoritatea laică, i se știrbește și din jurisdicția bisericească. Așa, de exemplu, la Sinodul IV Ecumenic de la Calcedon, Juvenal al Ierusalimului obține pe seama scaunului său cele trei Palestine.

La acest sinod (IV Ecumenic) episcopul Antiohiei ia, pentru prima dată în mod oficial, titlul de patriarh, cum era obiceiul de a se numi episcopii marilor metropole, dar în ierarhia lumii creștine el deține abia locul patru.

SCAUNUL CETĂȚII EFESULUI

Situată pe malul fluviului Caystros, nu departe de confluența acestuia cu Marea Egee, dincoace de munții Taurus, patria poezilor Anacreon și Hipponax, a stoicului Zenon, a filozofilor Heraclit, Democrit, Parmenide și Pitagora, a geografului Artemidor, a pictorilor Appeles și Parrhasius, a sculptorului Agosias, cu edificii publice mărețe, fiind întărită cu protecția imperială, bătrîna cetate depășea vechile sale rivale, ca Smirna și Pergam, și trecea drept capitală.

Spre sfîrșitul celei de a doua călătorii misionare, Sf. Apostol Pavel venind de la Corint, se oprește și la Efes. Neputînd însă prelungi șederea sa, el le făgăduiește că va reveni (Fapte XVIII, 21) ceea ce și făcu nu după mult timp ; de data aceasta el stătu aproape trei ani. Datorită opoziției iudeilor, el părăsi sinagoga și continuă să învețe în școala unuia numit Tiranus (Fapte XIX, 9). El converti un mare număr de iudei și de păgîni, din oraș și din împrejurimi ; mulți dintre noii botezați, păgîni pînă acum, veneau și puneau în mîinile Apostolului cărțile lor de magie, pentru a le arde, ca semn al sincerei lor convertiri (Fapte XIX, 19). Dar prin pătrunderea Sfîntului Apostol Pavel pe această «poartă mare și puternică» (I Cor. XVI, 9) a Asiei Mici și prin activitatea sa rodnică se răresc pînă la dispariție rîndurile închinătorilor la idoli, ceea ce provocă, la instigația unui argintar numit Dimitrie, care își vedea periclitată meseria, o mișcare tumultuoasă împotriva creștinilor (Fapte XIX, 23). Din scrierile Noului Testament, vedem că Sf. Apostol Pavel a ținut mult la Biserica din Efes. Întîlnirea sa cu întîistătătorii ei de la Milet, de care se desparte în chip duios, presimțind că nu-i va mai vedea (Fapte XX, 16—38), ca și faptul că îndată ce scapă din prima captivitate romană, a venit să-i cerceteze, așezîndu-le ca episcop pe cel mai destoinic dintre colaboratorii săi (I Timotei I, 2—3), arată cu cîtă dragoste și grijă părintească se purta el față de Biserica din cetatea Efesului³⁸.

Dar importanța Bisericii din Efes crescă în ochii celorlalte Biserici și prin șederea Sfîntului Evanghelist Ioan, care, după ce a părăsit insula

38. *Studiul Noului Testament*, Manual pentru uzul studenților Institutelor Teologice, București, 1954, p. 128.

Patmos, se stabili la Efes, uned, după datele tradiției bisericești, s-ar fi săvârșit din viață, la adînci bătrînețe³⁹.

Astăzi se recunoaște că «Epistola către Efeseni» n-a fost adresată inițial acestora⁴⁰. Totuși, din acest lucru putem constata cîntea de care Biserica din Efes se bucura în fața celorlalte Biserici apostolice, în vremea cînd s-au schimbat destinatarii epistolei.

Dar faptul că la Efes au fost ținute două sinoade celebre, dintre care unul ecumenic (431), iar celălalt numai proiectat (449) ne arată că la prestigiul Bisericii din Efes au contribuit în mare măsură poziția geografică și starea economică, politică și socială a orașului.

Canonul 6⁴¹ al Sinodului I Ecumenic de la Niceea, vorbind despre cei trei protoierarhi ai Bisericii, nu zice nimic expres despre cel din Efes, dar, fără să fie numit, acesta este vizat prin cuvintele: «...asemenea... și în celelalte eparhii (provincii) să se păstreze prerogativele pe seama Bisericilor».

Ținînd seama că pe timpul Sinodului de la Niceea hotarele marilor Biserici sau ale ținuturilor bisericești coincideau cu hotarele politice, se poate afirma, cu deplină siguranță, că între Bisericile de acest fel se numără și ținutul în fruntea căruia se găsea Efesul, adică dieceza numită Asia proconsulară, care din punct de vedere politic depindea de prefectura Orientului ca și diecezele Egiptului și Antiohiei⁴².

În cadrul imperiului, dieceza Asiei proconsulare cuprindea zece provincii, iar dieceza sau exarhatul bisericesc respectiv, avea 11 provincii sau eparhii, cum se numeau pe atunci. Exarhul își avea reședința în Efes, care era și capitala civilă a acestei dieceze și unde, prin urmare, se afla și guvernatorul⁴³.

Acest protoierarh de la Efes, ca și ceilalți amintiți împreună cu el, pe vremea Sinodului de la Niceea, era deplin independent și de sine stătător, bucurîndu-se întru toate de aceleași drepturi și prerogative pe care le aveau episcopii Romei, Alexandriei și Antiohiei⁴⁴.

Dar acest exarh este citat în mod expres, alături de cel din Alexandria și Antiohia, de Sinodul II Ecumenic de la Constantinople (381),

39. Eusebiu, *Hist. eccl.*, III, 9, ediția Grapin, în «Diction. de la Bible», supplément publié sous la direction de Louis Pirot, fasc. VI, Paris, 1930, col. 1078; în legătură cu aceasta, Sf. Irineu zice: «Dar Biserica Efesului fondată de Sf. Ap. Pavel și unde a rămas Sf. Ioan pînă pe vremea lui Traian, este de asemenea o mărturie veridică a tradiției bisericești (*Adv. haer.*, III, 3, 4, citat de Eusebiu, *Hist. Eccl.*, III, 23, la Louis Pirot, col. 1078; comp. Thomassin, *op. cit.*, t. I, p. 12 și 103; În scrisoarea către Părinții Sinodului al III-lea Ecumenic de la Efes (431), papa Celestin amintește de relicvele Evanghelistului: «τὰ λείψανα παρόντες τετιμῆκατε» la Mansi, *op. cit.*, t. IV, col. 1286.

40. *Studiul Noului Testament*, ed. cit., p. 125 și urm.; Gheorghiu, *op. cit.*, pp. 489—497.

41. Vezi mai sus nota 14.

42. Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 43.

43. Thomassin, *op. cit.*, t. I, p. 102.

44. Alături de capitalele mari: Alexandria, Roma, Antiohia, existau capitale secundare care țineau locul între acestea și metropoli. Una din acestea era și Efesul (Guelté, *op. cit.*, t. III, p. 31).

care, prin canonul 2⁴⁵, dispune ca : «...și episcopii diecezei din Asia să cîrmuiască numai pe cele din Asia»⁴⁶.

Printr-un edict al tiranului Vasilisc⁴⁷, Scaunul din Efes este ridicat la rangul de patriarhat, dar cu timpul el își pierde din importanță datorită neînsemnătății sale politice, iar după Sinodul IV Ecumenic de la Calcedon (451) el este supus jurisdicției episcopului «Romei noi», al cărui oraș de reședință devenise de peste 100 de ani Constantinopolul.

Astfel Biserica din Efes, întemeiată de Sf. Apostol Pavel și îndrumată de Sf. Evanghelist Ioan, deși a ocupat o treaptă mai înaltă în ierarhia lumii creștine, cu vremea și-a pierdut însemnătatea, nemairămînînd din ea decît «amintirea glorioasă a unuia din stîlpii creștinătății primare»⁴⁸.

SCAUNUL ALEXANDRIEI

Prin așezarea, mărimea și importanța sa ca oraș, prin construcții și așezăminte, prin mișcarea de idei și popoare, Alexandria era unul dintre cele dintîi și mai căutate centre culturale ale lumii vechi. Ea rivaliza, sub acest aspect, cu Atena și Roma⁴⁹.

La Alexandria exista cea mai mare bibliotecă din lume, precum și cea mai celebră universitate a lumii vechi. «Aici veneau studiosi, savanți și curioși din toată lumea spre a se informa și a adînci problemele care-i interesau»⁵⁰.

Ea era, în special, focarul științei pentru iudeii eleniști. Aici, în Alexandria, s-a tradus Sf. Scriptură a Vechiului Testament, punîndu-se în circulație versiunea Septuagintei⁵¹.

Creștinismul a prins rădăcini în Egipt în epoca apostolică. La pogoșirea Sf. Duh, în ziua Cincizecimii, printre ceilalți martori erau și oameni veniți din Egipt și din Cirena (Fapte II, 10). Apolo, care a avut un rost atît de însemnat în timpul Sf. Apostol Pavel, ca misionar, dar nu în țara sa, ci în Asia și Grecia (Fapte XVIII, 24 ; I Cor. III, 6), era din Alexandria.

În orice caz, creștinismul a fost cunoscut în aceste părți înainte de venirea Sf. Evanghelist Marcu, despre care o tradiție, pe care Eusebiu o constată la începutul secolului IV și pe care o reproduce, zice că ar fi predicat primul în Egipt și a întemeiat Biserica din Alexandria⁵².

45. Vezi mai sus nota 37.

46. Prin canonul 2 al Sinodului al II-lea Ecumenic s-a căutat, să se împiedice proteriarhii numiți, printre care este amintit și cel din Efes, de a-și întinde jurisdicția dincolo pe marginile diecezei lor, fiecare dintre acestea cuprinzînd mai multe provincii (eparhii).

47. Thomassin, *op. cit.*, t. I, p. 104.

48. *Studiul Noului Testament*, ed. cit., p. 129.

49. Guetté, *op. cit.*, t. I, p. 248.

50. Coman, *op. cit.*, p. 97 ; comp. (J.) Pargoire, art. *Alexandrie (Église de)*, în «*Diction. de Théol. Cathol.*», t. I, 1, col. 789.

51. Istoria acestei traduceri în *Studiul Vechiului Testament*, Manual pentru uzul studenților Institutelor Teologice, București, 1955, p. 44.

52. *Hist. eccl.*, II, 16, Migne P. G., t. XX, col. 173 ; *Cronica, II*, Migne P. G., t. XIX, col. 539, la Pargoire, *art. cit.*, col. 789.

După diferite pasagii din același autor se poate reconstitui și lista succesorilor acestuia, începînd cu Annianus, Abilius, Cerdon etc.⁵³.

Datorită mediului geografic și situației economice, politice și culturale a orașului, Biserica din Alexandria ajunge, în scurt timp, la o înflorire neegalată. Fericitul Ieronim ne spune că aici se aflau, de pe vremea Sf. Evanghelist Marcu «doctori bisericești cu o mare erudiție, fie în Sfintele Scripturi, fie în scrierile profane»⁵⁴. Importanța intelectuală a Bisericii din Alexandria se constată și din numărul și renumele oamenilor pe care ea i-a dat Bisericii din secolele III și IV. Aici apăru, sau cel puțin aici se amintește, și prima școală creștină superioară, fiind ilustrată de oameni celebri ca Panten, Clement, Origen etc. La Sinodul I Ecumenic de la Niceea, i s-a recunoscut Bisericii din Alexandria acest prestigiu, căci ei i s-a stabilit îndatorirea de a calcula data Sfințelor Paști.

Ținînd seama de cele spuse pînă acum, ne dăm lesne seama pentru care motiv Biserica din Alexandria, capitala Egiptului, a avut de la început înțietate peste toate celelalte Biserici. Episcopul său purta titlul onorific de arhiepiscop⁵⁵, căci îi erau supuși nu numai numeroși episcopi⁵⁶, ci și mulți mitropoliți, asupra cărora exercita felurite drepturi jurisdicționale, în primul rînd dreptul de a-i hirotoni.

Această autoritate i s-a recunoscut în mod legal de Sinodul I Ecumenic prin canonul 6⁵⁷. Dreptul acesta, zice sinodul, era un vechi obicei (τὰ ἀρχαῖα ἔθνη) pe care episcopul locului îl practicase de multă vreme și pe care acum sinodul îl întărește ca lege scrisă.

După cum reiese din canonul 6 al Sinodului I Ecumenic, drepturile protoierarhului din Alexandria nu erau drepturile mitropoliților de rînd, referitoare la o circumscripție bisericească determinată (provincia ἑπαρχία), ci se extindeau asupra a trei provincii: Egipt, Libia și Penta-pole. Aceste trei provincii, la care Sf. Atanasie cel Mare adaugă încă și Tebaida⁵⁸ alcătuiau ținutul politic cel mare, adică dieceza (διοικήσεις) Egiptului care era supusă prefectului Orientului, a cărui reședință se afla tot în Alexandria⁵⁹. Așadar, limitele pînă la care episcopul de Alexandria avea dreptul de a-și extinde puterea sa erau identice cu hotarele diecezei civile a Egiptului. Acest lucru reiese și mai clar din canonul 2⁶⁰ al Sinodului II Ecumenic de la Constantinopol care, în esența sa, nu este altceva decît repetarea canonului 6 niceean. Prin el

53. *Hist. eccl.*, II, 24; III, 14, Migne P. G., t. XX, col. 205, 248 la Pargoire, *art. cit.*, col. 788.

54. *De viris illustribus*, 36, Migne, P. L., t. XXIII, col. 651, la J. Fraikin, *art. Alexandria*, în «Diction. d'Histoire et de Géographie ecclésiastique», t. II, col. 291, 292.

55. Sf. Epifaniu dădu această calitate lui Alexandru, episcopul Alexandriei (*Adv. haer.* LXXVIII, n. 27; la Thomassin, *op. cit.*, t. I, p. 13).

56. La sinodul provincial convocat de episcopul Alexandru contra lui Arie, la 321, s-au adunat circa 100 episcopi (Wetzer, *art. Alexandria*, în «Diction. eucycl. de Théol. Cathol.», t. I, p. 152).

57. Vezi mai sus nota 14.

58. Ludovicus Ellies Du Pin, *De Antiqua ecclesiae disciplina*, Coloniae, Agripinae, 1691, p. 23.

59. Hefele-Leclercq, *op. cit.*, t. I, 1, p. 555.

60. Vezi mai sus nota 37.

se stabilesc hotarele circumscriptiilor bisericești, în deplină consonanță cu hotarele circumscriptiilor politice.

Dependența mitropoliților și episcopilor din dieceza respectivă față de episcopul Alexandriei, precum și prestigiul de care acesta se bucura din vechime, se poate explica numai ținând seama de împrejurările istorice și politice din acea vreme. Căci de unde a luat început uzul sau obiceiul, invocat la Sinodul I Ecumenic ca privilegiu al episcopului din Alexandria, și cum se explică el ? Este adevărat că de aici s-a împrăștiat în multe părți lumina Evangheliei și că episcopii acestei Biserici au hitonit conducători în orașele vecine, dar faptul acesta nu explică îndeajuns de ce Biserica Alexandriei a luat-o înaintea celorlalte Biserici apostolice. Singura explicație îndreptățită de istorie și de realități este aceea că episcopii și mitropoliții provinciilor vecine s-au supus episcopului acesteia, fiindcă problemele bisericești se tratau, în chip obișnuit și cît se poate de firesc, în orașul de căpetenie, în capitală.

Că așa este și nu altfel, constatăm din faptul că, dacă înainte de mutarea scaunului împărăției romane la Bizanț, episcopul Alexandriei ocupa locul întâi în ierarhia Bisericii de Răsărit, după strămutarea reședinței imperiului la Constantinopol, Sinodul II Ecumenic, prin canonul 3⁶¹, dă întâietate de onoare episcopului de Constantinopol, îndată după cel al Romei, motivînd că acesta este «Roma nouă», iar scaunul de Alexandria este plasat pe locul al treilea al lumii creștine.

Desigur, cu această situație nu s-au împăcat ușor episcopii acestui scaun, «Faraonii» Bisericii. Cei doi protoierarhi, de Constantinopol și de Alexandria, erau neliniștiți să știe care dintre ei va deține întâietatea de fapt în Biserica imperiului de Răsărit. Unul avea de partea sa trecutul de cultură al orașului de reședință, celălalt prezentul glorios al orașului imperial. La fiecare vacantare a Scaunului de Constantinopol, patriarhul Egiptului își avea candidatul său. De trei ori, în mai puțin de jumătate de secol, trei episcopi de Constantinopol au fost depuși din scaunul lor și exilați prin unelțirile și stăruințele episcopilor Alexandriei. Astfel Teofil al Alexandriei prezidează judecata și depunerea, la Sinodul de la Stejar (403), a Sf. Ioan Gură de Aur. Chiril prezidează la 431 Sinodul III Ecumenic din Efes, care anatemizează pe Nestorie. Dioscur a condus Sinodul «tilhăresc» (499) în favoarea lui Eutihie, contra lui Flavian al Constantinopolului. Dar cel de-al treilea triumf a fost ultimul, căci părinții adunați la cel de-al IV-lea Sinod Ecumenic, condamnă pe Dioscur, și, prin canonul 28⁶², ridică definitiv în cinste pe episcopul capitalei imperiului deasupra tuturor colegilor lui din Răsărit.

61. «Dar episcopul Constantinopolului să aibă precădere a onorurilor după episcopul Romei, pentru că acela este Roma Nouă», *Milaș, op. cit.*, I, 2, p. 97; *Sinodicon*, p. 89; *Sintagma*, t. II, p. 173.

62. «Urmînd în toate privințele hotărîrile Sfinților Părinți și cunoscînd canonul citit mai înainte al celor 150 de Dumnezeu prea iubitori episcopi, întruniți în celatea împărătească a Constantinopolului, Roma Nouă, în zilele marelui Teodosie, fericitul împărat de pie memorie, aceleași le dispunem și le hotărîm și noi în privința prerogativelor aceleiași prea sînte Biserici a Constantinopolului, Roma cea Nouă; deoarece Părinții au conferit prerogativele și scaunului Romei celei Vechi, cu drept cuvînt fiindcă aceea era cetate împărătească. În-

Este meritul acestuia din urmă, că înțelegând împrejurările istorice și dându-și seama de realitate, au recunoscut înțietatea onorifică a episcopului capitalei. Ierarhia statornicită încă prin canonul 3 al Sinodului III Ecumenic și reconfirmată de canonul 28 al Sinodului IV Ecumenic, se impune respectului general.

SCAUNUL ROMEI VECHI

Din Sfânta Scriptură și din tradiție veche aflăm că Biserica din Roma a fost înființată foarte de timpuriu.

Cînd Sf. Apostol Pavel scrie romanilor, pe la anul 57—58, trecuse deja un număr mare de ani (ἀπὸ ἰκκατὼν ἑξήκων, Rom. XV, 23), de cînd Biserica lor exista și pe care el dorea să o viziteze.

Această Biserică luase ființă chiar înainte de împăratul Claudiu (41—54) care a dat poruncă să fie alungați din Roma iudeii, din cauza tumultelor continui pentru Hristos⁶³, dar ea a fost consolidată de însuși Sf. Apostol Pavel, cînd veni captiv aici și predică doi ani cu atîta zel, încît vestea Evangheliei ajunsese să fie cunoscută în «tot pretoriul și la toți ceilalți» (Filip. I, 13).

Cu toate acestea, Biserica din Roma își atribuie o întemeiere petrică. Despre activitatea Sf. Apostol Petru la Roma însă nu este nimic cunoscut. Scrierile canonice nu ne dau în această privință nici o știre⁶⁴. Dar faptul cert că el a venit aici, înainte sau după Sf. Apostol Pavel și a murit împreună cu acesta, ca martiri pe vremea lui Nero, a dat naștere la grave controverse și nefaste consecințe.

Scriitorii de valoare pînă la jumătatea secolului al IV-lea spun că cei dintîi episcopi ai Romei au fost Lin, Clet sau Anaclet, Clement etc., dar o ordine în care au succedat acești primi episcopi e greu de stabilit⁶⁵.

În primele trei secole, episcopul Romei n-a fost decît un episcop cu același titlu ca și ceilalți, chiar dacă Biserica sa era renumită în Apus — fiind socotită singura Biserică apostolică de aici și mai ales, fiindcă era Biserica din capitala «lumii întregi» de atunci. Jurisdicția sa asu-

demnați de aceeași intențiune cei 150 de Dumnezeu prea iubitori episcopi au conferit prerogative identice și prea sfințitului scaun al Romei Nouă, cu drept cuvînt judecînd că cetatea, care este demnă de împărat și de senat și care se bucură de prerogative identice Vechei Rome împărătești, să se înalțe ca și aceea și în lucrurile bisericești și să fie «doua după aceea», Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 257; *Sinodicon*, p. 149; *Sintagma*, t. II, p. 280. Este de notat că pe vremea aceea Roma încă mai era capitală imperială, capitala imperiului roman de apus, care a existat pînă la 476.

63. «Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit» (Suetoniu, *Vita Claudii*, 25 la Duchesne, *Histoire ancienne*, t. I, p. 55).

64. Se susține de către unii că acel «alt loc» (Fapte XII, 17) în care s-a dus Sf. Apostol Petru, după ce a scăpat, prin minune, din temnița în care îl aruncase Irod Agripia, ar fi Roma și că «Babilonul (I Petru V, 13), localitatea din care a scris Sf. Apostol Petru prima sa epistolă, ar fi un apelativ figurat al Romei. În legătură cu această interpretare vezi Popovici, *op. cit.*, t. II, I, p. 208; comp. Gheorghiu, *op. cit.*, pp. 661—663; *Studiul Noului Testament*, ed. cit., p. 182.

65. În această privință vezi Pr. Prof. L. Stan, *Aspecte ignorate ale Schismei*, art. în rev. «Ortodoxia», nr. 2—3, aprilie-septembrie, 1954, p. 320.

pra unor Biserici vecine nu era sprijinită decât pe un obicei legalizat de către sinoade.

Astfel Sinodul I Ecumenic de la Niceea, prin canonul 6⁶⁶, după ce a fixat cercul de competență al episcopului din Alexandria, în privința circumscripțiilor respective, relevă că acele drepturi trebuie să se valideze în toată puterea lor, deoarece tot în acel chip i se cuvine, după obicei (σύνθηές ἐστίν), și episcopului Romei, adică același raport există și între episcopul Romei și circumscripțiile bisericești supuse lui. Care sînt circumscripțiile bisericești, care față de episcopul Romei erau în aceleași raporturi ca Egiptul, Libia și Pentapole față de episcopul Alexandriei, e greu de precizat⁶⁷.

În orice caz, din canonul 6 niceean reiese clar că autoritatea episcopului din Roma nu se întindea decât asupra unei regiuni determinate, ca aceea a episcopului Alexandriei și că această autoritate nu era sprijinită decât pe obicei.

De reținut e faptul că acest canon a fost emis nu pentru ierarhizarea scaunelor menționate de el, ci doar ca să fixeze jurisdicția lor, în conformitate cu împărțirea administrativă a imperiului⁶⁸.

Sinodul II Ecumenic, ținut la Constantinopol (381), prin canonul 3⁶⁹, recunoaște episcopului Constantinopolului precădere după episcopul Romei, pentru că acela (Constantinopolul) este «Roma Nouă». Episcopul de Roma era privit, deci, numai ca cel dintîi sub raport onorific și aceasta numai pentru că era episcopul vechii capitale a imperiului și nimic mai mult.

Mai târziu, canonul 28⁷⁰ al Sinodului IV Ecumenic reafirmă același principiu, de care au fost conduși Părinții cînd au recunoscut pe seama episcopului Romei locul I de onoare în rîndul episcopilor cu scaune de

66. Vezi mai sus nota 14.

67. Balsamon, în comentariul acestui canon, zice că Sinodul de la Niceea a recunoscut jurisdicția episcopului din Roma asupra provinciilor apusene (ὁ ἐπισκοπος τῆς Ῥώμης προέχει τῶν ἐσπερίων ἐπαρχιῶν), *Sinodicon*, p. 66, C, ceea ce ar confirma opinia aceluia care afirmă că pe timpul acestui sinod erau supuse Romei acele provincii, care depindeau din punct de vedere civil de Vicarius Urbis, și nu numai acele provincii care în prima jumătate a secolului IV erau suburbicariae ale Romei și care depindeau de Praefectus Urbis, cum zice Rufin (*Hist. eccl.*, I, 6, la Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 41) și după el mulți alții (Hefele, *op. cit.*, t. I, 2, p. 1198; comp. Thomassin, *op. cit.*, t. I, p. 56). În realitate episcopul Romei avea dreptul să subordoneze Italia meridională, cu insulele Sicilia, Corsica și Sardinia. Aceste provincii formau dieceza de Roma, numită de Sf. Atanasie cel Mare «metropolia territorii Roman» (Scrisoarea către pustnici la Guetté, *Papalitatea schismatică sau Roma în raporturile sale cu Biserica Orientală*, trad. de Iosif, episcopul Dunării de Jos, vol. 1, București, 1880, p. 82). Italia septentrională forma o altă dieceză, a cărei prefectură era Milanul (Guetté, *Histoire de l'Eglise*, vol. III, p. 30).

68. Acest canon a fost falsificat în colecțiile din apus, lucru ce s-a constatat la Sinodul IV Ecumenic, la Calcedon (451), cînd Pashasius, unul dintre delegații episcopului Romei, spre a dovedi primatul acestuia, l-a citit cu următorul text: «ἡ ἐκκλησία Ῥώμης πάντοτε ἔχει πρῶτητα, ἔχει τοιγαροῦν καὶ ἡ Αἰγύπτος» (ecclesia romana semper habuit primatum; teneat igitur et Aegyptus). Pentru istoria acestei falsificări de văzut Hefele, «*Observations sur le sixième canon du concil de Nicée*», în *op. cit.*, t. I, 2, pp. 1182—1202; comp. cu Zeiller, *op. cit.*, t. IV, p. 239; Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 35 și 273.

69. Vezi mai sus nota 61.

70. Vezi mai sus nota 62.

precădere, pronunțându-se că «...Părinții au conferit prerogativele și scaunului Romei vechi, cu drept cuvânt, fiindcă aceea era *cetate împărătească*».

În acord cu rînduiala statornicită, legislația lui Justinian⁷¹ situează Scaunul Romei Vechi în fruntea celorlalte scaune episcopale.

În fine, canonul 36⁷² al Sinodului trulan dă o interpretare autentică textului canoanelor 3 al Sinodului II Ecumenic și 28 al Sinodului IV Ecumenic, în sensul că episcopii tuturor celor cinci scaune enunțate sînt deplini egali în ce privește jurisdicția, iar în privința onoarei (τιῆς τιμῆς) importanța și caracterul diferitelor scaune se determină după importanța și raporturile civile ale cetățîilor respective, în care se găsesc acele scaune.

Este, așadar, limpede că documentele cele mai autentice și mai cu greutate ale Bisericii vechi, canoanele, adică legile Bisericii, atestă și consacră numai întîietatea onorifică a Scaunului Romei, ca scaun al primei capitale sub numele de Scaunul Romei Vechi și nu fac nici o pomenire despre vreo altă întîietate pe tema căreia nu intră nici măcar în discuție.

SOAUNUL ROMEI NOI

Originile creștinismului din Constantinopol sînt foarte obscure. O veche tradiție creștină arată că Biserica de aici ar fi fost întemeiată de Sf. Apostol Andrei cel întii chemat (ὁ πρωτόκλητος) de Mîntuitorul la apostolat care ar fi instalat ca prim episcop pe discipolul său Stahie, unul dintre cei 70 de ucenici, amintit de Sf. Apostol Pavel în epistola sa către Romani (XVI, 9). Ca succesori ai acestuia sînt semnalati încă alți 20 de episcopi pînă la șirul episcopilor de Constantinopol, menționați cu certitudine⁷³.

Simeon Metafrastul și Simeon al Tesalonicului fixează ridicarea scaunului episcopal din Bizanț în vremea lui Sever și a lui Caracala la începutul secolului III⁷⁴ dar Cronica Alexandrină și Cronografia lui

71. Astfel prin Novela 131 se dispune ca: «Prea Sfințitul Papă al Romei Vechi trebuie să fie cel dintii dintre toți Sfinții Părinți, în conformitate cu dispozițiunile canoanelor bisericești, iar Prea Fericitul Arhiepiscop al Constantinopolului, Roma cea Nouă, primește locul al doilea după Sfințul Scaun apostolic al Romei Vechi, dar va sta înaintea celorlalte scaune», la Veillé, art. *Constantinople (Église de)*, în «Diction. de la Théol. Cathol.», t. III, col. 1322; Hefele-Leclercq, *op. cit.*, t. II, 2, p. 1261; Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 292.

72. Repelind cele legferate de cei 150 Sfinți Părinți adunați în această de Dumnezeu pămîlită celate împărătească și de cei 630 întrușiți la Calcedon, holărîm ca scaunul Constantinopolului să beneficieze de prerogativele identice cu tronul Romei Vechi și să se înalțe ca acela în afacerile bisericești, fiind al doilea după acela, după carele să se numere scaunul marelui celăii Alexandria, apoi cel al Antiohiei și după acesta cel al cetății Ierusalimului», Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 403; *Sinodicon*, p. 298; *Sintagma*, t. II, p. 387.

73. Istorieii văd în această tradiție un împrumut făcut din lucrarea apocrifă a lui Pseudo-Dorotei din Tyr, care este o țesătură de legende, redactată de un cleric bizantin pentru a da aparența unei origini apostolice Bisericii din Constantinopol, ceea ce s-a și acceptat în secolul VII, pe vremea lui Heraclios (610—641), deși pînă atunci nici un sinod și nici un canon n-a făcut aluzie la aceasta (Tinkhauser, art. *Église Grecque*, în «Diction. Encycl. de Théol. Cathol.», t. VII, Paris, 1869, p. 235.

74. Le Quien, *Oriens christianus în quatuor patriarchatus Digestus*, t. I, Paris, 1740, p. 10, la Tinkhauser, *art. cit.*, p. 235.

Teofan⁷⁵ se pronunță pentru un timp mai târziu și designează ca prim episcop de Constantinopol pe Mitrofan (306—307)⁷⁶.

În orice caz Biserica din Constantinopol era la început, o Biserică episcopală fără nici o prerogativă particulară de onoare sau de autoritate, supusă mai târziu jurisdicției episcopului Eracleei⁷⁷.

Mutarea reședinței imperiale la Bizanț și numele de Roma Nouă, dădu acestui oraș o considerație cu totul deosebită, iar Biserica de aici capătă, cum era și firesc, o însemnătate potrivită, cu cea politică, episcopul Eracleei nemaiputînd exercita drepturile de mitropolit asupra ei.

Dar această prerogativă de fapt nu deveni legală decît în 381 cînd Părinții adunați la cel de-al II-lea Sinod Ecumenic⁷⁸, întrunit chiar la Constantinopol, sub Teodosie cel Mare, ținînd seama de importanța politică a orașului, recunosc episcopului acestei cetăți, prin canonul 3⁷⁹, întietate de onoare după Roma⁸⁰.

Cu toate că acest canon nu dă episcopului Romei Noi nici o jurisdicție asupra altor episcopi ci îl scoate numai de sub jurisdicția mitropolitului sau exarhului de Eracleea, acest privilegiu de onoare a fost dublat, cu vremea, de unele drepturi aparte, legate de noua sa poziție ca episcop al capitalei. Căci, într-adevăr, împăratul pentru orice chestiune bisericească se consulta cu episcopul cel mai apropiat — respectiv episcopul capitalei — și tot prin acesta comunica dispozițiile sale celorlalți episcopi. Episcopul capitalei era deci intermediarul dintre colegii lui și curte. El prezida numeroase sinoade întrunite cu episcopii prezenți la Constantinopol (σύνοδος ἐνδήμουσα)⁸¹. Capitala era prin urmare nu numai centrul politic, ci și bisericesc.

75. Migne, P. G., t. CVIII, col. 86 la Tinkhauser, *art. cit.*, p. 235.

76. Migne P. G., t. XCII, col. 700 la Tinkhauser, *art. cit.*, p. 235.

77. Werner, *art. Constantinople (Patriarcat et Concil de)*, în «Diction. Encycl. de Théol. Cathol.», t. V, p. 294; Vellhé, *Constantinople, (Eglise de)*, col. 1322; Thomassin, *op. cit.*, t. I, p. 60.

78. La 325, cînd s-a ținut Sinodul I Ecumenic de la Niceea, Bizanțul nu devenise încă oraș împărătesc, de aceea nu este amintit de canonul 6 alături de Alexandria, Roma și Antiohia.

79. Vezi mai sus nola 61. Este demnă de toată atenția că Sinodul II Ecumenic emițînd canonul 3 nu vorbește despre oarecare prerogative religioase sau bisericești ale scaunului Constantinopolitan, ci numai despre importanța externă de stat a acestei poziții, pe care o ocupă episcopul Constantinopolului: «Deoarece celatea aceasta este Roma Nouă».

80. Ridicarea în onoruri a episcopului de Constantinopol după Roma se făcea aproximativ în felul în care s-a recunoscut aceasta pe seama episcopului Ierusalimului, prin canonul 7 de la Niceea (Thomassin, *op. cit.*, t. I, p. 60).

81. Astfel Nectarie al Constantinopolului convoacă și prezidează în 394 sinodul ce judecă neînțelegerea dintre Agapius și Gabadius, prefendenți la Episcopia de Bostra, în Arabia, din dieceza Antiohiei. Succesorul său, Sf. Ioan Gură de Aur, depune prin sinod, pentru purtarea lui scandaluoasă pe Gherontius, episcop de Nicomidia, din Bitinia, care făcea parte din dieceza Pontului, precum și mai mulți episcopi învinuți de simonie, instalînd alții în locul lor (Theodoret, *Hist. eccl.*, I, 5, la Werner, *art. cit.*, p. 294). Desigur el s-a simțit îndreptățit la aceasta de superioritatea scaunului său. De același gînd se pare că a fost condus și împăratul Arcadie cînd îl însărcină pe același Sfînt Ioan Gură de Aur să discute într-un sinod acuzația adusă de «frații lungi» contra episcopului Alexandriei, Teofil (Werner, *art. cit.*, p. 294).

Părinții Sinodului IV Ecumenic, de la Calcedon (451) sprijinindu-se pe canonul 3 al Sinodului II Ecumenic, și din aceleași motive — fiindcă Constantinopol era cetate împărătească (διὰ τὸ βασιλεύειν τῆν πόλιν ἐκείνην) recunosc, prin canonul 28 pe seama episcopului din Constantinopol, drepturile care i se cuvin în urma situației lui, fixînd hotărârile pînă la care se va întinde jurisdicția acestuia în calitate de episcop al capitalei⁸². Orînduiesc anume ca circumscriptia lui să se alcătuiască din acele trei provincii care nu au fost atribuite de către Sinodul de la Niceea, nici Scaunului Romei, nici celui de Alexandria și nici celui de Antiohia, și care în canonul său al 6-lea⁸³ sînt amintite ca ἄλλαι ἐπαρχίαι și anume: Pontul cu capitala Cezareea, Asia proconsulară cu capitala Efes și Tracia cu capitala Constantinopol.

La drept vorbind, acest canon (28) nu hotărăște mai nimic nou; el se mărginește să confirme ceea ce se stabilise la Sinodul II Ecumenic.

Nu se poate spune că orientalii, redactînd acest canon, au avut atitudine ostilă față de Roma⁸⁴. Ei n-au făcut decît să tilcuiască și încă într-un mod cît se poate de elementar canonul 3 al Sinodului II Ecumenic și în plus să supună Scaunului de Constantinopol cele trei dieceze amintite.

Ei nu au adoptat o dispoziție anticanonică, ci au urmat canoanele întocmai. Astfel canonul 17, al aceluiași sinod (IV ecumenic) calcedonian, hotărăște în mod expres: «...iar dacă vreo cetate s-a înnoit prin puterea împărătească sau se va înnoi în viitor, apoi și împărțirea parohiilor bisericești să urmeze alcătuirilor civile și de stat»⁸⁵.

Deși canonul 28 de la Calcedon este, după cum vedem, pe deplin întemeiat și cu toate că este justificat precis atît din punct de vedere canonic, cît și istoric, el a întîlnit opoziție atît din partea delegaților episcopului Romei, care au fost prezenți la acest sinod⁸⁶, cît și din partea episcopului Romei însuși, de pe vremea aceea, Leon cel Mare⁸⁷.

82. «...Și ca pomenitul Prea Sfințit Scaun al Prea Sfinței Biserici a Constantinopolului să hirotonească numai pe mitropoliți în diecezele Pontului, Asiei și Traciei, iar din ținuturile barbare ale diecezei pomenite și pe episcopi...», Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 257; *Sintagma*, t. II, p. 280; *Sinodicon*, p. 145.

83. Vezi mai sus nota 14.

84. Tinkhauser, *art. cit.*, p. 236.

85. Milaș, *op. cit.*, I, 2, p. 234; *Sinodicon*, p. 133; *Sintagma*, t. II, p. 258.

86. Vezi în această privință Eduardus Schwartz, *Acta conciliorum oecumenicorum*, t. II, 3, 2, Berolini et Lipsae, 1936, p. 101; Mansi, *op. cit.*, t. VII, col. 454; Alletz, *Dictionnaire des conciles*, Paris, 1858, p. 65.

87. El scrie la 22 mai 452 împăratului Marcian, împărătesei Pulheria și lui Anatolie, episcopul Constantinopolului. În aceste scrisori el declară nule și fără valoare hotărârile luate, fiindcă ar fi în contradicție cu canonul 6 al Sinodului I Ecumenic de la Niceea, amînînd pe episcopii de Alexandria și Antiohia pe locurile trei și patru. Dar episcopul Romei, ca și delegații săi la sinod, au dat acestui canon un înțeles pe care el nu-l avea. El nu determina, după cum am văzut, rangul Bisericilor pe care trebuie să-l aibă una față de alta. La 21 martie 453 el scrie și episcopilor Alexandriei (epistola 129 în Migne, P. L., vol. LIV, col. 1075—1078) și Antiohiei (epistola 119, în Migne P. L., col. 1041) voind să-i asocieze la refuzul său de a nu recunoaște situația creată prin canonul 28 (Guetté, *Histoire de l'Église*, t. V, p. 20; Tinkhauser, *art. cit.*, p. 236).

Mai târziu, Părinții din Răsărit, uniți în Sinodul quini-sext (trulan), 692, au confirmat în chip solemn întâietatea Scaunului din Constantinopol, recunoscută deja la Sinodul II Ecumenic (can. 3) și IV Ecumenic (can. 28) și, prin canonul 36⁸⁸ au înnoit ordinea ierarhică pe care Biserica de Răsărit a respectat-o întotdeauna.

Această ierarhie, a scaunelor episcopale, a fost acceptată și recunoscută, mai târziu, și de Biserica de Apus⁸⁹.

*

În ierarhia lumii creștine întregi, din vechime, locul întâi de onoare îl ocupa episcopul Romei, datorită faptului că el își avea reședința în «orașul etern», «caput mundi». Dar această întâietate de onoare este un produs al istoriei. Despre o astfel de întâietate nu s-a știut nimic în veacurile primare ale creștinismului, nu se menționează nimic în canoanele apostolice și nici în cele ale Sinodului I Ecumenic de la Niceea. Abia Sinodul al II-lea Ecumenic amintește despre această onoare care i se da în virtutea faptului că el era episcopul primei capitale a imperiului.

În Biserica Răsăritului, înainte de mutarea scaunului împărăției romane la Bizanț, locul întâi îl ocupa episcopul de Alexandria. Scaunul Alexandriei avea un rang superior al Bisericii apostolice pentru poziția pe care acest oraș o ocupa între cetățile imperiului roman, poziție care s-a mai înălțat și prin împrejurarea că Alexandria era, pe atunci, centrul culturii profane și bisericești.

După mutarea capitalei imperiului la Bizanț, episcopii acestei cetăți sînt ridicăți în onoare. La Sinodul II Ecumenic li se recunoaște rangul întâi, după cel al episcopilor vechii capitale. Urmînd pilda acestora își întind și ei jurisdicția asupra Pontului, Asiei Mici și Traciei. La aceasta au fost ajutați de situația favorabilă în care se găseau, ca episcopi ai capitalei imperiului, de împrejurările politice și chiar de unii dintre împărații bizantini. Rivalitatea dintre cele două Rome, între Apus și Răsărit, se lichidează definitiv în favoarea Romei Noi, abia la Sinodul IV Ecumenic, cînd se stabilește ierarhia scaunelor episcopale din întreaga creștinătate.

În această ierarhie, întărită prin Sinodul trulan și aprobată ulterior și în Apus, Alexandria și Antiohia ocupă locul trei și patru.

Este de remarcat faptul că, în timp ce acestea își disputau întâietatea, Ierusalimul, vatra de lumină a creștinismului, începe a fi trecut cu vederea, scaunul acestei Cetăți Sfinte ocupînd abia locul cinci.

88. Vezi mai sus nota 72. *

89. Astfel Sinodul ținut la Constantinopol, sub patriarhul Ignatie, la care au participat și delegații papei Adrian I (869—870), așa zisul Sinod al VIII-lea Ecumenic, prin canonul 21 au recunoscut întâietatea Scaunului de Constantinopol după cel al Romei; Sinodul al IV-lea de la Lateran, ținut sub papa Inocențiu al III-lea (1215), numit în apus Sinodul al XII-lea General, a recunoscut același lucru prin canonul 5 (Mansi, *op. cit.*, t. XXII, col. 990).

Din modul în care s-a ajuns la ierarhizarea principalelor scaune episcopale ale Bisericii vechi rezultă, prin urmare, în afara oricărei îndoieli, că nu pe temeuri religioase, ci numai pe unele cu totul de altă natură, s-a putut înălța Roma, Constantinopol, Alexandria și Antiohia deasupra Ierusalimului, în ce privește cinstea profană. «Din punct de vedere religios, nici atunci și nici de atunci înainte, ierarhizarea aceasta nu a avut și nu poate avea vreun temei. Importanța și onoarea profană politică a orașelor rămîne singurul temei al ierarhizării onorifice a scaunelor episcopale, așa cum arată, atît de limpede, sfintele canoane»⁹⁰.

Ținînd seama de situația actuală a scaunelor episcopale din Biserica Veche, a căror orașe de reședință nu mai au importanța de altădată, se apreciază pe drept cuvînt că dezvoltarea vieții și acțiunii comune a Bisericii Ortodoxe din viitor, trebuie să se întemeieze pe principii pur religioase⁹¹.

90. Pr. Prof. Liviu Stan, *Aspecte ignorate ale Schismei*, p. 309.

91. Păreră cu totul întemeiată și formulată de Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, în *art. cit.*, pp. 183—184.

DIN ACTIVITATEA CANONICĂ A PATRIARHULUI FOTIE *

Puține personalități din viața Bisericii au stîrnit atîtea dispute și controverse ca patriarhul Fotie. Numele lui își păstrează un loc central în istoria bisericească a veacului al IX-lea.

Fotie vine ca patriarh de Constantinopol în condiții puțin obișnuite. Se născuse la Constantinopol în primul pătrar al veacului al IX-lea dintr-o familie de seamă. Tatăl său, Sergius, era spătar și fratele fostului patriarh Tarasie al Constantinopolului († 806), iar mama sa Irima era înrudită cu dinastia macedoneană.

Încă de timpuriu Fotie și-a însușit cele mai felurite cunoștințe, ajungînd să i se recunoască o reputație cărturărească deosebită încă din timpul vieții sale. A fost profesor la Universitatea din Constantinopol, ambasador la Bagdad, comandant al gărzii imperiale și prim secretar de stat, apoi de două ori patriarh al Bisericii de Constantinopol. Mai întîi ocupă scaunul ecumenic între anii 858—867 cînd, datorită împrejurărilor politice de la curtea bizantină, a fost ridicat, în locul lui, Ignatie. În timpul primei sale păstoriri s-au produs o serie de conflicte între Roma și Constantinopol, determinate de pretențiile de jurisdicție papală asupra Iliricului, precum și de trimiterea unei misiuni latine în Bulgaria încreștinată de Bizanț. La anul 861 are loc Sinodul al IX-lea local de la Constantinopol, peste doi ani, în 863, sub îndrumarea lui Fotie, începe misiunea fraților Constantin și Metodieu la neamurile slave din părțile Moraviei, iar la 864, tot prin acțiunea sa, sînt încreștinați bulgarii.

Fotie este îndepărtat din scaun la 867, dar este readus în 878 și păstorește pînă în 887. În această a doua păstorire el convoacă Sinodul al X-lea local de la Constantinopol, la anul 879—880, sinod care a urmărit reconcilierea și statornicirea păcii între Biserica de Răsărit și cea de Apus. Moare în 897. Cu timpul este și canonizat ca sfînt cu cult local.

Personalitatea și activitatea patriarhului Fotie nu interesează numai Biserica Ortodoxă, ci prezintă un interes creștin mondial, deoarece problemele abordate de el ating inima controverselor dintre Ortodoxie și Catholicism.

---

* Această lucrare de seminar, în cadrul cursurilor pentru titlul de magistru în Teologie, a fost întocmită sub îndrumarea P. C. Pr. prof. Liviu Stal, care a dat și avizul său fie publicată.

Activitatea lui deosebit de intensă și de proporții mari s-a desfășurat într-o vreme de mari frământări în viața bisericească și politică a lumii de atunci.

O parte însemnată din activitatea sa a fost îndreptată spre statornicirea bunei rânduiei canonice în viața Bisericii. De această latură a activității lui Fotie, văzută în condițiile epocii sale, va fi vorba pe scurt în cele ce urmează.

RAPORTUL DINTRE PRINCIPALELE SCAUNE BISERICEȘTI

Se știe că din Ierusalim creștinismul a fost răspândit în Antiohia, capitala Orientului, apoi în localitățile de frunte ale provinciilor din Asia Mică, de aci în Macedonia și Grecia și la Roma. În fiecare din aceste părți, Biserica a fost organizată pe comunități și circumscripții bisericești delimitate teritorial, potrivit împărțirii administrative a imperiului roman și legate între ele prin originea lor comună sau situația lor geografică¹. Fiecare popor și fiecare porțiune mai mare din Biserică avea libertatea să se organizeze într-o unitate bisericească autocefală (can. 34 apost.), să-și aleagă episcopi (can. 4 Sin. I Ecumenic) și să țină sinoade (can. 37 apost.).

Cu vremea, importanța politică a cetății în care se afla scaunul episcopal avea să acorde o cinste deosebită anumitor centre bisericești ca Alexandria, Roma și Antiohia, pe care le amintește în această ordine canonul 6 al Sinodului I Ecumenic. Urmînd obiceiul deja statornicit, acest canon hotărăște ca episcopul Alexandriei să aibă stăpînire asupra Egiptului, Libiei și Pentapolei — se fixează deci jurisdicția canonică a episcopului de Alexandria asupra provinciilor mitropolitane din cuprinsul diocezei lui. Acest lucru, continuă canonul, se cuvine după obicei și episcopului Romei, față de circumscripțiile bisericești supuse lui, de asemenea și episcopului Antiohiei... și, se accentuează în încheiere, să se păstreze *acestea*².

Mai tîrziu, cînd Constantinopolul devine Noua Romă, i se fixează și episcopului de aci limitele jurisdicționale, acordîndu-i-se întîietatea de

1. Fapt. Ap. VIII, 1; Rom. XV, 26; II Cor. I, 1; IX, 2; Gal. I, 2; Colos. IV, 16; I Teș. I, 7—8; Tit. I, 5; I Petru I, 1. În privința aceasta Ciprian scrie despre epoca sa următoarele: «diligenter de traditione divina et apostolica observatione servandum est et tenendum, quod apud nos quoque et fere per universas provincias tenetur ut ad ordinationes rite celebrandas, ad eam plebem cui praepositus ordinatur episcopi eiusdem provinciae proximi quique conveniant» (ep. 63). La Nicodim Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, însoțite de comentarii*, vol. I, p. 1, traducere de Uroș Kovincki și Nicolae Popovici, Arad, 1930, p. 237.

2. «Să se țină vechiul obicei primit și în Egipt și în Libia și Pentapole, ca episcopul Alexandriei să aibă stăpînire peste toate acestea, deoarece acest lucru s-a obișnuit și pentru episcopul din Roma. Asemenea și în Antiohia și în ținuturile lor să se păstreze prerogativele Bisericilor. Dar îndeobște să fie arătat acest lucru, că dacă cineva va fi așezat episcop fără consimțămîntul mitropolitului, unul ca acesta marele sinod a hotărît că nu se cade să fie episcop. Dacă însă această alegere a întregii obști va fi plăcută și conformă cu rînduiala Bisericii și doi, trei ar contrazice-o din căutare de ceartă, atunci să aibă întîietate părerea numărului celui mai mare» (can. 6 sin. I ecumenic).

onoare după episcopul Romei și egalitatea în drepturi cu acesta (can. 3 sin. II ec. și 28 sin. IV ec.).

Ce vor să spună în fond canoanele amintite? Că episcopul Romei are poziții de același nivel cu episcopii Alexandriei, Antiohiei, Constantinopolului și Ierusalimului și că toți sînt egali între ei în exercitarea drepturilor lor jurisdicționale. Aceasta înseamnă că n-a existat niciodată demnitatea de întîistătător al Bisericii, care să aibă jurisdicție bisericească universală. Scaunele acestor Biserici sînt puse pe trepte de egalitate, constituind unități bisericești distincte, cu conducere și ierarhie proprie. Aceasta au hotărît-o Sinoadele Ecumenice care nu puteau să treacă cu vederea prioritatea Romei, dacă ea ar fi existat. Altfel, cum ar fi putut să mai fie pe aceeași treaptă cu al Romei și scaunul Alexandriei sau acela al Antiohiei, dacă cu adevărat ar fi existat o Romă cu jurisdicție bisericească universală? Și cum ar fi putut să se exercite o astfel de jurisdicție, de vreme ce sistemul de organizare al Bisericii autocefale era foarte vechi? (can. 34 ap.)³. Este împede că prin însăși vechimea și poziția principalelor scaune bisericești se exclude orice fel de primat jurisdicțional și că în sistemul de organizare al Bisericii în unități autocefale, sistem foarte vechi, nu putea fi vorba nicidecum de jurisdicție bisericească universală.

Chestiunea care face obiectul can. 3, II ec. și can 28, IV ec., s-a discutat din nou în veacul al VII-lea și Sinodul Trulan, care dezbate o mulțime de deosebiri între Biserica de Răsărit și cea de Apus⁴, prin canonul 36 pune și problema ierarhiei principalelor scaune bisericești. Astfel, pentru a se arăta că primatul papal e numai unul de onoare și nu de autoritate efectivă, și pentru a se curma în viitor orice discuție în acest sens, canonul amintește ordinea onorifică a patriarhatelor așa cum fusese stabilită de Sinoadele II (can. 3) și IV Ecumenice (can. 28): Constantinopolul este egal cu Roma, și numai onorific se numește al doilea, apoi urmează Alexandria, Antiohia și Ierusalimul⁵.

3. Episcopii fiecărui neam, spune canonul 34 apostolic — și prin aceasta se consacră principiul etnic ca principiu de organizare bisericească — să recunoască pe cel dintîi dintre ei drept căpetenie și nimic să nu facă fără încuviințarea aceluia — de aci principiul autocefaliei bisericești; fiecare episcop să facă numai cele ce se referă la eparhia lui — deci principiul autonomiei eparhiale — dar nici acela (adică cel dintîi) să nu facă nimic fără consințămîntul tuturor — principiul sinodalității în organizarea și conducerea clerului — fiindcă așa va fi comuniune în Domnul și se va slăvi Dumnezeu prin Domnul întru Duhul Sfînt: Tatăl și Fiul și Sfîntul Duh.

În înbregime, canonul exprimă principiul ierarhic, stabilește o ierarhie chiar între episcopi și demonstrează că puterea Bisericii nu este concentrată în mîna unui singur episcop.

4. Celibatul clerului: can. 13 și 30 Trulan (5 apostolic), iar postirea sîmbetei, canonul 55 Trulan (66 ap.). De fapt Sinodul Trulan era un răspuns oriental la pretenția Romei, bazată pe primatul papal, de a generaliza practicile ei în toată Biserica; Erich Caspar, *Geschichte des Papsttums*, 2 Band, Tübingen, 1933, p. 633, în rev. «Orthodoxia», 2—3, Geneva și evoluția schismei, 1954, p. 172.

5. «Repetînd cele legifirate de cei 150 de Sfinți Părinți adunați în această de Dumnezeu păzită cetate împărătească (can. 3 sin. II ec.) și de cei 630 întruniți la Calcedon (can. 28, sin. IV ec.), hotărîm ca Scaunul Constantinopolului să beneficieze de prerogative identice cu tronul Romei Vechii și să se înalțe ca acela în trebuirile bisericești, fiind al doilea

Se face deci interpretarea canoanelor 3 sin. II ec. și 28 sin. IV ec., încît orice obiecție asupra canonului 28 Calcedon este de prisos, căci nu Biserica de Răsărit i-a dat această interpretare, ci un sinod ecumenic autentic ⁶.

Cum însă în vremea lui Fotie setea de jurisdicție universală a scaunului din Roma s-a manifestat din nou, ea a trebuit să fie potolită printr-o nouă hotărîre sinodală înscrisă în canon, ca și pe vremea sinoadelor IV și VI ecumenice.

Dibăcia patriarhului Fotie face însă ca problema să fie pusă și soluționată printr-un canon redactat în termeni atît de concreți, încît să nu mai poată fi tilcuit decît într-un singur înțeles : acela că între Scaunul Romei și cel al Constantinopolului nu există deosebire de putere, ci numai de onoare. Iată textul canonului : «Sfîntul și ecumenicul Sinod a hotărît ca acei clerici, ori mireni, ori episcopi din Italia, care petrec în Asia, sau Europa, sau Libia și au fost puși sub legătură, sau caterisire, sau anatematizare de către Prea Sfîntitul Papa Ioan, unii ca aceștia să fie puși și de către Fotie, Prea Sfîntitul Patriarh al Constantinopolului sub aceeași hotărîre de pedeapsă, adică să fie ori caterisiți, ori anatematizați, ori afurisiți. Dar și acei clerici sau laici, sau cei din tagma arhieraticească sau ieratică din orice parohie pe care Fotie, Prea Sfîntitul nostru Patriarh, îi va pune sub afurisire sau caterisire, sau anatematizare, să-i aibă pe ei și Prea Sfîntitul Papa Ioan și sfînta lui dumnezeiască Biserică a Romanilor supusă lui sub aceeași sentință a pedepsei, și să nu se schimbe ceva nici din prerogativele cuvenite preasfîntitului scaun al Bisericii Romanilor, nici din totalitatea (prerogativelor) întîiului stătător al ei, nici acum, nici în viitor».

Înțelegem din cuprinsul acestui canon că din cauza raporturilor încordate dintre Biserica Romei și cea de Constantinopol, începînd încă de pe vremea papei Nicolae I, unii dintre clericii condamnați de o Biserică pentru anumite neorînduiri se refugiau la cealaltă Biserică, și firește că prin aceasta raporturile dintre cele două Biserici se înrăutățeau și mai mult ⁷. Afară de aceasta mai înțelegem că amestecul papilor în situațiile delicate ale Bisericii de Constantinopol, cu impunerea primatului și a pretențiilor lor de jurisdicție bisericească asupra Iliricului, care ar fi fost cîndva vicariat roman, asupra Bulgariei ⁸ și Moraviei ⁹, compromitea misionarismul bizantin din aceste părți și unitatea Bisericii. În consecință,

după acela, după care să se numere scaunul marelui cetății Alexandria, apoi al Antiohiei și după acesta cel al cetății Ierusalimului» (can. 36 Trul.).

6. Același lucru îl amintește și canonul 21 al Sinodului din 869 ținut la Constantinopol, sinod pe care catolicii îl numesc al VIII-lea ecumenic. Acest canon prevede că «Dumnezeu a pus în Biserica sa cinci patriarhi egali între ei», încît primatul papal apare ca onorific (vezi Mansi, XVI, 140 la Pr. Prof. Milan Șesan, *Patriarhul Fotie și Roma în «Mitropolia Ardealului»*, 7—8, 1960, p. 552.

7. Vezi Nicodim Mișaș, *op. cit.*, vol. II, partea I, p. 328.

8. Vezi Migne, P. G., t. 102, col. 626—696 ; «Ortodoxia», 2—3, *art. cit.*, pp. 183—191 ; Pr. Prof. Dr. Milan Șesan, *Patriarhul Fotie și Roma*, rev. cit., 7—8, 1960, pp. 551—559.

9. Vezi «Ortodoxia», 2—3, *art. cit.* În Moravia opera misionară a fraților Chiril și Melodiu a fost compromisă cu acuzația de «erezii bizantină», în chestiunea Filioque, mai ales după Sinodul de la Worms (868) (p. 188) ; vezi și Preot Prof. Ioan Rămureanu.

pentru a se pune capăt «nedreptăților comise de Roma împotriva lui Fotie, patriarhul Constantinopolului și împotriva Bisericii Răsăritene»¹⁰, și pentru a se stabili raporturile normale dintre cele două Biserici, canonul hotărăște să se recunoască reciproc hirotonirile și excomunicările fiecărei Biserici și să nu se schimbe nimic din prerogativele acestora, «nici acum, nici în viitor». În acest scop canonul reconfirmă hotărârile sinoadelor anterioare (6, I ec., 3, II ec., 28, IV ec., 36, VI ec.), în privința prerogativelor Scaunului Romei, și dispune să nu se introducă nici o inovație în aceste prerogative.

Această problemă a fost rezolvată de Fotie în legătură cu Biserica Bulgară. Deși această Biserică fusese înființată de Bizanț prin misionarii greci, ea s-a desprins totuși de mediul grecesc, temîndu-se de o eventuală stăpînire bizantină și a aderat la Biserica Romei. Dar nemulțumită și de latini, Biserica Bulgară se reîntoarce definitiv la Biserica de Constantinopol, în vremea celei de a doua păstoriri a patriarhului Fotie (878—887). Atunci s-au stîrnit din nou adversitățile și, spre lămurirea tuturor litigiilor, s-a pus din nou în discuție raportul dintre cele două scaune: Roma și Constantinopol. Celelalte scaune patriarhale din Orient căzuseră sub arabi și de aceea situația lor nu s-a mai discutat la sinodul din 879.

Așadar, în vremea lui Fotie, se lămurește din nou problema raporturilor onorifice și jurisdicționale dintre cele două scaune principale ale Bisericii, din Roma și de la Constantinopol, în sensul deplinei lor egalități jurisdicționale. Se păstrează numai o întietate onorifică a scaunului Bisericii Romane.

Faptul este deplin grăitor pentru atitudinea întregii Biserici care confirmă, printr-un sinod convocat tot ca «ecumenic», raporturile tradiționale și canonice dintre Roma și Constantinopol. Cît despre Fotie, el apare ca menținîndu-se pe linia unității ecumenice a Bisericii, conciliant și pașnic, iar nicidecum «spintecător» al unității bisericești, cum este prezentat de unii cărturari apuseni.

Modul concret în care s-a pus și s-a rezolvat problema raporturilor dintre cele două scaune bisericești, prin canonul I al sinodului de la 879, poate servi și astăzi nu numai ca model juridic, ci și ca model teologic de împăcare a divergențelor dintre confesiunile apropiate din vremea noastră, iar spiritul ce se degajă din cuprinsul canonului este atît de autentic ecumenic, încît poate anima cele mai arzătoare dorinți de a se ajunge la refacerea «unității ecumenice» a creștinătății.

RAPORTURILE DINTRE MEMBRII IERARHIEI BISERICEȘTI

În ierarhia bisericească, toți membrii clerului depind de puterea episcopală, iar pe temeiul dependenței dintreolaltă a treptelor, de episcop depinde în primul rînd presbiterul.

Creștinarea sîrbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul, «Studii Teologice», 1—2, 1960, pp. 17—28.

10. Vezi Nîcodim Milaș, *op. cit.*, vol. II, p. I, p. 327.

În secolul al IX-lea, datorită unor tendințe și orientări greșite care s-au produs în viața Bisericii, în vremea iconoclasmului, unii presbiteri nu mai trăiau în dependență de episcopul lor, ci, în mod arbitrar, ei se desfaceau de el, își înființau comunități bisericești separate și ridicau paraclise în care liturghiseau și botezau fără învoirea episcopului. Împotriva acestei neorînduiei, patriarhul Fotie de acord cu Sinodul al VI-lea Ecumenic (can. 31) statornicește prin canonul 12 al Sin. I—II, ținut la Constantinopol la anul 861, că asemenea presbiteri să se caterisească, iar cei care fac părtașie cu ei să se afurisească.

Alți clerici, dizidenți, sub diverse pretexte sau învinuiri, încetau de a mai pomeni numele episcopilor lor la sfintele slujbe. Și aceștia produceau în Biserică schismă și dezbinare. Față de ei, Sinodul I—II ținut la Constantinopol, sub patriarhul Fotie, a emis un canon (13), prin care dispune să fie caterisit și să se dezbrace de toată demnitatea sacerdotală, presbiterul sau diaconul care ar îndrăzni să nege supunerea datorată episcopului său, înainte de a se fi cercetat și dovedit sinodalicește învinuirea cu care a fost acuzat acel episcop și înainte de pronunțarea sentinței definitive de către autoritatea competentă. Căci — zice canonul — nu este vrednic nici de demnitatea și nici de numele de presbiter cel ce osîndește, după chibzuința sa și înainte de judecată, pe episcopul și pe părintele său, asumîndu-și astfel puterea de mitropolit, care singur are căderea de a pronunța sentință asupra infraționiilor episcopilor. Cu aceeași pedeapsă vor fi pedepsiți și ceilalți clerici care se atașează unor asemenea presbiteri, iar de vor fi monahi sau mireni, să se afurisească din Biserică, pînă cînd, desfăcînd legătura cu schismaticii, se vor întoarce la episcopul lor ¹¹.

Constatîndu-se asemenea neorînduiei și în raporturile dintre episcop și mitropolit, tot ca moștenire a iconoclasmului, același sinod hotărăște ca fiecare episcop să-și recunoască îndatoririle sale și să nu defaime pe mitropolitul său. Se cuvine ca episcopul să-l pomenească pe mitropolit la sfintele slujbe și nu se cuvine să acuze și să se depărteze de la comuniunea cu el, «înainte de sinodicească cercetare», iar dacă se va dovedi că ar proceda dimpotrivă, unul ca acesta să se caterisească (can. 14, I—II).

Dacă astfel trebuie să fie raporturile dintre presbiter și episcop și dintre episcop și mitropolit, aceleași raporturi trebuie să existe și între mitropoliți, episcopi, presbiteri și ceilalți clerici pe de o parte și patriarh pe de altă parte. Căci, arată unul din canoane, cele ce sînt rînduite pentru presbiteri și mitropoliți, cu mult mai virtos se potrivește pentru patriarhi. Drept aceea, dacă vreun presbiter, sau episcop, sau mitropolit ar îndrăzni să se depărteze de comuniunea cu propriul său patriarh și nu ar pomeni numele acestuia, precum este hotărît și rînduit în dumnezeiasca slujbă, ci, mai înainte de înfățișarea sinodicească și de osîndirea definitivă a acestuia, ar face schismă, Sf. Sinod a hotărît ca unul ca acesta să se caterisească. Dacă însă, adaugă același canon, pentru oarecare eres osîndit de Sfîntul Sinod, sau de Părinții Bisericii, se vor desface de

11. *Ibidem*, pp. 320—321.

întiul lor stătător înainte de cercetarea sinodicească, nu numai că nu se vor supune certării cuvenite, dar vor fi chiar lăudați după cinstirea cuvenită.

Asemenea hotărâri canonice au fost necesare, în primul rând, pentru îndreptarea neorînduieilor din viața Bisericii, introduse pe scară largă în epoca iconoclasmului și care se simțeau încă și în epoca lui Fotie.

O altă pricină a nerespectării raporturilor ierarhice a constituit-o turburarea iscată între Fotie și adversarii bunelor rînduiei canonice, pe care acesta căuta să le impună. Adversarii lui Fotie pretextau orice spre a se sustrage îndatoririlor ce decurgeau din ascultarea canonică datorată de treptele ierarhice mai mici față de cele mai înalte.

Sinodul de la 861 vine, așadar, cu măsuri de îndreptare în chestiuni esențiale, ca astfel în Biserica să se instaureze ordinea deplină și fiecare cleric să-și cunoască îndatoririle sale și să nu-și depășească drepturile sale, să nu mai fie ceartă și dezbinare bisericească.

Tot ca urmări ale răvășirii iconoclaste, neorînduiei păgubitoare pentru Biserica se mai produceau și prin demisiile nejustificate din funcție, ca și prin absențele îndelungate de la scaunele lor a numeroși episcopi surprinși cu griji nebisericești.

Deși în decursul timpului s-au admis unele demisii, prin pogorăminte, totuși demisia din scaunele chiriarhale nu a încetat de a fi considerată contrară canoanelor. Cedind împrejurărilor vremii, Sinodul I—II recunoaște, prin canonul 16, că în anumite condiții se poate primi demisia unui episcop, însă numai după ce sinodul a cercetat în fond cauzele acelei demisii și după ce acesta a hotărât dacă poate să fie primită sau nu demisia respectivă. Această procedură impune o atenție deosebită pentru că nu este permis să se numească un nou titular, într-un asemenea scaun episcopal, dacă nu se constată, prin anchetă sinodală, că se poate primi demisia. Și numai după ce a fost primită demisia acestuia, sau după ce acesta a fost caterisit, numai atunci poate să se promoveze un altul în locul lui la episcopie. Așadar, după rînduiala canonică a Bisericii Ortodoxe, nici un episcop, orice funcție ar ocupa, nu poate să-și dea demisia din scaunul încredințat lui, decît în anumite condiții și cu aprobarea Sf. Sinod, iar dacă și-ar da-o în alt chip, încetează de a mai fi episcop.

După cum se constată din același canon (16, I—II), unii dintre episcopi, părăsindu-și scaunele lor, peregrinau neconținut pentru interese personale. În privința acestora, canonul hotărăște ca episcopii, care în chip nemotivat își părăsesc episcopia «vreme de peste șase luni», să fie caterisiți, iar în locul lor să se aleagă un alt episcop.

Deși în Biserică ființa rînduiala tradițională și canonică (can. 80 apost. și 10 Sardica), potrivit căreia hirotonia într-o treaptă superioară trebuia să fie precedată de instituirea și slujirea în timp determinat în treptele inferioare, totuși inclusiv la hirotonia unor episcopi se făceau frecvente pogorăminte de la această rînduială și lucrurile s-au petrecut astfel chiar și în cazul lui Fotie. Din această cauză adversarii lui Fotie

l-au acuzat că el ar fi stricat rânduiala canonică și au stîrnit și pe alții lesne-crezatori împotriva lui.

Uneori, în mod excepțional, cu derogare de la lege, s-au admis pînă în vremea lui Fotie și hirotonii directe în treptele superioare, fara a se trece prin cele inferioare. Aceste excepții și derogări se transformaseră în lege pe vremea iconoclasmului. De aceea, «ingrijind întru toate de buna rânduiala bisericească» — spune ultimul canon al Sinodului I—II (can. 17) — sinodul notaraște ca nici unul dintre mireni, sau monahi, sa nu fie hirotonit în arhierie pînă ce nu va trece prin toate treptele ierarhice și pîna nu va sluji în fiecare treaptă un timp anumit. «Căci, spune canonul, aceși pînă acum unii dintre mireni sau monahi, cerind nevoia, îndată s-au învrednicit de demnitatea de episcopi, întrucît au excelat în virtute și au mărit Biserica lor, însa noi micidecum impunînd Bisericii rara întimplare drept lege, hotărîm ca de acum înainte sa nu se mai întimple acest lucru, decît numai dacă cel ce se hirotonește potrivit rînduiei bisericești, va trece prin treptele ierarhicești, începînd în fiecare stare un timp oarecare»¹².

O altă practică introdusă îndată după iconoclasma, prin năvala călugărilor spre scaunele episcopale și prin întărirea influenței lor în Biserică, a fost aceea de a-i îndatora pe episcopi să îmbrace schisma monahală. Sesizat de aceasta, Sinodul al X-lea local, ținut în Biserică Sf. Sori din Constantinopol, în anul 879—880, arată că voturile monahale implică ascultare și ucenicie, iar episcopi au puterea de a învața, de a fi întîistatori și de a pastori pe alții. «Drept aceea, spune canonul 2 al acestui sinod, nici unul dintre cei ce sînt trecuți în catalogul arhieresc și dintre pastori să nu se pogoare pe sine la locul celor ce sînt păstori. Iar de va murazni vreunul sa raca aceasta..., acela, lipsindu-se pe sine de treapta arhieriasca, să nu se mai întoarca la funcțiunea amîntea».

Despre felurite alte treburi bisericești, ca și despre raporturile dintre membrii ierarhiei bisericești, în vremea patriarhului Fotie, nu am cunoștința nu numai din cuprinsul canoanelor amîntite, ci și din *scrisorile, decretivele și raspunsurile sale canonice*.

Astfel, cînd Fotie a fost ales patriarh, el a trimis *scrisori* prin care anunța ridicarea sa în scaun și o *mărturisire de credință*, atît papei Ni-

12. În legătură cu acest canon, vezi comentariile lui Nicodim Milaș la canoanele 80 apostolic și 10 Sardica. În orice caz, acest canon lămurește imputarea adusă de către romano-catolicii patriarhului Fotie — că acesta a fost promovat din rîndul laicilor (E. Amann, *Photius*, art. în «Dict. de Théol. Cath.», tom XII, deuxième partie, Paris, 1935, col. 1560), și că a stat prea puțin în fiecare treaptă ierarhică (Fr. Dvornik, *Le schisme de Photius*, Paris, 1950, p. 92) dar care, spune can. 17 sîn. I—II, potrivit zelului său religios, și fără a impune Bisericii rara întimplare drept lege, a fost totuși ridicat la rangul de patriarh. În această privință vezi și explicațiile lui W. Guetée, *Papalitatea schismatică sau Roma în raporturile sale cu Biserica Orientală*, trad. de Iosif, episcopul Dunării de Jos, București, 1880, pp. 326—328.

În ceea ce privește timpul necesar fiecărei trepte ierarhice, pînă a se ajunge la aceea de patriarh, aceasta rămîne la aprecierea Sf. Sinod.

colae I¹³, cît și patriarhilor de Alexandria, Ierusalim și Antiohia¹⁴. Prin aceste scrisori el cerea recunoașterea demnității sale patriarhale, cu toate prerogativele de care beneficia Scaunul de Constantinopol în virtutea dreptului de autocefalie (can. 34 ap.) și a hotărîrilor sinoadelor ecumenice (canoanele 3 sin. II ec., 28 sin. IV ec. și 36 sin. VI ec.). Cunoaștem apoi *Scrisoarea Enciclică* din 867 către Patriarhii Orientali, prin care se ia atitudine față de misiunea trimisă de papa Nicolae I în Bulgaria, încreștinată de Bizanț¹⁵. Unii catolici socotesc această scrisoare ca primul atac împotriva Bisericii Romei și a întiiistătorului ei, papa Nicolae I¹⁶, deși patriarhul Fotie n-a atacat pe nimeni, ci și-a exprimat numai durerea sa de patriarh, pentru că opera misionară a Constantinopolului printre bulgari fusese stricată de trimișii papei (sfîrșitul anului 866).

Că Bizanțul a desfășurat activitate misionară în Bulgaria, înainte de venirea misionarilor latini, este un lucru binecunoscut și ca dovadă avem între altele și scrisoarea lui Fotie din mai 866, către țarul Boris-Mihail al Bulgariei. Această scrisoare a fost trimisă după botezul lui Boris din 864 și după victoria acestuia asupra insurecției poierilor, care n-au primit botezul¹⁷.

Este limpede, așadar, că Fotie era îndreptățit să ia atitudine față de misiunea latină în Bulgaria. Felul cum se purtaseră latini cu grecii în Bulgaria, ca și scrisoarea papei Nicolae I către regele Boris — «*Responsa ad consulta Bulgarorum*» — în care autoritatea patriarhului de Constantinopol era nesocotită și ortodoxia grecilor contestată, îndreptătea cu prisosință acest lucru.

Înainte însă de încreștinarea bulgarilor, ne este cunoscută activitatea misionară a Sfinților Chiril și Metodiu în părțile Moraviei. Kaspunzînd cererii principelui Rostislav al Moraviei, împăratul bizantin Mihail al III-lea (842—867) și marele patriarh Fotie au trimis în misiune la moravi, în 863, pe frații Constantin și Metodiu, cunoscuți în istorie sub numele de «Apostolii slavilor». Cei doi frați avură mari succese între anii 863—867 în convertirea moravilor și cehilor la credința ortodoxă a Răsăritului. Ei au inventat primul alfabet slav și au tradus în limba paleoslavă, ajutați de ucenicii lor, cărțile ortodoxe de ritual și scrierile mai importante din Sfînta Scriptură.

13. V. Grumel, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, vol. I, fasc. II, Istanbul, 1936, p. 76, nr. 464. Vezi și *Scrisoarea apologetică* a patriarhului Fotie din august-septembrie 861, prin care acesta desmîntă imputările papei Nicolae I, la adresa patriarhatului său (*Ibidem*, p. 80, nr. 469; W. Guelée, *op. cit.*, pp. 321—330).

14. V. Grumel, *op. cit.*, p. 76. Asemenea scrisori au mai fost trimise și mitropolitului de Tyr și noului patriarh al Antiohiei, Eustatie. (*Ibidem*, p. 83, nr. 471, 472).

15. P. G., t. 102, col. 721—742.

16. V. Grumel, *L'encyclique de Photius aux orientaux et les patriarches de Constantinople Sisinius II et Sergius II*, art. în rev. «*Echos d'Orient*», nr. 178, aprilie-iunie, 1935, p. 129; M. Jugie, *Le schisme byzantin*, Paris, 1941, p. 113, 114.

17. V. Grumel, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, vol. I, fasc. 2, Istanbul, 1936, p. 87, nr. 478.

Încreștinarea neamurilor slave a făcut însă progrese și mai însemnate în timpul împăratului bizantin Vasile I Macedoneanul (867—886), datorită activității misionare a preoților și episcopilor trimiși de Constantinopol. Ea s-a desăvârșit apoi la cehi, sârbi și bulgari, prin activitatea misionară a ucenicilor Sfinților Chiril și Metodiu, fapt pentru care orice pretenție de jurisdicție bisericească a latinilor asupra acestor neamuri este neîntemeiată.

La sfârșitul anului 877 sau începutul lui 878, când Fotie vine pentru a doua oară patriarh de Constantinopol, înștiințează din nou pe patriarhii Alexandriei și Antiohiei despre înscăunarea sa¹⁸. El scrie papei Ioan al VIII-lea (872—882)¹⁹, apoi lui Ascot, prințul Armeniei, pentru a pregăti unirea religioasă cu Armenia²⁰, unui episcop²¹ pe care-l dojenește pentru măsuri nedrepte luate împotriva clerului său, și din nou lui Boris-Mihail, țarul Bulgariei²².

Importante în problema raporturilor interierarhice și a bunei rînduiei bisericești sînt și *decretele* patriarhului Fotie. Astfel ne este cunoscut decretul din 859/60 prin care se ridică la rangul de arhiepiscopie Scaunul de Colose, supus pînă aci Laodiceii²³. Avem apoi decretele din 878—879 care reglementează transferări de episcopi²⁴, iar alte decrete care privesc rînduiei liturgice²⁵. Ne mai sînt cunoscute «răspunsurile» și «hotărîrile canonice» ale lui Fotie, ca de pildă acelea adresate lui Leon, arhiepiscop de Calabria și altor mitropoliți și episcopi. Cele adresate în 855 (886) lui Leon, arhiepiscop de Calabria²⁶, sînt rezultatul unei dezbateri sinodale și tratează felurite chestiuni, ca urmare a invaziilor sarracine în Italia meridională și anume: valoarea botezului conferit de către laici²⁷, posibilitatea de a boteza pe copiii saracini²⁸, admiterea pentru femei de a purta în unele cazuri Euharistia²⁹, și situația canonică a preoților și diaconilor, ale căror soții au fost batjocorite în timpul migrațiunii. Cunoaștem încă și scrisoarea canonică adresată unui mi-

18. *Ibidem*, p. 101, nr. 509 și 510.

19. *Ibidem*, p. 102, nr. 513, p. 107, nr. 522.

20. *Ibidem*, p. 103, nr. 515. Tot pentru a pregăti unirea religioasă, Fotie scrisese în 862 lui Zaharie, catolicosul armenilor (*ibidem*, p. 84, nr. 473). Vezi și canoanele 32, 33, 56 și 99 Trulan, care dezbate probleme legate de practici din Biserica Armeană, observate și acum.

21. *Ibidem*, p. 116, nr. 543.

22. *Ibidem*, nr. 566.

23. *Ibidem*, p. 75, nr. 462.

24. *Ibidem*, p. 92, nr. 487, 488; p. 101, nr. 510.

25. «Preotul nu trebuie să officieze liturgia decît o singură dată pe zi... căci altfel el insinuiază că Iisus Hristos a fost răstignit de mai multe ori». *Ibidem*, p. 129, nr. 588.

26. *Ibidem*, p. 112, nr. 531; P. G., t. CII, col. 733—781.

27. «Laicii care au conferit botezul, în afara cazului de forță majoră, au comis o uzurpare a administrării tainei și au disprețuit sfințirea; în aceste cazuri botezul nu este valid. În cazul în care botezul a fost săvîrșit cu necesitate, ei nu vor fi pedepsiți și botezul lor este socotit valid, însă cel botezat de ei va trebui uns cu Sf. Mir» (*ibidem*).

28. *Ibidem*.

29. «Femeile care poartă Euharistia la creștinii închiși în casele lor de teama năvăliților, trebuie să fie oneste și vrednice de a fi diaconese. În lipsa lor, se pot accepta chiar persoane de altă credință, care voiesc să se jertfească pentru a face bine creștinilor, însă numai dacă acele persoane sînt bine cunoscute» (*ibidem*).

tropolit anonim cu privire la diferite probleme³⁰, și răspunsul canonic referitor la cazul unui episcop acuzat că ar fi hirotonit în treapta de presbiter pe un incestuos³¹. Și acestea, ca și decretul canonic sînt scrieri care au reținut atenția canoniștilor și marchează, prin variația lor, cît și prin modul de rezolvare, o epocă de intensă activitate canonică în centrul căreia s-a aflat figura luminată a patriarhului Fotie.

DISCIPLINA CLERULUI

Pentru buna rînduială a clerului și pentru a-l desprinde de anumite practici și orientări greșite, care existau pe alocuri în Biserica de Constantinopol, Sinodul I—II din 861, ținut la Constantinopol, ne aduce la cunoștință că printre clerici existau unii care înțelegînd greșit rîvna de a nu mai păcătui, și deci de a se face mai bine plăcuți lui Dumnezeu, se mutilau pe sine (can. 8); alții, împinși spre păcat, luau spre folosință personală sfintele obiecte bisericesti (can. 10), primeau dregătorii lumesti (can. 11), băteau pe credincioși sau chiar pe ierarhii lor directi (can. 9) etc., neorînduieii grave atestate mai ales în epoca iconoclastă și nestinsă încă în epoca patriarhului Fotie.

Fată de acestea trebuia să se ia o atitudine hotărîtă, căci ele duceau la dezordine și sminteau în măsura în care slăbiciunea omenească le putea lua în considerație. Canoanele amintite interzic asemenea practici și prevăd măsurile cuvenite de sancționare. Unele din aceste prevederi

30. Fotie răspunde cazurilor mai urgente după cum urmează: 1. «Preoții care au binecuvîntat pe bigami, din neștiința legii, vor fi suspendați pentru o vreme de la slujirea preoțească — pentru că bigamii înșiși sînt opriiți de la comuniune. 2. Acela care binecuvîntează femeia bigamă nu primește decît o pedeapsă ușoară. 3. Aceia care se căsătoresc cu femeii despărțite de bărbatul lor sînt judecați, de la caz la caz, nu numai ei, ci și clericul care-i binecuvîntează: astfel, cînd cauza despărțirii unor femei vine din neputința fizică a soțului, nu există nici o învinuire dacă ar voi să încheie o nouă căsătorie și nici o pedeapsă pentru preotul care ar binecuvînta-o. Tot așa și pentru bărbatul care se desparte dintr-o cauză asemănătoare, sau pentru acela a căror căsătorie a fost declarată nulă pentru diferență de vîrstă. 4. Dacă o femeie a fost alungată pentru neclibuzința ei, mai bine este ca ea să se întoarcă îndreptată la bărbatul său; dacă însă acesta este recăsătorit, ea poate să ia un alt bărbat fără să fie vinovată de adulter. 5. Despărțirea făcută de comun acord între doi soți este interzisă de lege și nu motivează încheierea unei a doua căsătorii, iar preotul care va binecuvînta pe aceștia este lipsit de demnitatea sa preoțească potrivit canoanelor» (*Ibidem*, p. 116, nr. 539; Migne, P. G., t. CII, col. 781—788). În legătură cu explicațiile patriarhului Fotie, vezi și comentariile canoanelor 48 apostolic, 87, 93, 98, Trulan; 20 Ancira; 102 Cartagina și 9, 21, 31, 35, 36, 46, 77, 80, ale Sfîntului Vasile cel Mare, care întregesc și lămuresc pe deplin asemenea chestiuni.

31. Fotie declară că despre acest episcop a mai scris și către mitropolitul locului, spre a afla dacă episcopul a hirotonit în preot pe cineva, cunoscîndu-l ca incestuos. În cazul din urmă el este depus din episcopat. Dacă însă episcopul a aflat mai tîrziu că acest preot era incestuos și că îndepărțîndu-l el continuă să inai slujească, atunci preotul va fi suspendat temporar, dacă meritele sale compensează această cădere, și pentru totdeauna în caz contrar. Pentru decizia luată în acest caz, simpla acuzație a mitropolitului, cum că episcopul ar fi hirotonit în preot un incestuos, nu este de ajuns; va trebui ca preotul să fie dovedit vinovat de martori vrednici de crezare (*Ibidem*, nr. 542; Migne, P. G., t. CII, col. 788—789).

le întâlnim și în Nomocanonul în XIV titluri³², o colecție sistematică de canoane și legi bisericești alcătuită de Fotie pe baza vechiului Nomocanon a lui Serghie din veacul al VII-lea și cu adăogirile făcute de Fotie până la anul 883. În Biserica creștină acest Nomocanon este socotit singurul Cod de legi, din primele zece veacuri, cu obligativitate generală.

*

În ceea ce privește viața monahală, s-au strecurat și aci neorînduieli. Acestea erau inspirate tot din abuzurile practicate în vremea iconoclasmului și ele luară proporții îngrijorătoare înainte de venirea patriarhului Fotie la cîrma Bisericii. În rîndul monahilor intraseră prea mulți nevrednici; se călcau rînduielele monahale, se risipea avutul obștesc, se părăseau mînăstirile trecîndu-se din una în alta etc., acte, care, deși condamnate canonic de Sinodul VII Ecumenic (can. 12—22), se săvîrșeau și în timpul patriarhului Fotie. Această stare de fapt trebuia remediată. Cum orice acțiune bisericească înnotriva acestor neorînduiele era apreciată de fanatici, ca și de călugării extremiști, ca un atac înnotriva monahismului în genere, natural că și Fotie, în urma hotărîrilor referitoare la monahi luate de sinod, a fost considerat de către aceștia ca un potrivnic al cinului monahal.

De fapt, cînd Sinodul local din 861 hotăra prin canonul 1 că nici o mînăstire nu se poate întemeia fără știrea și binecuvîntarea episcopului, căruia după canoane îi sînt supuse nemiilocit toate mînăstirile și toți călugării din eparhie, și că nu era îngăduit ca mînăstirile să treacă în proprietatea particularilor, se lovea în răul obicei introdus în vremea iconoclasmului, ca aristocrații bizantini să dispună după bunul plac de unele mînăstiri, considerîndu-se pe sine proprietarii lor; or această hotărîre nu convenea nici unor căpetenii călugărești care se visau mari aristocrați³³.

Potrivit prevederilor acestui canon (I, I—II), mînăstirile nou întemeiate trebuiau puse sub jurisdicția episcopului locului. Ele constituiau un bun comun, erau înzestrate cu avere și administrate conform rînduielelor bisericești existente (can. 24 sin. IV ec.), și în nici un caz nu puteau să fie considerate ca proprietate particulară, cum se întîmpla pînă aci.

În privința vietii de obște se constată că mulți călugări îmbrăcau schima monahală numai de formă, nu să sluiească lui Dumnezeu cu sfîntenie, ci ca să dobîndească faima eglaviei și prin aceasta să cîstige renume în Biserică. Aceștia trăiau în afara mînăstirii, în case particu-

32. În această privință, vezi canoanele sin. I—II din 861 și ale Sinodului din 879—880, cuprinse în acest Nomocanon.

33. Cînd patriarhul Fotie a fost adus în locul lui Ignatie, «lumea monastică a refuzat aproape în totalitatea sa recunoașterea lui Fotie» (Fr. Dvornik, *op. cit.*, p. 108). Nu pentru că Ignatie, care acordase prea multe privilegii monahilor, nu s-ar fi retras în chip legal, ci pentru că un patriarh ca Fotie putea să aducă mari schimbări în viața monahală, ceea ce nu convenea majorității monastice.

lare, fără să respecte regulile monahale și se amestecau în treburile lumești, manifestând tendințe retrograde de tot felul. Fotie pune capăt și acestui dezmăț. În sinodul amintit se emite un canon prin care se hotărăște ca nimeni să nu fie primit în cinul monahal, fără prezența egumenului mînăstirii și a unui călugăr mai bătrîn³⁴, «care îl va supraveghea, instrui și întări» în observarea regulilor monahale. Iar dacă se va vădi că cineva a tuns pe vreunul în monahism fără a fi de față egumenul, acela să fie coterisit, ca unul care nu se supune canoanelor și strică buna rînduială monahicească, urmînd ca cel care a fost primit ilegal, să fie trimis în altă mînăstire sub ascultare (can. 2, I—II). Asemenea hotărîre canonică nu era pe placul celor care intraseră în mînăstiri spre a duce o viață fără de griji și fără de răspundere. Din această cauză mulți călugări dintre aceștia au părăsit mînăstirile prin care se pripășiseră spre huzur sau neorînduială, plecînd fie în altele unde socoteau că vor trece mai ușor neobservați, fie în viața lumească, de unde veniseră.

Potrivit rînduieilor canonice, fiecare călugăr trebuie să locuiască într-o mînăstire³⁵. Ca excepție de la această regulă, episcopul, după chibzuința sa, poate permite unui călugăr să treacă în altă mînăstire, în scopul statornicirii acelei mînăstiri, sau să trăiască în «casă lumească» spre mîntuirea celor ce locuiesc într-însa (can. 4, I—II), și chiar să îndeplinească diferite funcții în afară³⁶. Era, dacă se poate spune, singura formă legală prin care monahul putea să iasă la lume. În asemenea cazuri, spune canonul 4 sin. I—II, nu se vor face vinovați nici monahii care pleacă din mînăstire și nici cei care-i primesc.

Se întîmpla însă că unii dintre monahi intrau în chip pripit în mînăstire, fără să cerceteze îndeajuns asprimea și osteneala înfrînării monahicești, și apoi se dedau la acte nedemne, producînd neorînduială. Neorînduiala aceasta producea sminteală și compromitea viața mona-

34. Nicodim Milaș, *op. cit.*, vol. II, p. I, p. 306.

35. Cei ce-și aleg viața ascetică și se așează în mînăstire, nicidecum să nu iasă de acolo, căci nu se cuvine monahului sau monahiei să-și părăsească mînăstirea și să meargă la alta, decît cu știrea egumenului (4 sin. IV; 46 Trulan și 21 sin. VII). Dispoziția aceasta dată din cauza indiscipliniei monahale a fost confirmată la vreme și de autoritatea civilă prin decrete speciale: «Cei ce s-au consacrat vieții mînăstirești, sub nici o condiție nu pot ieși din mînăstire și să vagabondeze prin Antiohia sau prin alte cefăți, afară de apocrisiarhi, cărora le permiteau să iasă din mînăstire, cînd îndatorirea lor de apocrisiarhi reclamă aceasta» (Justinian, *De episcopis et clericis*, I, 29). «Monahul care-și părăsește mînăstirea și merge la alta, îndată să se trimită înapoi și în propria sa mînăstire să ceară ceea ce are de trebuință. Prea sfințiții episcopi ai localităților respective să exercite supraveghere ca nici călugării, nici călugărițele să nu vagabondeze prin orașe, și dacă ar căuta ceva, să caute prin persoane hotărîte, din mînăstire însă să nu iasă cu nici un preț» (Justinian, *Novela CXXIII*, p. 42, la Nicodim Milaș, *op. cit.*, vol. I, partea II, p. 197).

36. În comentarul canonului 4 Sin. IV Ecumenic, Valsamon spune că monahilor li se încredințau nu numai funcții bisericești, dar și civile, și că mulți episcopi și monah se găseau în serviciul de stat (Βασιλικὰ καὶ δημοσιακὰ δουλεύας: *Sint. At.*, vol. II, p. 229). Cu încuviințarea și după chibzuința episcopului (κατὰ προτροπὴν καὶ θουμισίαν ἐπισκοπῆ ἡν), călugării puteau deci să primească servicii în afara mînăstirii, oricare ar fi ele (οἷν καὶ ἐν ὄσων): *Sint. At.*, vol. II, p. 662; *Nomocanonul în 14 titluri*, titlul VIII, cap. XIII, la Nicodim Milaș, *op. cit.*, vol. I, p. I, p. 166.

hală. Spre a fi înlăturată, canonul 5 al aceluiași sinod dispune ca nimeni să nu se învrednicească de schima monahicească (μνηστικῶν κατὰξιοῦσθαι σῆμαστος) pînă ce nu se va supune unei cercări (δοκιμασία, probatio, novitatus) de trei ani în mînăstire, dovedind satornicie în hotărîrea lor. Excepție vor face cei care în acest timp de încercare au căzut grav bolnavi și de asemenea cei care în viața lumească au trăit viață model. Pentru aceștia din urmă, perioada de noviciat se putea reduce la șase luni.

Una din făgăduintele pe care le fac călugării la intrarea în mînăstire este sărăcia de bunăvoie. În această privință, Sf. Vasile cel Mare dispune în *regulile monahale*, că din moment ce monahul a depus votul sărăciei, el nu poate avea nici un drept de proprietate. Este o dispoziție care se întemeiază pe Sf. Scriptură (Fapt. Ap. IV, 32). Canonul 6 sin. I—II reînnoiește această dispoziție, adăugînd că dacă cineva voiește să intre în mînăstire, este liber să dispună în prealabil de toată averea sa, transmitînd-o oricărei persoane va voi, cu singura condiție ca acea persoană să fie garantată de lege. Dacă însă respectivul nu a făcut aceasta înainte de intrarea în călugărie, atunci el pierde dreptul de a mai putea ceda altuia averea sa, care de la sine va trece în proprietatea mînăstirii.

Așa a fost disciplinat și pus sub ascultare monahismul în vremea patriarhului Fotie³⁷. Au fost deparazitate mînăstirile, înlăturate abuzurile, dezordinea, huzurul și colindarea dintr-o mînăstire în alta, și s-au introdus noi reguli pentru însănătoșirea vieții monahale.

ATTITUDINEA PATRIARHULUI FOTIE FAȚA DE INOVAȚIILE BISERICII DIN APUS

Dintre inovațiile pe care misionarii latini din secolul al IX-lea voiau să le impună bulgarilor, se cunosc cele referitoare la *Sfintele Taine* și aceea privitoare la *purcederea Sf. Duh și de la Fiul*.

Cum acest popor fusese încreștinat de Bizant, patriarhului Fotie nu-i era indiferentă situația prin care trecea Biserica Bulgară. Felul în care se purtasera latinii cu clericii greci din Bulgaria îl îndreptătea pe Fotie să se îngrijească de această Biserică. Ca urmare, cunoaștem Enciclica sa din 867 către Patriarhii Orientali³⁸, prin care li se făcea cunoscută acestora misiunea papală în Bulgaria și-i invita să ia atitudine față de inovațiile acestei misiuni. Punctul principal al acestor ino-

37. În hotărîrile canonice ale Sin. I—II, 861, privind disciplina și viața monahală, istoricul catolic Francois Dvornik vede o prescurtare a călugăriilor din vremea patriarhului Fotie (*op. cit.*, p. 112). Credem însă că este vorba de călugării extremiști din mînăstirea Studion și de cei din lumea monastică în general, care în libertinismul lor fuseseră toleranți de Ignatie, și care nu vedeau cu ochi buni asemenea reforme. Sinodul n-a persecutat monahismul, ci l-a pus sub ascultare (vezi și scrisoarea lui Fotie către Atanasie, călugăr și isihast: V. Grumel, *Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople*, vol. I, fasc. 2, nr. 491, 492), îndreptîndu-l și ridicînd astfel viața de obște la locul cuvenit.

38. Migne, P. G., t. CII, col. 721—742.

vații îl constituie purcederea Duhului Sfânt și de la Fiul³⁹. Fotie o combate, apelînd la Sf. Scriptură și la tradiția apuseană din primele opt secole⁴⁰. Intervenția lui Fotie a venit la timp, pentru că nu toată lumea apuseană primea pe atunci inovația cu Filioque⁴¹; ea era blamată în Franța⁴² și respinsă chiar de un sinod din Roma (810)⁴³. Adevărul era însă de partea Patriarhiei de Constantinopol, care folosea formula despre Sf. Duh, după Simbolul Credinței.

O altă inovație latină era *celibatul preoților*. Ca și inovația Filioque, celibatul a fost propagat în Bulgaria în anul 866. Apusenii încercau să-l justifice nu pe baze scripturistice, ci pe baze practice și pe o interpretare falsă a canoanelor 3 și 4 ale Sinodului al VIII-lea local de la Cartagina, 419⁴⁴. «De aci, spune Fotie în Enciclica sa, adică după ce latinii și-au permis și alte inovații, lărgind drumul abaterilor și părăsind calea cea dreaptă și legală,... ei au făcut să fie urîți și scîrbiți preoții noștri, împodobiți cu căsătoria legală»⁴⁵. Fotie combate celibatul, bazîndu-se pe Sf. Scriptură (Faptele Ap. XI, 8—9) și pe canoane (5, 51 apost.). Totodată el are grijă să prevină pe patriarhii orientali să nu se ia după uzul latin, căci se vor face vinovați de pedepsele prescrise de canoane.

În Enciclică, patriarhul Fotie se referă și la problema *confirmării* (săvîrșirea mirungerii numai de către episcop), inovație introdusă pentru prima dată în secolul al IX-lea de către episcopii latini, tot în Bulgaria. Prin această practică se contesta de fapt validitatea actelor săvîrșite de clerul ortodox la acest popor. Fotie combate această inovație, zicînd: «Dacă preotul botează săvîrșind pentru cel pe care-l botează darul curățirii de păcate, de ce să iei de la preot pecetea acestei curățiri pe care o săvîrșește? (adică de ce să-i iei dreptul de a săvîrși mirungerea). Căci dacă îi iei dreptul de a aplica și pecetea (mirungerea), atunci înseamnă că nici nu-i mai îngădui să slujească darului, nici să mai sfințească pe cineva, și aceasta pentru ca preotul tău lînsit de dreptul de a săvîrși mirungerea să te declare pe tine șef al cetei de slușitori»⁴⁶.

Inovațiilor dezbătute mai sus li se adaugă și aceea a *postirii în zi de sîmbătă*, introdusă tot de apuseni în misiunea lor la bulgari. «Mai

39. M. Jugie, *Greque (Eglise)*, «Dict. Théol. Cath.», tom. II, col. 357. Inovația așa cum este profesată, pornește din Spania, unde a fost adoptată prin Sinodul de la Toledo (589), apoi Franța, prin Sinodul de la Aachen (809) și Roma sub papa Benedict al VIII-lea (Vezi «Ortodoxia», 2—3, *art. cit.*, p. 173—175).

40. W. Guetée, *op. cit.*, p. 377.

41. Pr. I. Irimia, *Conflitul religios dintre Roma și Constantinopol, în timpul patriarhului Fotie*, 1942, p. 27.

42. Vezi Alcuin, *epist. 69 către frații din Lyon*, prin care îi îndeamnă să nu treacă de «hotarele puse de Sfinții Părinți», adăugînd lucruri noi în Simbolul Credinței catolice sau să primească în serviciile lor ecleziastice tradiții necunoscute timpurilor vechi; conform W. Guetée, *op. cit.*, p. 373.

43. *Ibidem*, p. 174.

44. În legătură cu interpretarea corectă a acestor canoane, vezi Nicodim Milaș, *op. cit.*, vol. I, p. II, pp. 352—363.

45. Vezi Enciclica lui Fotie către Patriarhii Orientului, «Studii Teol.», 2, 1930, p. 61.

46. *Ibidem*, p. 62.

întii, spune Fotie, i-au adus în chip ilegal la postirea sîmbetei»⁴⁷. «De aceea, pentru că stăruiesc în rătăcirea lor de mai multe feluri, i-am excomunicat din toată turma creștinilor, căci și canonul 66 al Sfinților Apostoli așa-i pălmuieste pe cei care țin postul sîmbăta»⁴⁸.

Trecînd apoi la *suprimarea postului din prima zi a postului mare*, Fotie precizează : «După aceea, adică după ce latinii au permis postirea sîmbetei, despărțind prima săptămîină a păsimesilor de restul postului, i-au atras la mîncare de lapte, brînză și la nesațul cu cele asemenea acestora»⁴⁹. Excesul lor este o impietate⁵⁰.

După cum observăm, Fotie a avut o atitudine hotărîtă față de inovațiile latine. Aceste inovații au fost condamnate la Sinodul din 867 de la Constantinopol, la care a participat întreaga Biserică Răsăriteană și la Sinodul din 879—880, la care au participat și reprezentanții Bisericii Romei.

*

Din întreaga istorie bisericească și deopotrivă din cele înfățișate de noi, se constată că veacul al IX-lea are în persoana patriarhului Fotie cea mai strălucită figură de ierarh. De numele lui se leagă cultura bizantină a acestui veac, precum și începuturile culturii slave și toată lucrarea de redresare a vieții bisericești înfăptuită în epoca sa.

Însușirile sale neobișnuite de cărturar erudit și de gînditor ne amintesc pe Origen. El stăpînea cele mai felurite cunoștințe : cultură clasică, poezie, filozofie, teologie, drept, medicină și politică în proporții neatînsse de nimeni, într-un răstimp de multe veacuri. A fost un titan al culturii grecești, care a lăsat să strălucească comorile erudiției sale cu toată finețea dialectică și cu tot focul geniului său creator.

Chemat să îndrumeze viața Bisericii de Constantinopol, el a înscris pagini de măreție ierarhică și teologică. Priceperea sa teologică a soluționat probleme de mare importanță pentru Biserica Răsăriteană și a păzit-o de inovațiile latine și de alte abateri bisericești favorizate de acestea. Pe bază de dogme și canoane, patriarhul Fotie a zădărnicit orice amestec al papilor în treburile interne ale Bisericii de Constantinopol și a combătut toate pretențiile papale asupra jurisdicției Bisericii universale. El a demonstrat că episcopul Romei are o poziție de același nivel cu episcopii Alexandriei și Antiohiei, Constantinopolului și Ierusalimului, că n-a avut și nu poate avea o poziție mai înaltă, și că toți sînt egali între ei în exercitarea drepturilor lor jurisdicționale. Că scaunul Romei n-a avut niciodată demnitatea «de căpetenie a întregii Biserici». o dovedesc nu numai textele precise ale sfintelor canoane, ci și faptul că Biserica a fost întotdeauna organizată în unități autocefale, sistem în care nu se poate vorbi niciodată de jurisdicție bisericească universală.

47. *Ibidem*, p. 61.

48. *Ibidem*, p. 69 ; Vezi și cau. 55 al Sin. Trulan.

49. *Ibidem*, p. 61.

50. *Ibidem*, p. 71.

Poziția fermă a patriarhului Fotie în aceste probleme i-a atras neazuri din partea episcopilor Romei și calomnii care urmăreau nu numai distrugerea morală a patriarhului de Constantinopol, ci și scăderea prestigiului Bisericii Răsăritene. De aceea s-a încercat compromiterea misiunii bizantine în Bulgaria și Moravia și s-au alimentat pricinile chiar în sînul Patriarhiei de Constantinopol. De aci excomunicări, anatimizări, reabilitări, toate generate din lupta pentru întietate pe care a declanșat-o pe mai multe fronturi Scaunul Romei.

Cît privește activitatea canonică a patriarhului Fotie, aceasta a fost legată deopotrivă de pretențiile Romei și de lupta împotriva neorînduieților existente în viața bisericească. Au fost precizate din nou o seamă de îndatoriri și drenturi ale clerului, s-au perfectat raporturile dintre membrii ierarhiei bisericești și s-au luat măsuri pentru disciplinarea clerului și a vieții monahale.

Patriarhul Fotie a avut rolul principal atît în convocarea sinoadelor din 861 și 879, cît și în întocmirea și emiterea canoanelor și a altor hotărîri sinodale și decrete patriarhicești. La fel și în completarea Nomocanonului în 14 titluri. Gîndirea lui canonică s-a bazat pe hotărîrile canonice anterioare ale Sinoadelor Ecumenice și ale Sfinților Părinți, iar forța sa creatoare a îmbogățit tezaurul canonic al Bisericii.

În Biserica Ortodoxă. Fotie a fost recunoscut întotdeauna ca autoritate indiscutabilă. Dacă timp îndelungat Biserica Romano-Catolică, pentru a-si apăra pretențiile, a văzut în el un «părinte al schismei», în vremurile mai noi mulți dintre teologii romano-catolici, reconsiderînd în mod critic întreg procesul marelui schisme, au adoptat o atitudine mai justă față de persoana și activitatea sa⁵¹, desvovărîndu-l de cea mai mare parte a învinuirilor ce i s-au adus.

51. Ex.: Fr. Dvornik, W. Grumel, M. Jugie, asumtionişti și M. Aman, Henri Grégoire din Bruxelles, într-un articol publicat în rev. «La vie intellectuelle» (nov. 1938, pp. 364—371), rezumă sudiile celor mai sus-notați în următoarele puncte asupra cărora aceștia, în mod solidar, au căzut de acord:

- a) Neînțelegerea dintre papa Nicolae I și patriarhul Fotie a avut un caracter politic — privind jurisdicția asupra Iliricului și Bulgariei, și nu unul doomatic.
- b) Cele două preținse schisme ale lui Fotie sînt simple mituri fără teme istoric.
- c) În viitor nu poate fi vorba despre o schismă și erezie a patriarhului Cerularie, pentru că delegații papali, conduși de cardinalul Humbert, l-au anatemitizat pe acesta, fără a cunoaște exact poziția lui doctrinală și într-un timp cînd mandatul lor la Constantinopol era expirat — papa Leon al IX-lea care i-a delegat, fiind mort cu trei luni înainte de punerea anatemei pe altarul bisericii Sf. Sofia.
- d) Legende istorice în legătură cu schismele lui Fotie și rebeliunea erelică a lui Cerularie au fost puse în circulație de către cardinalul Baronius, în secolul al XVI-lea, care a utilizat un dosar tendențios antifotian izvorît din rîndurile ignațienilor extremişti, vrăjmași ireductibili al lui Fotie, chiar după moartea bătrînului patriarh Ignatie. (Vezi *Atitudinii noi față de adevăruri vechi*, «Revista Teologică», VI, Sibiu, 1939).

În legătură cu cele de mai sus, vezi Emil Amann: *Jean VIII și Jean IX*, în «Dict. de Théol. Cath.» (contra dosarului antifotian); Fr. Dvornik, *Légendes de Constantin et de Méthodes vues de Byzance*, Praga, 1933; *Le schisme de Photius*, Paris, 1950; W. Grumel, *Y-eut-il un second schisme de Photius?* în «Revue des Sciences philosophiques et théologiques», t. XXII, pp. 432—457, 1933; H. Grégoire, *Du nouveau sur le patriarche Photius*,

Fotie rămîne totuși un mare adversar al primatului papal și al inovațiilor latine, și de aceea nu ne putem aștepta astăzi ca Biserica Apuseană să-l accepte integral. Totuși, chiar și reconsiderarea lui parțială de către Biserica de Apus dovedește o tendință de reconsiderare a înseși adevărilor apărute de Biserica Răsăriteană, păstrătoarea autentică a valorilor tradiționale și arată că poate avea șanse lucrarea ce tinde către refacerea unității creștine, către unitatea în «Duh și Adevăr», pentru păstrarea căreia Fotie a luptat atît de mult.

În vremea patriarhului Fotie nu se putea vorbi ca astăzi de o Biserică Ortodoxă și de o alta Romano-Catolică, dar prin întreaga sa activitate, Fotie a fost un slujitor devotat și un cîrmaci destoinic al Ortodoxiei.

în «Bulletins de l'Académie royale de Belgique», t. XX, 3, 1934, pp. 36—53; Fr. Dvornik, *Le second schisme de Pothius, une mystification historique*, «Byzantion», t. VIII, 1933, fasc. II. Vezi și bibliografia *art. cit.* din «Rev. Teol.», VI, Sibiu, 1939; Preot Prof. Dr. Milan Šesan, *Patriarhul Fotie și Roma*, în rev. «Mitropolia Ardealului», 7—8, 1960, care indică cea mai recentă bibliografie ca: *Precizări asupra schismei lui Fotie după cercetările recente*, «Unitas», 6, 1952, p. 124...; *Preliminariile schismei* în «Revue des études byzantines», 10, 1953, p. 5, etc.

CATALOGUL MANUSCRISELOR
DIN
BIBLIOTECA PATRIARHIEI ROMÎNE¹

92

AVA ISAIA ȘI SF. SIMEON NOUL TEOLOG

Sec. XVIII (1797); hîrtie; 253 foi²; 20×14; 20 rînduri pe pagină; scriere cursivă cu cerneală neagră; cu cerneală roșie titlurile și unele inițiale; un singur colontitlu — cu cerneală roșie — pe f. 161v; copist: *ieromonah Teofan*; corecturi de la prima mîină și de la mîini posterioare; legătură veche în piele. A aparținut Mănăstirii Căldărușani. În Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2351.

f. 1—3v. Albe.

I. 1. f. 4—131v. Cartea a dooă a *avei Isaia*. Cartea prea frumoasă a Elenii Cazeluziinoaei Doamnei a Mariei Enii, care s-au trimis de părintele cătră o prea dulce fiică, arătînd, dojinînd și zicînd³.

Inc. Deaca voești fiică a înțelege cuvintele mele, șezi întru liniște.

Sf. Iar cel ce acestea le lucrează până la răsufllarea lui cia mai de pre urmă întru împărăția ceriurilor să allă, căruia... Amin.

2. f. 131v—142v. Epistolie [a] *avei Isaie sihastrului* cătră cia de bun neam Teodora monahia Focheliia.

Inc. Pentru aciasta sînt întru noi mulți bolnavi.

Sf. Rugați-vă unii pentru alții ca să vă vindecați.

3. f. 142v—145v. Altă epistolie a păcătosului *monah Isaiaia* cătră monahia Teodora Anghelina cia de bun neam.

Inc. Imi aduc aminte de tine căte odată.

Sf. Și mă pomenește totdeauna pentru Domnul.

4. f. 145v—148. Altă epistolie aceluiași.

Inc. Pune-ți, Doamna mea, mintea ta.

Sf. Inpreună cu tine, păzîndu-te de tot răul. Amin.

---

1. Continuare din numărul 3—4, anul XV (1963).
2. Paginația originală a manuscrisului e cu multe greșeli.
3. Lucrarea aceasta este un fel de Pateric, destinat călugărițelor, în care sînt adunate graiuri ale sfințelor femei.

5. f. 148—151v. Altă epistolie.

Inc. Voiam până viind să inceteze cuvîntul.

Sf. Și mă închin lui și îi mulțumescu întru Iisus Hristos... Amin.

6. f. 151v—156v. [Altă epistolie].

Inc. Cînd euget pre viața ceiace lesne să cheltuește.

Sf. Griji avînd și răspuidiri.

7. f. 156v—159. Altă e[pi]stolie.

Inc. Să nu te temi de a nu pune începătură bună la casa lui Dumnezeu.

Sf. Sa nu cazi din partea celor mîntuiți.

8. f. 159—179v. Cantea a treia. Trimiterea a monahului Isaie către
cia de prea bun neam monahina Teodora [1].

Inc. Deci de vreme ce trupește la puțină vreme ne-am despărțit de tine.

Sf. În vremea cîa scurlă a pusniciei tale și vei intra în raiu... Amin.

9. f. 179v—191v. [2].

Inc. Petrecerea cîa afară din chilie.

Sf. Fericici cei ce plîngu că aceia să vor mîngia... Amin.

10. f. 191v—201. [3].

Inc. Deslătarea trupului cîa întru moicîiune.

Sf. Și de dracul cel de amuza zi. Amin.

11. f. 201—238. [4].

Inc. Ascultă încă și pre dumnezeescul Gură de Aur.

Sf. Pentru aciasta ia aminte cu [dea]dinsul pre cele scri[se] ție. Amin.

f. 238. Sfârșit și lui Dumnezeu laudă.

f. 238v. Insemnare.

II. f. 239—252v. A cuviosului și de Dumnezeu purtătorului părintelui nostru *Simeon Noului Bogoslov*. Cuvânt pentru credința și învățatura. Cătră cei ce zic cum ca nu iaste cu putință cei ce să află în lume și au griji lumești să ajungă la savîrșirea faptei cei bune. Și povestire pentru aciasta la început foarte folositoare. Și s-au talmăcit pre limba cîa proastă ca să înțelegă fiește careie⁴ = Τοῦ ὁσίου καὶ θεοφοροῦ πατρὸς ἡμῶν Σουμεῶν τοῦ Νέου Θεολογοῦ τὰ εὕρισκομενα διηρημένα εἰς δ'ω... μεταφρασθέντα εἰς τὴν κοινὴν διαλεκτὸν παρὰ... Διονυσίου Λαγοραίου, Veneția, 1810, I, p. 285—290.

Însemnări de la prima mîină :

f. 238v. *Și eu ticălosul scriitor bucuratu-m-am căci m-au invrednicit Domnul de am scris și eu atîta de puțin lucru ; dar știîndu-m[î] multa ticăloșie crez cum că nenumărate greșale în fel de fel de chipuri am făcut printr-însă ; unile din neputință, iar altele și vrînd să mai tocnescu cuvîntul puțin oareșce după obicinuitul graiu al țării noastre cești rumănești că izvodul avea așăzămînt cuvintelor cam după cîa slovenească stare ; ci însă la mai puțin locuri știu că am îndrăznit, iar mai mult am urmat. Dar închinăciune pravoslavnicilor cititori, n-am nădejde că va putea fi nicidecum, ci numai din duhovniciasă dragostea*

4. Altă traducere decît traducerea lui Isaac Dascălul.

cine va fi tras, căci aceia neștiind pre niminea a blestema și de mine nu să va îndura, Dumnezeu să-l erte bine va cuvînta. Deci numai de ertăciune sînt dorit. Insemnaui vouința mea aicea, tuturor rugîndu-mă. Februarie în 12 zile, 1797 s-au sfârșit de scris.

f. 252v. Și am scris aciastă carte în sfînta mănăstire Căldorașan în zilele prea înălțatului nostru Io Alixandru Ipsilat voevod fiind sta-reșu prea sfințuia sa arhiemandrit Gheorghie povățuitor obștejitiei de aici, aflîndu-mă și eu aici nevrednicul între ieromonaș[i] Teofan, ve-leat 1797.

Însemnări posterioare :

Pe fața interioară a tartașului din față : Doftorie de ple|||||. Să pui rachiul să spele până de trei ori pă[nă] va face spume, să curățe bine și să stropească cu rachiul de drojdii și să pue seu de oae pe o cărpă și să lege pă unde va fi bubele. Aciasta să facă păn[ă] de trei ori.

f. 3v, cu creion negru și cu litere latine : De obște a sfintei mănăs-tiri Căldărușani.

f. 4, cu creion negru : De obște a sf[in]tei m[ănăsti]ri Căld[ăru]șani].

f. 4v—5, tot cu creion negru : Această carte este deobște a sf[in]tei m[ănăsti]ri Căld[ăru]șani].

93

MISCELANEU

Sec. XIX (1807); hîrtie; 138 fol; 20×15; 18 și 20 de rînduri pe pagină; scriere cursivă cu cerneală neagră, cu note subliniare în lucrarea de la început (f. 1—80); titlurile și inițialele cu cerneală roșie; la început (f. 1), un frontispiciu floral, artistic lucrat, în patru culori; un singur condei; corecturi de la prima mîină; legătură veche în piele⁶. A aparținut Mănăstirii Căldărușani. Numere vechi de bibliotecă: pe color, «Manus 73»; în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2323.

I. f. 1. Cuvînt pentru pocăință, carele cuprinde pentru primejdiia celor ce păcătuiesc că să v⁶ cu nădeajde că să vor mărturisi și să vor pocăi.

1. f. 1—2. Înainte cuvîntare.

Inc. Oare pentru care pricină, omul întru toate adevă lucrurile sale ceale trupești.

Sf. Și o pocăință adevărată.

2. f. 2v—5v. Partea dintîi.

Inc. Nu s-au aflat vreodată prea cu a[de]vărat vreun neuguțătoriu.

Sf. Priveliște să face însuș diavolului...

5. Ca hîrtie de Vorsatz s-au întrebuițat foi din alte manuscrise; la început din *Catavasiile Botezului*, la sfîrșit din *Slujba înmormintării*.

6. Că să v, greșală de copist.

3. f. 5v—11v. Partea a doaoa. [C]are pagube își pricinuesc min-tuirii[i] lor ceice păcătuiesc, cu nădeajde cum că au să se mărturisească și să se pocăiască.

Inc. Dar cine poate să pue de față cu îndestulare.

Sf. Pricină și indemnare dă de a greși.

4. f. 11v—79. Partea a treia pentru tămăduirea aceloră ce păcă-tuesc cu nădeajde cum că au să se mărturisească și să se pocăiască.

Inc. Bun ești Tu, Doamne, și întru bunătatea Ta învață-mă.

Sf. Și pre noi întru pocăință și mărturisire ne priimește... Amin.

II. f. 79v. Alte învățături în scurt ce să numesc strejuiri ale su-fletului.

1. f. 79v—80. Zioa dintii. Pentru vrednicia mîntuirii.

Inc. Mîntuirea mea iaste o neguțatorie toată a mea.

2. f. 80—81. Zioa 2. Pentru neadeveritul cias al morții.

3. f. 81—81v. Zioa a 3. Pentru înștiințarea morții.

4. f. 81v—82. Zioa a 4. Pentru gățirea de moarte.

5. f. 82—82v. Zioa a 5. Pentru așăzarea celui ce moare.

6. f. 82v. Zioa a 6. Pentru ciasul cel de pre urmă al vieții.

7. f. 83—83v. Zioa a 7. P[e]ntru a doao venire.

8. f. 83v—84. Zioa a 8. Pentru starea sufletului după moarte.

9. f. 84—84v. Zioa a 9. Pentru așezarea trupului după moarte.

10. f. 84v—85. Zioa a 10. Pentru viața cea judecată,

11. f. 85—85v. Zioa a 11. Pentru pocăință.

12. f. 86—86v. Zioa a 12. Pentru judecata cea de la sfîrșit.

13. f. 86v—87. Zioa a 13. Pentru învierea morților.

14. f. 87—88. Zioa a 14. Pentru venirea lui Hristos.

15. f. 88—88v. Zioa a 15. Pentru vădirea... la judecata cea viitoare.

16. f. 88v—89. Zioa a 16. Pentru despărțirea dreptilor și a păcăto-silor.

17. f. 89—89v. Zioa a 17. Pentru hotărîrea cea mai de pre urmă.

18. f. 89v—90v. Zioa a 18. Pentru cinstea vremii.

19. f. 90v—91. Zioa a 19. Pentru ale muncilor.

20. f. 91—91v. Zioa a 20. Pentru starea celor ce să muncesc.

21. f. 91v—92. Zioa a 21. Pentru neadeverirea mîntuirii.

22. f. 92—92v. Zioa a 22. Pentru numărul celor ce să muncesc.

23. f. 92v—93v. Zioa a 23. Pentru mărturisirea unui osîndit.

24. f. 93v—94. Zioa a 24. Pentru munca cea veacinică.

25. f. 94—94v. Zioa a 25. Pentru mutarea vreamii.

26. f. 94v—95. Zioa a 26. Pentru raiu.

27. f. 95—95v. Zioa a 27. Pentru calea raiului.

28. f. 95v—96. Zioa a 28. Pentru căștigarea raiului.

29. f. 96—96v. Zioa a 29. Pentru cea după înviare nemurire a sufle-tului și a trupului.

30. f. 96v—97v. Zioa a 30. Pentru răspunsul ce dă știința fiește-căruia.

Sf. Și cu simțirile trupului tău.

III. f. 97v—121v. A celui întru sfinți părintelui nostru *Dimitrie arhiepiscopul și Mitropolitul Rostovului*. Cuvînt pentru păstoriaa duhov[ni]-ceștilor păstori.

Inc. Fost-am zioa arzînd de zăduh... Cuvintele sînt ale sfîntului și dreptului Iacov.

Sf. Cuvîntul cei mai duple urmă al sfîntului Ioan Scărarul cîtră păstori.

IV. f. 121v—137v. A celui întru sfinți părintelui nostru *Vasilie cel Mare, arhiepiscopul Chesariei Capadochiei*. Voroava a patrusprezecea în-protiva celor ce să înbată = MG, vol. 31, col. 444—464.

f. 138. Albă.

f. 138v. Însemnări.

Însemnări posterioare :

f. 1, pe marginea de jos a foi : *De obște a sf[întei] Mîn[ăstiri] Că[l]d[ă]rușani*].

94

EUSTRATIE ARGHENTIE, DESPRE BOTEZ

Sec. XVIII (1792); hîrtie; 44 foi; 23×17; 20 rînduri pe pagină; scriere cursivă, cu cerneală neagră; un singur condei; corecturi făcute de prima mînă și de mîni posterioare; legătură veche, deteriorată, în hîrtie cu piele la cotor. A aparținut Mănăstirii Căldărușani. Numere vechi de bibliotecă: pe color, 138; în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2307.

f. 1—1v. Albe.

f. 2—2v. Carte prea frumoasă pentru sfîntul botezu, despărțită în 32 de capete, ce să numeaște povătuitoare celor rătăciți, alcătuită de doftorul filosoful *Chir Evstratie Arghentie Hiotul*, de dumnezeiasca rîvnă fiind pornit, ca luminat întru dînsa să arate cum că cu neputință iaste într-alt fealiu oarecum a să săvîrși botezul cel de la Dumnezeu dat apostolilor, fără numai în trei afundări, duple cum de la aceeaia dogmaticeaște sfînta lui Hristos soborniciasca, apostoleasca și a răsăritului pravoslavnică Biserică au priimit și până acum face. Iară acum în tîpariu fiind dată cu chieltuiala prea sfîntitului a toată lumea Patriarhului Chiriu Chir Chiril, în Țarigrad, în anul mîntuirii 1756, Martie în 1⁷.

f. 2v—4. Celor ce vor ceti adevăraților fii ai sfîntei lui Hristos Bisericii a Răsăritului, Să se bucure.

f. 4v—43. Pentru taina sfîntului botezu celui duple Hristos. Cap. 1—32.

f. 43v. Însemnări de la prima mînă.

f. 44—44v. Albe.

Însemnări scrise de prima mînă :

f. 43v. *Sfîrșit și Celui în Troiță slăvit și de toate făpturile închinat, prea bunului și prea milostivului Dumnezeuului nostru slavă acum și pu-*

7. Despre Evstratie Arghentie și lucrarea aceasta, vezi: *Const. Satha, Νεοελληνικὴ φιλολογία*. Atena, 1868, p. 469—470.

rurea și în veaci amin. S-au tălmăcit la anul 1791 în sfînta Mănăstire Neamțul. Și o am prescris eu mult păcătosul Savva ieroshimonah în sfînta sihăstrie Pocrovul, întru acestaș an 1791, în luna lui avgust s-au sfîrșit în 26. Amin. Și după acea prescriere am scris și noi pre aciasta aici în schitul Cernica la leat 1792 fevr[uarie] 1.

Insemnări posterioare :

Pe fața interioară a tartașului din față : *Bună ești întru toate, o, carte, și folositoare.*

f. 2, pe marginea de jos a foii : *De opște a sf[întei] M[ă]n[ăstiri] Căld[ărușani].*

95

MISCELANEU

Sec. XIX; hîrtie; 60 foî^s; 21×17; 19—21 rînduri pe pagină; scriere cursivă cu cerneală neagră; titlurile și inițialele cu cerneală roșie; un singur condei; legătură deteriorată în hîrtie, cu piele la cotor și colțuri. A aparținut Mănăstirii Căldărușani. Nu-
a avut numărul 2335.

I. f. 1. Cuvinte patru pentru tundere, în zioa întru care să înbracă omul în chipul îngeresc. Ale prea cuviosului arhiepiscop al Hersonului chir *Nichifor Teotochi*, carele le-au făcut încă cînd era preot.

1. f. 1—10v. [Cuvîntul întîi].

Inc. Parimii, Cap. 23. Dă-mi, fiule... Cerească privesc și prea veselitoare.
Sf. Să te veselești cu sfinții cei din veac întru cea negrăită... Amin.

2. f. 10v—20. Alt cuvînt, carele s-au grăit iarăși la aceeași pricină.

Inc. Mateiu, Cap. 11. Pentru că jugul... Prea innalte Ziditorule, mai dulce decît mierea cu adevărat sînt toate dumnezeieștile Tale cuvinte.
Sf. Și la cele prea veselitoare bunătăți ale fericirii. Amin.

3. f. 20—28v. Alt cuvînt, al treilea, care s-au zis la aceeași pricină.

Inc. Isaiia, Cap. 56. Voi da lor loc... Mari sînt nevoințele, mari sînt plățile.
Sf. Nume vecinic voui da lor și nu vor lipsi.

4. f. 28v—38. Cuvînt al patrulea, carele s-au grăit iarăși la asem[ă]nea pricină.

Inc. Mateiu, Cap. 17. Pentru căci carele ar vrea să-și mintuiască... Tatăl tău și maica ta le-au părăsit pre tine.
Sf. Ca să trăiască vecinic sufletul tău. Amin.

II. f. 38v. Pentru poruncile lui Dumnezeu și pentru faptele cele bune ale sfinților, cu care poate creștinul cel bine credincios a birui patimile cele sufletești și trupești și înșălăciunile dievolești ⁹.

8. Sfîrșitul manuscrisului s-a pierdut.

9. Lucrarea aceasta face parte din *Crinii Tarinii*, care are 41 de capitole și o slăuire. Manuscrisul nostru merge numai pînă la capitolul 23; restul s-a pierdut.

1. f. 38v—39v. Biruiță asupra trîndăvirii minții și levenirii și slăbirii. Cap. 1.

Inc. Cînd să va înlîmpla noao acestea, atunci pune în mîntea ta aducerea amînte de moarte.

Sf. Și va învia sufletul tău ca din morți cu darul lui Hristos.

2. f. 39v—43v. Spunere întreit alcătuită. Pentru că umilița tae toată înălțarea și trufiia omenească și preface sufletul întru izvor de lacrimi. Cap. 2.

Inc. Dar de te înveși adeseori pentru acestea.

Sf. Ne va dărui viața cea fără de moarte și înpărăția cea fără de sfîrșit..
Amin.

3. f. 44—44v. Întrebare pentru darul lui Dumnezeu. Cap. 3.

Inc. Pă ce va cunoaște cinevași de au ajuns la săvîrșire.

Sf. Iaste slînt și fără de patimă.

4. f. 44v—45. Pentru simțirile cele sufletești și trupești și pentru faptele cele bune și care faptă bună din care să naște. Cap. 4.

Inc. Dintru început au fost iubirea de oameni a lui Dumnezeu cea nespusă.

Sf. Adică să să îndeletnicească întru acestea.

5. f. 45v. Pentru cele mai mari și cap faptelor celor bune ; de va săvîrși cineva aceste fapte bune și celelalte toate să supue. Care sînt acestea. Pentru credință. Cap. 5.

Inc. Cea mai dintiu iaste credința.

Sf. Sau crește credința noastră.

6. f. 45v. Pentru dragostea. Cap. 6.

Inc. Cea de a doa iaste dragostea.

Sf. Și unde iaste dragostea, acolo iaste Dumnezeu.

7. f. 46—48. Pentru post. Cap. 7.

Inc. Cea de a treia iaste postul.

Sf. Omoară păcatul carele zace întru adîncul inimii.

8. f. 48—48v. Pentru înfrînare. Cap. 8.

Inc. Cea de a patra iaste înfrînarea.

Sf. Să va lipsi de toate bunătățile și va fi de batjocură tuturor.

9. f. 48v—49. Pentru priveghiere. Cap. 9.

Inc. Cea de a cincea iaste priveghierea.

Sf. Că priveghierea cea cu măsură veselește inima.

10. f. 49v. Pentru rugăciune. Cap. 10.

Inc. Cea de a șasea iaste rugăciunea lui Iisus.

Sf. Ca o lepădătură și cenușă.

11. f. 49v—50. Pentru smerenie și pentru smerita înțelepciune. Cap. 11.

Inc. Cea a șaptea iaste smerenția.

Sf. Viața cea duhovnicească și o păzește de cădere.

12. f. 50—50v. Pentru liniște și pentru tăcere. Cap. 12.

Inc. Cea de a opta iaste liniștea.

Sf. Bărbatului înțelept liniște poartă.

13. f. 50v. Pentru neagonisire. Cap. 13.

Inc. Cea de a noao iaste neagonisirea.

Sf. Acestea il fac pre acel om ca o hiară cumplită.

14. f. 50v—51. Pentru socotire. Cap. 14.

Inc. Cea de a zecea iaste socotirea.

Sf. A săvirși voia lui și sfintile porunci și faptile cele bune, Căruia... Amin.

15. f. 51v—53v. Pentru patimi și pentru răutățile cele cumplite ; și care din care să naște. Cap. 15.

Inc. Mai nainte de tot păcatul slobod dracii.

Sf. Să ne izbăvească pre noi de toate asuprelile și patimile... Amin.

16. f. 53v. Pentru patimile cele trupești, din ce să fac și cu ce să le biruim pre iale. Cap. 16.

Inc. Pohta cea trupească să face omului.

Sf. Și slăbirea degrab va afla încetarea patimilor.

17. f. 53v—54v. Pentru că să cade în toată vremea a petrece cu [lu]ar[e] aminte. Cap. 17.

Inc. In toate serile ni să cade a ne cerca pre noi.

Sf. Ci dinpreună să bolnăvește și sufletul și trupul.

18. f. 54v—55v. Spunere pre scurt pentru toate patimile ; pentru cele sufletești și pentru cele trupești. Cap. 18.

Inc. Mai întâiu să cade a curăți casa cea împărătească.

Sf. Și vor slăbi toate armele și meșleşugurile lui.

19. f. 55v—56. Întrebare : Ce iaste nepătimirea ? Răspuns. [Cap. 19].

Inc. Nepătimirea iaste nu numai a fi afară de lucrarea patimilor.

Sf. Și petrece fără de osteneală întru toate.

20. f. 56—57v. Pentru curăția inimii și a minții și a sufletului. Cap. 20.

Inc. Intru viața cea cu multe osteneți.

Sf. Iar fără de aciasta vei sămăna începutul în mare și-l vei înneca.

21. f. 57v—58. Pentru întunecarea minții. Cap. 21.

Inc. Intunecarea minții să face din patimi.

Sf. Și uită ce face și doarme mult.

22. f. 58—60v. Pentru trezvirea minții, adică pentru luminarea minții. Cap. 22.

Inc. Trezvirea minții adi[că] luminarea priceperii.

Sf. Sufletului celui cu întreagă înțelepciune.

23. f. 60v. Pentru a nu ne griji de nimic niciodată. Cap. 23.

Inc. Tot felul de asuprire și de necaz¹⁰.

Însemnări posterioare :

f. 1, pe marginea de jos a foi : *De opște a sf[intei] Mon[astiri] Căl[dărușani].*

10. Sfirșitul capitolului ca și capitolele următoare s-au pierdut.

IRMOLOGHION

Sec. XVIII; hirtie 190 foi+2 foi hirtie de Vorsatz la început și 1 foaie la sfârșit; 22×16; 17 rânduri pe pagină; scriere cursivă cu cerneală neagră; titlurile, colontitlurile, inițialele și însemnările tipiconale de pe margină, cu cerneală roșie; două frontispicii florale în două culori, roș și negru, pe foile 1 și 159; un condei; corecturi de la prima mână; legătură veche în piele. A aparținut Mănăstirii Căldărușani. Numere vechi de bibliotecă: pe cotor, «Manus 46»; în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2267

I. f. 1. Irmologhion cu Dumnezeu, care cuprinde dogmati și toate irmoasele a opt glasuri și la prazdnice stăpîneaști și a Maicii lui Dumnezeu preste tot anul¹¹.

1. f. 1—8. Slujba înviarii, glas întâiu.
2. f. 8—27v. Începutul irmoaselor a întâiului glas.
3. f. 28—31. Slujba învierii, glas 2.
4. f. 31—47v. Începutul irmoaselor a glasului 2.
5. f. 47v—51. Slujba înviarii, glas 3.
6. f. 51—60v. Începutul irmoaselor al treilea glas.
7. f. 60v—65. Slujba înviarii, glas 4.
8. f. 65—82. Începutul irmoaselor a glasului al patrulea.
9. f. 82v—86. Slujba înviarii, glas 5.
10. f. 86—92v. Începutul irmoaselor a glasului a cincilea.
11. f. 93—96v. Slujba înviarii, glas 6.
12. f. 96v—106v. Începutul irmoaselor a glasului al 6.
13. f. 106v—109v. Slujba înviarii, glas 7.
14. f. 109v—117v. Începutul irmoaselor a glasului al 7.
15. f. 117v—122. Slujba înviarii, glas 8.
16. f. 122—138. Începutul irmoaselor al glasului a optulea.

II. f. 138—138v. Troparele învierii ce să cîntă după slavoslovie în toate duminicile preste tot anul.

III. f. 138v—155v. Rînduiala întru sfînta și marea Duminică a Paștelor și întru toată luminata săptămîină.

f. 156—158v. Albe.

IV. f. 159—172v. Pripeale la prazdnice dumnezeești și la toți sfinții carii au polilei.

f. 173—174v. Albe.

V. f. 175—188. Slavele la toți sfinții de obște.

VI. f. 188v—190. [Antifoanele 1—3].

f. 190v. Albă.

Însemnări posterioare :

f. 1, pe marginea de jos a foi : 1863. *De opște a sf[i/n/tei] M[ănăstiri] Căldărușan[i].*

11. In oarecare măsură deosebit de *Irmologhiul* tipărit la Mănăstirea Neamțu în 1827.

97

MISCELANEU

Sec. XVIII și XIX¹²; hîrtie; 61 foi; 22×16; 15—20 rinduri pe pagină; scriere cursivă cu cerneală neagră; două condeie (primul corp scris de Neofit de la Mănăstirea Neamțu); pe marginea manuscrisului indicarea textelor scripturistice sau corecturi de la prima mînă; legătură veche în hîrtie cu piele la cotor și colțuri. A aparținut Mănăstirii Căldărușani. Numere vechi de bibliotecă: în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2332.

f. 1—1v. Albe.

I. f. 2—31. Catihisi. Cum să cade să catihisească duhovnicul pre iudeul cel ce voiaste a priimi sfînta credință cea pravoslavnică prin sfîntul botez. Duhovnicu adecă să-l întreabe și el să răspunză.

Inc. Duhovnicul. Pentru ce ai venit la besearica lui Hristos, de vreme ce talmudul vostru poruncește voaă.

Sf. Și prin credință va câștiga și fapte bune și să va învrednici împărăției ceriurilor... Amin.

f. 31v. Albă.

II. f. 32—61. Întrebări și răspunsuri pentru leagea a treia ce s-au izvodit și s-au numit, adecă unia în țara Ardealului.

Inc. Uniții grăesc. Molitvelor voastre, cinstiților preoți și ierononahi și a toată rinduiala Besearicii grecești.

Sf. Fares, să despărți împărăția ta și să deale Mideaniilor și Persilor.

f. 61v. Albă.

Însemnări de la prima mînă :

f. 31. *Eu scriitorul cărticealii aceștiia la anul mîntuirii 1803 mai 23, cel mai mic în sfîntul sobor al Mănăstirii Neamțului Neofit.*

f. 61. *S-au scris, precum însemnează aici, de popa Vasilie, care o au fost trimis în Țara Rumînească din ponctori în ponctori.*

Însemnări posterioare :

f. 2, pe marginea de jos a foi : *De obște a s[fintei] Mîn[ăstiri] Că[l]d[ărușani].*

98

MISCELANEU

Sec. XIX, XVIII; hîrtie; 86 foi¹³; 23×17; 16—20 rinduri pe pagină; scriere cursivă, cu cerneală neagră; două condeie¹⁴; corecturi făcute de prima mînă și de mîni posterioare; legătură veche, înainte de 1806, deteriorată, în hîrtie. A aparținut Mănăstirii Căldărușani. Numere vechi de bibliotecă: pe cotor, «Manus 44»; în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2330.

12. Au fost legate la un loc două corpuri: primul, foile 2—31, scris în anul 1803; al doilea, foile 32—61, scris în secolul XVIII.

13. Sînt legate la un loc două corpuri de manuscrise: primul corp, foile 1—68, scris între 1800 și 1806; al doilea corp, foile 69—86, scris în a doua jumătate a secolului XVIII.

14. Felul scrisului celui de al doilea condei (f. 69—86), scris necaligrafic și nestilizat, grăbit și neîngrijit, este, după părerea mea, scrisul traducătorului.

I. f. 1—56v. Viața celui întru sfinți părintelui nostru Dimitrie, mitropolitul Rostovului, făcătorului de minuni.

Inc. Pre aciastă ramură de raiu, pre sfințitorul și de minuni făcătorul Dimitrie.

Sf. Intru pocăință petrecându-le și cu dumnezeiască plăcere viețuind, să ne învrednicim... Amin.

II. f. 57—58. Acestea-s deasupra gropii, pre care prea sfințitul Ștefan după îngroparea sfântului Dimitrie le-au scris. Stihuri de moarte pomenitoare tuturor trebuitoare.

Inc. Cetitoriuale cel cu înțeleagere frumoasă.

Sf. Căruia și de la noi veacinică să-i fie pomeanirea.

III. f. 58v—61v. Duhovnicească scrisoare a sfântului Dimitrie mitropolitul Rostovului, noul făcătoriu de minuni, pre carea el mai nainte de moartea sa, cu mîna sa o au scris așa : în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Amin.

Inc. Iată eu smeritul arhieru Dimitrie mitropolitul Rostovului.

Sf. În casa arhierescă, în anul 1707, la aprilie în 4 zile.

IV. f. 62—67. Pentru aceia adevă că să întîmpla și sfinților întru scripturile sale a greși din adevăr ; și pentru aciasta să cuvine să ne ținem de soborniceasca înțeleagere a toată sfînta soborniceasca¹⁵ și apostoleasca besearică, iar nu întărindu-ne la cea greșită înțeleagere a unuia sau doi sau a trei sfinți, să cădem de la soborniceasca besearică și de la a eii sobornicească înțeleagere și socoteală.

Inc. Numai la singur Dumnezeu să mărturisească de sfînta Scriptură fără de greșală.

Sf. Și aposloleștii Beserici, întru toate să-i urmeaze și să se supue.

f. 67v—68v. Albe.

V. f. 69—74v. Luminare a prea înțeleptului Chir *Evghenie Vulgariul*, Pentru unde iaste raiul și unde munca și ce sînt acestea.

Inc. Am văzut întrebarea pentru care întrebî pentru sulletele dreptilor.

Sf. Așa creade și te vei mintui. Amin.

VI. f. 75—85. Al lui Chir *Callistul Tîlicudi*, Pentru iscusirea liniștii = Φιλοκαλιχ τῶν ἱερῶν νηπικῶν, Veneția, 1782, p. 1103—1107.

f. 85v—86v. Albe.

Însemnări de la prima mină :

f. 61v. *S-au tălmăcit în anul 1800, iulie 2, de păcătosul Ștefan, rugați-vă pentru dînsul.*

Însemnări posterioare :

Pe foaia interioară a tartașului din față, cu cerneală roșie, cu scris de caligraf : *La anul 1806, care mai jos mă voi*¹⁶.

f. 1, pe marginea de jos a foi : *De opște a sf[întei] Mo[nastiri] Căld[ărușani].*

15. *Înțeleagere a toată sfînta sobornicească*, corectură pe margine.

16. Însemnarea ne arată că manuscrisul în forma, în care îl avem azi, a fost legat în 1806, sau între 1800 și 1806.

f. 68v. *Pomelnicu fratelui Teodor din Căldărușani.*

f. 74v. 1767 : κατά ¹⁷ μηνά 'Ιουνίου ἐν ληρούα. ¹⁸ Εὐγενίος ἱεροδιακονος ὁ Βούλγαρις. ¹⁹

99

P A T E R I C

Sec. XVIII; hîrtie; 287 foi; 23×16; 20 și 19 rînduri pe pagină; scriere cursivă cu cerneală neagră; titlurile și unele inițiale cu cerneală roșie; un frontispiciu floral pe f. 1, în patru culori; în mijlocul frontispiciului, într-un cerc colorat cu albastru, este scris: ὁ Θεός; două condeie; corecturi de la prima mîină; legătură veche în piele. A aparținut Mănăstirii Căldărușani. Numere vechi de bibliotecă; în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2281.

I. f. 1. **Scrisoare de învățăturile și de viața prea cuvioșilor și celor de Dumnezeu purtători părinții noștri. Blagoslovește Părinte.**

1. f. 1—5v. **Povestea părintelui Paladie de un Evloghie 20.**

Inc. Spusu-ne-au noao părintele Paladie de un filosof dintru părinți.

Sf. Sîntul Antonie, că degrab s-au umplut.

2. f. 5v—14. **Iar a aceluiași părinte Daniil, de o poveaste a lui Andronic și a muerii lui.**

Inc. Ne spunea noao părintele Danfil că au fost, zice, un bărbat pre nume Andronic.

Sf. În măsura părintelui Andronic și a părintelui Atanasie... Amin.

3. f. 14—15. [Pentru părintele Patermuftie].

Inc. Spusu-ne-au noao oare care din părinți grăind... acesta vru să se leapede.

Sf. În locul lui egumen minăstirii.

4. f. 15—15v. [Pentru smerenia unui fecior de bun neam].

Inc. Și pre alt frate am văzut.

Sf. Să se facă următoriu smereniei și poslușanii lui Hristos.

5. f. 15v—18. [Pentru doi neguțători].

Inc. Spusu-ne-au noao oarecare din părinți... că doi neguțători... avea dragoste întru ei.

Sf. Și am proslăvit pre Dumnezeu.

6. f. 18—19v. [Pentru un bătrîn care a căzut în curvie].

Inc. Un bătrîn oarecarele petrecea departe în pustie.

Sf. Pînă ce iarăși își veni în cinul lui cel dinfiu.

7. f. 19v—21. [Pentru un călugăr pe care l-a cumînțit o fată de la țară] = Ioan Moshu, *Limonariu*, MG, vol. 87, III, col. 2889—2892.

8. f. 21—22. [Pentru smerenia unui frate din Schit].

Inc. Grăiră de un bătrîn oarecarele.

Sf. Imi luoi osteneala mea.

17. Pentru κατά.

18. Probabil că a vrut să scrie: ἐν Ἀσπίτζ.

19. Scrisul este al altei mîini decît a traducătorului. Nici un indiciu că însemnarea aceasta ar fi scrisă în 1767. Poate a vrut să noteze un eveniment din viața lui Evghenie Vulgaris petrecut în iunie 1767.

20. Pe marginea manuscrisului.

9. f. 22—24v. [Pentru un frate din Alexandria care se dusesese la bae].
Inc. Văzut-am și pre părintele Paladie.
Sf. Și îndreptarea celor ce vor celi.
10. f. 25—31. [Sfatul lui **ava Visarion**].
Inc. Văzut-am și pre marele postnic, pre Visarion.
Sf. Și mă duseiu în Schit.
11. f. 31—32v. [Pentru cei trei orbi ; cum au orbit] = **I o a n M o s h u**, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2929—2932.
12. f. 32v—34. [Pentru înțelepciunea unui ucenic].
Inc. Spusu-ne-au noao oarecarii din părinți că au fost un sihastru.
Sf. Amîndoaă sufletele fură spășite.
13. f. 34—38v. [Pentru **părintele Daniil**].
Inc. Să sui odată părintele Daniil cu ucenicul său la Schit.
Sf. Și după moarte îi proslăveaște pre ei.
14. f. 38v—41v. [Pentru un **călugăr rîmlean**].
Inc. Odată veni un călugăr oare carele rîmlean de fusease domn mare.
Sf. Și plin de buna mireazmă a Duhului Sfînt.
15. f. 41v. [Pentru **leul care a luat blagoslovenie de la părintele Serghie**].
Inc. Spusu-ne-au noao și aciasta de părintele Serghie.
Sf. Și să duse.
16. f. 42. [Pentru un **bătrîn care dormea cu un pardos**].
Inc. Și aciasta ne-au spus noao părintele Savastie.
Sf. Și să duse.
17. f. 42v—43v. [Pentru doi frați gemeni, care n-au vrut să stea despărțiți nici în mormînt].
Inc. Spusu-ne-au noao și aciasta că sint șasă prăpăști.
Sf. Să zacă așa aproape de ei.
18. f. 43v—46v. [Pentru **Evagrie filosoful creștinat de Sinesie episcopul Chirinei**] = **I o a n M o s h u**, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 3077—3080.
19. f. 46v—48v. [Pentru **smerenia părintelui Pavel**].
Inc. Părintele Siluan ne-au spus noao.
Sf. Și răposă întru Domnul.
20. f. 48v—53v. [Pentru un **bătrîn care se trufea cu postul**].
Inc. Fost-au un călugăr în Vitaida.
Sf. Întru măsura creșcutului împlinirii lui Hristos.
21. f. 54—57v. [Pentru **părintele Macarie**].
Inc. Un bătrîn oarecarele ne spunea noao.
Sf. Ci ca să se arate lucrul lui Dumnezeu spre el.
22. f. 57v—60. [Pentru un **tînăr din Țarigrad**].
Inc. Auzit-am și aciasta de oarecarii spuind.
Sf. Și voiu da pîlă cum să cade.

23. f. 60v—62. [Pentru sfântul Marchel].
Inc. Spusu-ne-au noao părintele Teona.
Sf. Și te vei odihni.
24. f. 62—64. [Pentru un maghistriian din Țarigrad].
Inc. Grăiaia oarecarele din părinți.
Sf. I-au dat lui vindecare ca aceaia.
25. f. 64—65v. [Pentru părintele Ioan din Lavra Huziva].
Inc. Aproape de lavra sfântului Savvei.
Sf. De-l puse în groapa părinților.
26. f. 65v—68v. [Vorbirea părintelui Macarie cu diavolul].
Inc. Odată umblînd părintele Macarie prin lăuntru pustiei.
Sf. Și Spășitoriu celor ce aleargă la Tine.
27. f. 68v—70v. [Pentru părintele Macarie și fratele Teopent].
Inc. Spuseră iar de acel părinte Macarie.
Sf. Mulțemind lui Dumnezeu.
28. f. 70v—73v. [Pentru părintele Pavel cel prost].
Inc. Fericitul părintele Pavel cel prost.
Sf. Ci să se întoarcă și să fie viu.
29. f. 73v—102. Cuvinte de folosul sufletului a părintelui Zosim.
Inc. Ne spunea noao ucenicul părintelui Zosim.
Sf. Și să urmeaze sfinților părinți.

30. f. 102—102v. [Pentru iconomul din lavra Pirghia] = Ioan M o s h u, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2856—2857.

31. f. 102v—103v. [Pentru un ucigaș care învinuia pe un tînăr de omor] = Ioan M o s h u, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2924—2925.

32. f. 103v—106. [Pentru cei zece călători în pustie, între care și un evreu] = Ioan M o s h u, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 3044—3045.

33. f. 106—107. [Pentru un oare care părinte Toma și pentru minunea făcută după moartea lui] = Ioan M o s h u, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2945.

34. f. 107—109. [Pentru doi frați care s-au jurat să nu se despărț unu de altu] = Ioan M o s h u, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2956.

35. f. 109—111. [Pentru părintele Leontie care s-au vîndut ca să slobozească pe alții] = Ioan M o s h u, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2976—2977.

36. f. 111—113. [Pentru un dregător din Tir care strîngea haraciu împărătesc] = Ioan M o s h u, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 3061—3064.

37. f. 113—113v. [Pentru Zinon împăratul] = Ioan M o s h u, *Op. cit.*, MG, 87, III, col. 3044.

38. f. 113v—114v. [Răspunsul unui bătrîn].

Inc. Veni oarecînd un frate oarecarele cătră un stareț.

Sf. În perire vom mearge.

39. f. 114v—116. [Pentru un episcop care și-a lăsat episcopia și s-a tocmnit zidar] = Ioan Moshu, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2885—2888.

40. f. 116—117. [Pentru un ucenic care a călcat învățătura starețului său].

Inc. Un stareț petrecea într-o peșteră.

Sf. Și Dumnezeu îți va ajuta ție.

41. f. 117—119. [Judecata lui Dumnezeu pentru un om milostiv, dar curvar].

Inc. Auzit-am pre alt părinte spuind că în zilele, zice, lui Arcadie.

Sf. Nu va vedea pre Dumnezeu.

42. f. 119—121v. [Pentru o fată din Alexandria, care a avut ca nași la botez pe îngeri] = Ioan Moshu, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 3097—3100.

43. f. 121v—122v. [Pentru un bărbat cu numele Hristofor].

Inc. Oarecarele din părinți ne spuse noao.

Sf. Și-i spășește pre dînșii.

44. f. 122v—126v. [Pentru copilul unui evreu care a fost botezat de niște copii creștini].

Inc. Un diiacon, numele lui Ioan.

Sf. Celor luptători de Dumnezeu ovrei.

45. f. 126v—127v. [Pentru o fată ce era muncită de dracul].

Inc. Auzit-am și pre alt părinte spuind că un mirean.

Sf. Era cătră călugăr.

46. f. 127v—130. [Pentru Apolinarie patriarhul Alexandriei] = Ioan Moshu, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 3072—3076.

47. f. 130—131. [Fapta plină de mirare a unei călugărițe] = Ioan Moshu, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2912—2913.

48. f. 131—133v. [Pentru un bogat care s-a călugărit].

Inc. Veni un mirean să se călugărească.

Sf. Vas ales lui Dumnezeu.

49. f. 133v—139v. De viața sfântului Antonie cel Nou.

Inc. Acest prea cuvios părintele nostru Antonie fiind de rudă slăvită.

Sf. Și dobîndi cununa poslușaniei.

50. f. 139v—140v. [Viața părintelui Antim].

Inc. Mearsem odată în lavra sfântului Savvei.

Sf. Și deateră gropii cinstitele lui moaște.

51. f. 140v—143v. Din poveștile sfântului Grigorie Voedslova.

Inc. Acesta dară fericitul întru adevăr.

Sf. Să-și poată dobîndi și spășeniia sa.

52. f. 143v—161v. Din viața sfântului Ioan Milostivul.

Inc. Ne-au spus noaă părintele Sofronie.

Sf. Și milă în zioa de judecată:

53. f. 161v—162v. Pentru un călugăr ce au fost în muntele Sinaiului, după aceia s-au dus de s-au făcut ovreaiu.

Inc. Spusu-ne-au noao oarecare din părinți, un călugăr.

Sf. Să despărți sufletul lui de trup.

54. f. 163—165v. Pentru un tâlhariu ce s-au spăsit cu pocăința.

Inc. Fost-au zice în zilele lui Mavrichie împăratul.

Sf. Fața lui cu ispovedania.

55. f. 165v—167. De o călugăriță ce au fugit în pustie = Ioan Moșu, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 3049.

56. f. 167—174. De un om anume Serghie carele au fost vătaf de curve, după aceeaia au luat chipul călugăresc și s-au spăsit.

Inc. Un călugăr oarecarele cu numele Avacum.

Sf. Mulțumind de aciasta bunului Dumnezeu.

57. f. 174—176. Poveaste pentru o călugăriță ce s-au aflat sihăstrind în pustie într-o peșteră.

Inc. Ne-au spus noao părintele Chiriil.

Sf. Și ne-am dus slăvind pre Dumnezeu.

58. f. 176—182v. De o călugăriță ce s-au aflat în pustietățile Iordanului.

Inc. Oarecarele din cei mari și de Dumnezeu purtătoriu părinte pre nume Sila.

Sf. Unuia socotitoriu lui Dumnezeu.

59. f. 182v—186. De altă călugăriță ce o au aflat în pustie.

Inc. Un sihastru oarecarele ne-au spus noao.

Sf. Am proslăvit pre Dumnezeu.

60. f. 186—187. Pentru milostenie.

Inc. Spuse oarecarele stareț, că umblind eu pre ulița cetății.

Sf. Cu multe fealiuri de chipuri sau judecăți.

61. f. 187—192. [Pentru copiii care au săvârșit sfinta jertfă] = Ioan Moșu, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 3080—3084²¹.

62. f. 192—194v. [Pentru adîncul milosirdiei lui Dumnezeu].

Inc. Un bătrîn oarecarele șăzu în pustie 70 de ani.

Sf. Și slăvind pre Dumnezeu.

63. f. 195—198. [Viața părintelui Evstatie].

Inc. Ne spunea noao părintele Evstatie.

Sf. Și deaci petrecuî întru toată pacea.

64. f. 198v—203. [Și pe diavol îl primește Dumnezeu dacă s-ar pocăi].

Inc. Deacii să ascultați aciasta.

Sf. Că vei fi dus de luminații îngeri.. Amin.

65. f. 203—210v. Pentru sfîntul Vasilie cel Mare.

Inc. Spusu-ne-au noao oarecarele din părinți: Mă duseîu, zice.

Sf. Nici acum n-ai fi murit.

21. Mai dezvoltată decît în Limonariu; cu elemente noi în plus.

66. f. 210v—219v. [Pentru părintele Elisei, fiul lui Procopie].
Inc. Părintele Elisei ne spunea noao, că fiind eu tânăr.
Sf. De m-am plecat lui întru toate.
67. f. 219v—225²². [Pentru părintele Pavel].
Inc. Ne spunea noao părintele Ioan : Dusu-ne-am, zice, odată.
Sf. Întru folosul celor ce vor auzi.
68. f. 225—231v. [Pentru spăsenie].
Inc. Părintele Isaiia ne-au spus noao, că șezînd oarecînd.
Sf. În ziua de judecată a Domnului.
69. f. 231v—232v. [Pentru o călugăriță îndrăcită].
Inc. Iară a aceluî ucenic al părintelui Isaiei, anume Petru.
Sf. Și-i trimise bătrînul la părintele Daniil.
70. f. 232v—233v. [Pentru părintele Cosma din lavra Fara] = I o a n M o s h u, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2892—2893.
71. f. 233v—234. [Pentru părintele Irinei] = I o a n M o s h u, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2909.
72. f. 234—235v. [Cum a întors patriarhul Efrem la credință pe un stîlpnic care era eretic] = I o a n M o s h u, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2884—2885.
73. f. 235v—236. De trei sihastri poveaste.
Inc. Părintele Matei ne-au spus noao.
Sf. Pre niște luminători ca aceia.
74. f. 236—236v. De alți trei sihastri poveaste.
Inc. Părintele Misail ne-au spus noao.
Sf. Și deacii iură nevăzuți.
75. f. 236v—237v. [Pentru doi părinți din muntele Sinaiului].
Inc. În chipul aceștia ne-au spus noao părintele Anastasie.
Sf. Să închinară în sfînta bisearică și să duseră.
76. f. 237v—239. [Pentru un călugăr Ioan din Antiohia].
Inc. Un călugăr oarecarele anume Ioan.
Sf. Făgăduiala lui Dumnezeu cea nemincinoasă.
77. f. 239—240. [Pentru un sholastic milostiv din Ascalon].
Inc. Fost-au, zice, oarecare iubitoriu de Hristos sholastic.
Sf. Și făcînd așa, vom dobîndi spăsenie.
78. f. 240v—241v. [Pentru părintele Marchian iubitorul de străini].
Inc. Un bătrîn oarecarele ne-au spus noao de părintele Marchian.
Sf. Să urmăm pre urma sfinților părinți.
79. f. 241v—243. [Pentru bătrînul care vindea coșnițe la ușa bisericii].
Inc. Auzit-am spunînd oarecarii că în Alexandria.
Sf. Unde zăcea și celalalt bătrîn.
80. f. 243—244. [Pentru un tânăr care spunea că are inimă curată] = I o a n M o s h u, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 3076—3077.

22. f. 223v—224 rămase albe din neatenția copistului. Textul continuă normal.

81. f. 244—244v. [Pentru smerenia unei femei de bun neam].
Inc. Alt părinte ne-au spus noao că o jupîneasă.
Sf. Ci și de oameni.
82. f. 244v—245. [Pentru doi sihaștri cari intrau nevăzuți în biserică] = Ioan Moshu, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2983—2986.
83. f. 245v—246. [Pentru sfîntul Ioan Zlatoust] = Ioan Moshu, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2992—2993.
84. f. 246—247. [Pentru părintele Sisenie] = Ioan Moshu, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2952.
85. f. 247. [Pentru un bătrîn pe nume Antim] = Ioan Moshu, *Op. cit.*, MG, vol. 87, III, col. 2957.
86. f. 247v—254v. [Pentru părintele Nil].
Inc. Spusu-ne-au noao părintele Ioan și părintele Sofronie.
Sf. Să slujim Spășitorului nostru lui Iisus Hristos... Amin.
87. f. 255—256. [Pentru părintele Serapion].
Inc. Spuseră de părintele Serapion.
Sf. Intru mai mare îndrăznire cătră Dumnezeuul nostru.
88. f. 256—257. [Pentru un frate care era ispitit de demonul curviei].
Inc. Un frate oarecarele petrecînd cu multe năpăști.
Sf. Il va spăsi sau nu-l va spăsi.
89. f. 257—258. [Pentru un frate cu care a făcut Domnul milă].
Inc. Un frate ședea tot într-aceiași minăslire.
Sf. Și lauda pre Dumnezeu.
90. f. 258—263v. [Pentru umilenie și pocăianie].
Inc. O mare dar a lui Dumnezeu iaste umileniia.
Sf. Spre folosul celor ce vor ceti să se îndrepteaze.
91. f. 263v—268. Îndreptările sfîntilor părinților noștri.
Inc. Odată niște sihaștri înțelepți și duhovnici de număr 12.
Sf. Să ne izbăvească pre toți de munca de veaci.
92. f. 268—270. Viița prea cuviosului părintelui nostru Atanasie din munții Atonului = *Sinaxarul din Mineiul lunii Iulie, ziua a cincea.*
93. f. 270—271. Viița prea cuviosului părintelui nostru Ioan Psihaist = *Sinaxarul din Mineiul lunii Mai, ziua a șaptea.*
94. f. 271—272v. Viița preacuviosului părintelui nostru Pahomie Tavenisiot = *Sinaxarul din Mineiul lunii Mai, ziua a cincisprezecea.*
95. f. 272v—275v. Viița preacuviosului părintelui nostru patriarhului de la Țarigrad Ioan Pusnicul = *Sinaxarul din Mineiul lunii Septembrie, ziua a doua.*
96. f. 275v—279. Viița prea cuviosului părintelui nostru Ioan petrecătoriu în tăcere = *Sinaxarul din Mineiul lunii Decembrie ziua a treia.*
97. f. 279—280v. În luna lui Octomvrie în 30 de zile, Cuvînt la eșirea sufletului și meargerea cătră ceriu după moarte.
Inc. Fericitul Ioan Milostivul pentru pomenirea morții.
Sf. Pre aiurea treace pre nicărea. Amin.

98. f. 280v—283v. *Viața preacuviosului părintelui nostru Pavel cel smerit.*

Inc. Acesta preacuviosul părintele nostru Pavel în lume fiind.
Sf. Acolo și adormi spre Dumnezeu.

99. f. 283v—284v. *Viața preacuviosului părintelui nostru Iacov Schiteanul.*

Inc. Acest preapodomnic făcutu-ș-au saamă la toate ale lui moșii.
Sf. Să săvârși spre Dumnezeu.

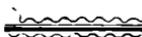
100. f. 284v—287. *Viața preacuviosului părintelui nostru Marti-
niian = Sinaxarul din Mineiul lunii Februarie, ziua a treisprezecea.*

f. 287v. Albă.

Însemnări posterioare :

f. 1, pe marginea de jos a foi : *De obște a sf[inte]i Mîn[ăstiri]
Că[l]d[ă]rușani.*

Pr. D. FECIORU

Iosif Flaviu, «*De Bello Judaico*» (*Despre războiul iudaic*), ediție bilingvă a celor 7 cărți, vol. I, editată și prescurtată de O. Michel și O. Bauernfeind, Bad Hamburg, 1960, XXXVI + 464 pag.

Cartea este împărțită astfel: Introducerea (pag. XI—XXXVI), tratează despre viața lui Iosif Flaviu, compoziția, izvoarele cărții *De Bello Judaico*, manuscrisele păstrate și colecțiile tipărite ale textului grecesc, precum și traduceri vechi și noi. Tot aici se accentuează importanța ediției lui Niese a operelor lui Iosif Flaviu, în care ediție apare în anul 1894, vol. VI cuprinzând *Războiul Iudaic*. Autorii consideră ediția lui Niese ca holăritoare și indică în aparatul critic al textului «orice îndepărtare mai importantă de la textul ei».

De la pagina 2 la 399 este redat paralel textul grec și traducerea lui germană. Paginile 401—464 cuprind observații asupra primelor 3 cărți.

Lucrarea aduce un real aport în cercetarea istoriei iudaice și neo-testamentare. (Cf. «*Orientalistische Literaturzeitung*», Berlin 1961, Nr. 9/10, col. 505—506).

W. G. Lambert, *Babylonian Wisdom Literature (Literatura babiloniană de înțelepciune)*. Oxford, Londra 1960, 358 pag. + XIX.

Autorul este cunoscut prin multiple publicații de texte literare akadiene apărute în diverse reviste de specialitate.

Textele cuprinse în paginile acestei lucrări aparțin unui gen foarte asemănător cărților de înțelepciune vechi-testamentare (Iov, Proverbe, Judecătorii, Înțelepciunea lui Iisus fiul lui Sirah și înțelepciunea lui Solomon). Asemănările existente au dus în decursul timpului la diverse ipoteze. Adesea textele akadiene au fost considerate ca predecesoare literaturii vechi-testamentare. Lambert, în introducere, atinge tangențial această problemă făcând observația că babilonianul înțelegea prin «înțelepciune» cu totul altceva decât iudeul. Pentru primul «înțelepciune» însemna cunoașterea practicilor și riturilor magice pe când pentru iudeu avea sensul de frică de Dumnezeu.

Trecând la problema propriu-zisă a textelor, autorul amintește că, începând cu perioada kasilă, babilonienii și asirienii sînt preocupați tot mai intens de problema morală. Ei își pun întrebarea dacă moralitatea are sau nu vreo valoare și dacă practicată aduce vreo recompensă din partea zeilor. Tot acum încep să se întocmească colecții de reguli de viață.

Cele mai vechi texte sînt acelea care cuprind discuții contradictorii sau proverbe referitoare la ordinea lumii. Tema de bază a acestor texte e «cum se trăiește și cum trebuie să se trăiască».

Textele și grupele de texte publicate în această lucrare sînt următoarele: 1. Ludul bel nemeki, 2. teodicea babiloniană, 3. reguli morale, 4. imne cu reguli morale, 5. slăpinul și sclavul, 6. fabule sau discuții (tamariscul și palmierul, Niraba și înțeleptul, boul și calul, vulpea, măgarul de călărie, Varia), 7. expresii populare și mici fabule, 8. proverbe.

Cea mai mare parte a textelor, în special cele mai bine conservate, au fost deja publicate și în parte prelucrate de către Langdon (*Babylonian Wisdom*) și în special de către Ebeling. Lambert a reluat însă întregul material, l-a întregit printr-o serie de duplicate și fragmente găsite la textele cunoscute, le-a copiat și tradus din nou. (Cf. «*Orientalistische Literaturzeitung*», 1961 nr. 9/10 col. 489—492). (*Aug. B.*)

Ibn Qutayba, *Kitāb al-Māarif*. Edition critique avec introduction sur l'auteur, par Saroite Okacha. Thèse présentée pour le doctorat d'Université. Faculté des Lettres et Sciences humaines de l'Université de Paris. Le Caire, 1960, în 4°, XXX+830 p.

Ibn Qutayba a fost unul dintre cei mai calificați reprezentanți ai civilizației arabo-islamice din veacul al IX-lea; veac de mare înflorire a culturii arabe sub influența operelor scriitorilor greci, păstrate pînă atunci în minăstirile creștine. Ibn Qutayba s-a născut în anul 835 la Kufa, în Irak, sau, după alți biografi, la Bagdad, Nici data morții lui nu este sigură. Probabil că a murit în anul 898, în urma otrăvirii cu un fel de dulceață orientală. Între anii 858 și 869 a împlinit funcția de cadlu, adică judecător, într-o localitate numită Dinawar. Bagdadul a jucat însă un rol important în viața sa. Aici a primit învățămîntul de la tatăl său, Muslim, și de la alți jurști, specialiști celebri în tradiția islamică, poeți etc. Printre elevii lui se numără și propriul său fiu, Abu Djarfar, mare învățat, care știa pe dinafară foarte multe dintre cărțile tatălui său.

Opera însăși a lui Ibn Qutayba pare să fi fost imensă. Unii îi atribuie compunerea a 300 de lucrări. Poate că n-au fost chiar altele, dar nu este motiv să se pună la îndoială mărturia fiului său, care știa pe dinafară 121 dintre ele. Din aceste lucrări există astăzi textul a 27 tratate și titlul unui număr de 21 altele. Cele mai renumite dintre ele sînt: *Garib al-Quran* și *Adab al-Katib*, ale căror ediții au fost numeroase în Egipt și în alte țări arabe, și mai ales lucrarea *Kitab al-Maariif*, capodopera lui Ibn Qutayba, a cărei ediție critică a fost prezentată în anul 1960 ca teză de doctorat la Universitatea din Paris și publicată de Saroite Okacha, savant, umanist și om de stat egiptean, ministru al Orientării Naționale și al Culturii din Republica Arabă Unită. În actuala ediție, lucrarea *Kitab al-Maariif* cuprinde 822 pagini mari de text arab, iar din introducerea, în limba franceză, semnată de Saroite Okacha, aflăm că este vorba de un compendiu, de o sumă a cunoștințelor pe care trebuia să le posede un om instruit din Irak în veacul al III-lea al erei musulmane; un fel de manual dezvoltat de istorie a islamismului de la început și pînă la califii Abassizi, dar cuprinzînd și o sumedenie de alte cunoștințe, care au făcut pe prof. Regis Blachère, un erudit islamolog și președinte, la susținerea acestei lucrări ca teză de doctorat, să spună că este un «Larousse arab din veacul al IX-lea».

În introducerea amintită, Saroite Okacha prezintă într-adevăr pe Ibn Qutayba ca un enciclopedist, ca pe un om stăpînit de o nestăvilită dorință de a îmbrățișa cu mintea toate cunoștințele ce se pot dobîndi și a da o sumă a cunoștințelor vremii sale în toate domeniile. Ambiția sa era aceea de a făuri un nou spirit al veacului său, de a deschide gustul de a cunoaște cît mai mult, tendință ce poartă numirea arabă *adab*. El avea ideile sale proprii asupra problemei revelației Coranului, asupra prezentării antropomorfe a lui Allah în Coran, asupra problemelor filologice, devenind șeful unei astfel de școli. Era, pare-se, un temperament impulsiv, combativ, viguros, foarte puțin preocupat să fie de acord cu alții. Din această pricină a avut și mulți detractori, care au pus în discuție ortodoxia sa musulmană, deși, după alții, ar fi fost foarte strict în această privință.

Atît de importantă pare să fie lucrarea *Kitab al-Maariif* a lui Ibn Qutayba, încît prof. Jean Sainte Fare Garnot, cunoscut egiptolog, prezentînd în «Revue de Synthèse» (seria a 3-a, 1960, nr. 17—18, pp. 121—124) modul cum a fost susținută această lucrare ca teză de doctorat, spune că ar fi de dorit ca ea să fie tradusă de actualul ei editor, Saroite Okacha, în limba franceză, limbă pe care acesta o slăbănește în chip desăvîrșit. Ar fi, spune prof. amintit, încă un gest de cinstire a savantului musulman medieval și de răspîndire a faimei sale. (*Em. V.*)

Prof. Dr. Paul Hacker: *Prahlāda. Werden und Tundlungen einer Idealgestalt* (Prahlaḍa. Evoluṭia și transformările unei figuri ideale. Contribuṭii la istoria hinduismului. Partea I. Apariṭia legendei. Legendele Prahlāda ale Viṣṇupurānei și Bhāgavatapurānei. Partea II. Evoluṭii ulterioare după Bhāgavatapurāna, evoluṭii paralele), Meinz-Wiesbaden, 1960, 253 p.

Prahlada reprezintă în India de peste 1.000 de ani modelul ideal al unui credincios viṣnuist. El nu a avut însă totdeauna acest specific superior.

Textele vedice tirzii îl cunosc doar ca conducător al Asura-ilor, iar în literatura purana veche apare ca un prinț al titanilor. Mahabharata amintește diverse lupte ale lui Prahlada cu Indra și cu alți zei. O dată este și înfrânt de zei. Ulterior mitologia îl prezintă mai uman: el devine ascet și filozof. Încă din părțile didactice ale marelui epos, el apare complet umanizat, sub forma unui înțelep care știe să răspundă tuturor problemelor complicate ale vieții. În epoca epică și timpurie a literaturii purana, Prahlada se transformă în modelul ideal al unui bărbat plin de noblețe și iubire de adevăr. El nu a devenit încă un Viṣṇu-Bhakta, un adorator supus al zeului său, a cărui istorie este redată într-un mare număr de recenzii.

Lucrarea de mai sus, scrisă de profesorul indolog Paul Hacker, tratează această temă interesantă. Autorul a utilizat metoda isotriei textului inițiată de Willibald Kirfel, care explică faptele în procesul lor evolutiv. Astfel el arată că evoluția lui Prahlada spre un înțelept iubitor de adevăr nu s-a putut întâmpla decât în primele secole d. H. și că transformarea sa către tipul credinciosului viṣnuist apare doar atunci când începe să joace un rol în miturile viṣnuiste. A doua parte a evoluției începe în momentul în care Prahlada este atras în mitul despre încarnarea lui Viṣṇu într-un om-leu — Prahlada e fiul lui Hiranyakasipu, cel sfârșit de omul-leu.

În partea a treia autorul tratează apariția lui Prahlada în avatarul de pitic a lui Viṣṇu; este bunicul lui Bali, adversarul lui Viṣṇu, a cărui legendă, în unele privințe, prezintă paralelisme cu legenda Prahlada.

A treia perioadă a evoluției lui Prahlada apare în Viṣṇupurana unde devine legendă de sine stătătoare. Prahlada este înfățișat ca un copil neajutorat a cărui Bhakti este totuși superior tiranicului său tată, Hiranyakasipu.

Dacă pînă acum Prahlada apare «în meditație», aici «credința» sa constă în special într-o continuă «amintire» a zeului său adorat; și mai tirziu «amintirea» rămîne caracteristica cea mai nobilă a atitudinii sale Bhakti. Legenda are și o latură etică: Bhakti trebuie împărtășit tuturor ființelor deoarece Viṣṇu e în toate. Dumnezeu este pilon de iubire față de toate ființele; de aceea, distrugerea lui Hiranyakasipu este amintită numai în treacăt.

În Bhagavatapurana (treapta a patra), această întâmplare este accentuată iarăși însă, Prahlada a devenit acum figura principală a mitului, iar Hiranyakasipu trebuie să moară nu pentru că a asuprit omenețea, ci pentru că a chinat pe un credincios al lui Viṣṇu, pe Prahlada. În acest text se dezvoltă învățătura Bhakti.

În Purana se întîlnesc, pe lîngă multe din tradițiile vechi, și elemente noi, care formează punctul de plecare pentru noi mîturi și legende; dar acestea din urmă, cu toată însemnătatea lor religioasă și istorică, nu ating pe departe nivelul spiritual al Bhagavatapuranei.

Indologul Paul Hacker prezintă pe larg conținutul teologic și filozofic al acestei legende, în diversele ei stadii de evoluție și în diferitele ei recenzii, cu învățăturile ei etice și caracterul pe care-l a Bhakti. Pentru aceasta, lucrarea prezintă interes atît pentru sanscritologi cît și pentru istoricul religiilor. Astfel Bhakti în Viṣṇupurana este o amintire spirituală; pe cînd în Bhagavata ia forma unui extaz emoțional, apărut în urma ascultării atente a miturilor și imnelor. În Narasimhapurana, Bhakti constă dintr-un extaz vizual cauzat de dorința după vederea și reprezentarea idoloilor. Bhakti este cultul numelui, iar dorul după viziune este conținutul esențial al credinței. Există și unele adaptări sivaiste. Astfel, redactarea mitului omului-leu în Sivapurana, care este complet dependentă de

Bhagavatapurana. Autorul consideră că prelucrătorul șivaist a lăsat la o parte haina tipică vișnuistă. Se dezbate și evoluțiile paralele ale legendei, care-i modifică conținutul, independente de dezvoltarea vișnuistă (Kurmapurana, Vamanapurana etc.).

Indologul Paul Hacker aduce interesante lămuriri în ceea ce privește legătura dintre diferite texte și în ceea ce privește modul de lucru al autorilor lor, a cronologiei textelor puranice și a curentelor religioase. (Cf. «Orientalistische Literaturzeitung», Berlin, 1961, Nr. 9/10, col. 528—531). (Aug. B.).

Henri Clavier, *La Foi, le Mérite et la Grâce dans les religions d'Extrême-Orient et dans le Christianisme*, în «Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses», an. XLII, 1962, nr. 1, pp. 1—16.

Profesorul Henri Clavier de la Facultatea de Teologie a Universității din Strassbourg a funcționat mai întâi la catedra de Știința comparată a religiilor de la acea Facultate, iar când profesorul Héring a ieșit la pensie, a trecut la catedra de Noul Testament, specialitate în care a profesat la Facultatea liberă de Teologie protestantă de la Montpellier înainte de a veni la Strassbourg. H. Clavier a îmbrățișat însă în preocupările sale și alte discipline teologice, fiind numeroase cursuri și conferințe în cele mai multe țări din Europa, în Orientul Mijlociu și chiar în Japonia și America de Nord. Impreună cu alții, a întemeiat «Asociația internațională pentru studiul Noului Testament». A lucrat mult pentru apropierea între învățații din toate țările. Este profesor de onoare al Universității ungurești din Debrecin și doctor *honoris causa* al Universității din Edinburg. Om de caracter și patriot, H. Clavier a propovăduit în mod public datoria francezilor de a rezista în timpul ocupației hitleriste. Activ luptător pe tărîmul ecumenist, el a publicat studii și a ținut conferințe în sensul apropierii între Bisericile și confesiunile creștine.

Acum, la vârsta de 70 de ani, împliniți în 1962, profesorul H. Clavier își continuă activitatea cu deplină vigoare. Dovadă valorosul studiu de religii comparate pe care l-a publicat, sub titlul *Credința, Meritul și Grația în religiile din Extremul-Orient și în Creștinism*, în revista Facultății de Teologie protestante din Strassbourg. În acest studiu el a căutat să arate că există în religia marii majorități a indienilor de astăzi, în hinduism, o tendință spre mîntuirea prin credință, tendință care îndepărtează cugetarea religioasă indiană de vechea concepție vedică și brahmană a mîntuirii prin faptele bune. Dar, referindu-se la un text al unui Părinte bisericesc răsăritean, Teodoret, care spune că «din paralelă trebuie scoasă diferența» (ἐκ παραλλήλου τὸ διάφορον), H. Clavier găsește că există totuși o deosebire esențială între concepția hinduistă și budistă despre mîntuirea prin credință și concepția protestantă asemănătoare. Căci, pînă la urmă, Dumnezeu hinduismului *bhakti*, ca și acela al budismului sectar japonez, nu este un Dumnezeu personal, ca acela al Sfintei Scripturi ebraice și creștine. De aceea în hinduism și budism nu poate fi vorba de iertarea păcatelor și de mîntuire propriu-zisă.

Acest studiu al prof. H. Clavier, ca și alte lucrări ale sale, este deosebit de temeinic documentat, clar, precis în termeni, redus la esențial și abordează, după cum se vede, o problemă importantă, în lumina discuțiilor ce se poartă astăzi între reprezentanții marilor religii. (Em. V.).

V. D. Koroliuk, *Unele probleme controversate și nerezolvate ale istoriei popoarelor slave în perioada feudalismului timpuriu (secolele VII—XI)*, în «Analele romîno-sovietice», Seria Istorie, București, 1962, nr. 3, p. 161—169.

Formarea statului la popoarele slave, problema istoriei culturii lor spirituale și materiale în perioada feudalismului timpuriu ocupă un loc de seamă în studiile din țările slave. Datele arheologice noi, monumentele culturii materiale, izvoarele scrise, actele

vechi rusești, scrise pe coajă de mesteacăn, publicarea monumentelor dreptului slav medieval, a izvoarelor latine, grecești, arabe, armeni, referitoare la epoca evului mediu timpuriu aduc clarificări importante. Ele ne arată că nivelul înalt al dezvoltării forțelor de producție, atins de *slavi* în momentul prăbușirii generale a orînduirii sclavagiste în Europa, a făcut posibilă evitarea sclavagismului, ca formație social-economică, trecîndu-se direct de la orînduirea comunei primitive la feudalism. De asemenea premisele materiale ale formării statului la slavi s-au creat încă din prima jumătate și începutul celei de a doua jumătăți a mileniului I al erei noastre. Formarea statului la slavi e rezultatul dezvoltării social-economice interne a societății slave, iar *teoria normanistă* și altele care prezintă apariția statului la popoarele slave ca rezultat al cuceririi străine, sînt lipsite de orice conținut real. Formațiunile statale ale unor popoare slave ca *Rusia Kieviană*, Primul Împериу bulgar, vechile state, ceh, polonez, croat, din secolele IX—X, cunoscute pe baza izvoarelor scrise, au un caracter feudal timpuriu. Secolele VI—VII pot fi considerate limita de început a perioadei feudalismului timpuriu, iar sec. X—XI, ne dau consolidarea relațiilor feudale și formarea unor state slave, relativ unitare. Așezările *cenezate tribale* ale uniunilor militare tribale nu au aparținut orînduirii comunei primitive, ci unor organizații făcînd parte dintr-o orînduire bazată pe clase. Instituția slaviei a avut la slavi un caracter patrifarhal, nedevenind o formațiune social-economică.

În izvoarele scrise din perioada feudalismului timpuriu, termenul rob (celedin, servus, holop, rab) indică pe omul lipsit de mijloace de producție și drepturi, asupra cărui stăpîn are dreptul de a-l vinde. În aceste condiții sclavia nu a devenit principală, dar ea a întărit puterea aristocrației pe cale de feudalizare. Trecerea la orînduirea feudală nu a avut loc pe o bază identică. În Rusia Veche, în Polonia, la slavii de pe Elba și în ținuturile ballice, trecerea s-a făcut pe un teritoriu, care nu cunoscuse niciodată modul de producție sclavagist. Pe teritoriul Cehoslovaciei, Croației, Bulgariei, și la slavii din Panonia, a existat o altă situație. În Balcani și în Panonia, înaintea slavilor și a statului lor feudal timpuriu, a existat un mod de producție antic dezvoltat. În Cehoslovacia, de asemenea, o civilizație celtă sclavagistă timpurie, care întră mai tîrziu în orbita culturii provinciale romane. Aceste ultime regiuni ale lumii slave din evul mediu timpuriu, au devenit regiuni cu cel mai rapid proces de dezvoltare a feudalismului. Istoriografia slavistică actuală demască teoriile occidentale cu privire la starea de înapoiere și de dependență culturală a popoarelor slave, a transplantării realizării germanilor pe teren slav. Popoarele slave au avut un rol activ în procesul lichidării nodului de producție sclavagist în Europa și formarea Europei feudale. Autorul arată că trebuie să se lărgească studiul asupra *relațiilor culturale și economice ale popoarelor slave* cu celelalte popoare din Europa, Asia, să se aprecieze pozitiv intensitatea acestor relații cu focarele civilizației medievale, Bizanțul, Orientul arab, Italia, Spania musulmană. Contactul cu ele a grăbit *procesele de feudalizare*, de formare a statului feudal în secolele VIII—IX, la popoarele: bulgar, ceho-morav, slovac, croat și în Rusia Veche.

Kievul și Novgorodul au depășit Rusia de nord-est, iar în Polonia, Mazovia a rămas în urmă în dezvoltarea față de Polonia mică și de Silezia, fiind legate de focarele europene ale feudalismului. Trecerea la *Crestinism*, a țărilor și popoarelor slave, a constituit un *act progresist*. Existența unei singure religii mai dezvoltate în Europa, *Crestinismul*, a împiedicat instaurarea păgînismului, iar creștinarea statelor slave din Europa, a consolidat pozițiile lor pe plan extern, a întărit relațiile economice și culturale cu țările mai dezvoltate, pe cînd păgînismul nu putea decît să le complice. Unele cnezate tribale au fost asimilate de către altele, iar unificarea s-a făcut sub conducerea celui mai puternic cnezat. Dezvoltarea triburilor slave din regiunea Elbei și Marea Baltică, e extrem de lungă. În secolele X—XI, puterea cnezului slăbește aici, iar puterea se concentrează în mîinile consiliului aristocrației și clerului. Teritoriile novgorodiene din Rusia Veche și Croația maritimă cunosc un mare număr de orașe comerciale importante și puternice. La slavii din regiunea Elbei și Mării Ballice (bodrîcii), la cei din Pomorie, în sec. X—XII, se constată o întărire a puterii cnejilor, sprijinită pe ajutor extern (Gotschalk, cnejii din Pomorie). Poporul polonez a avut condiții favorabile pentru formarea statului său feudal timpuriu. Existența statului unic a creat condiții avantajoase de dezvoltare, ceea ce e caracteristic pentru istoria Rusiei Vechi și a Bulgariei, pentru poporul rus-vechi și bulgar vechi. (C. B.).

Continut L. 6.

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE RESTITUIE. COLABORATORII SINT RUGAȚI SĂ-ȘI PĂSTREZE COPIE DE PE MANUSCRISELE PE CARE LE TRIMIT REDACȚIEI

MANUSCRISELE, CĂRȚILE, COMUNICĂRILE OFICIALE ALE EPARHIILOR, REVISTELE PERIODICE, ABONAMENTELE ȘI ORICE FEL DE CORESPONDENȚĂ PRIVITOARE LA REVISTA SE TRIMIT PE ADRESA:
EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXĂ,
INTR. PATRIARHIEI Nr. 9, RAIONUL N. BALCESCU, BUCUREȘTI,
CU MENȚIUNEA: «PENTRU STUDII TEOLOGICE, — REVISTA
INSTITUTELOR TEOLOGICE DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ»

✦
TIPOGRAFIA
INSTITUTULUI BIBLIC
ȘI DE MIȘIUNE ORTODOXĂ
BUCUREȘTI
✦